

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ESKİ MİSİR'DA
SOSYAL HAYAT VE HUKUK

Muhsin HAJİ AZEEZ BABİLA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
ŞUBAT - 2015

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ESKİ MİSİR’DA
SOSYAL HAYAT VE HUKUK

DANIŞMAN: Yrd. Doç. Dr. Ercüment Yıldırım

Muhsin HAJİ AZEEZ BABİLA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
ŞUBAT - 2015

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ESKİ MİSİR'DA
SOSYAL HAYAT VE HUKUK

Muhsin, HAJİ AZEEZ BABİLA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

Bu Tez / Proje/...../..... tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından

Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Yrd. Doç.Dr. Ercüment YILDIRIM	Prof. Dr. Orhan DOĞAN	Yrd. Doç.Dr. Erkan DÜNDAR
BAŞKAN	ÜYE	ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç.Dr. Abdullah SOYSAL
Enstitü Müdürü

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ MİSİR'DA
SOSYAL HAYAT VE HUKUK

Muhsin HAJİ AZEEZ BABİLA

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Ercüment Yıldırım

Yıl : 2015, Sayfa: 77+15

Jüri : Yrd. Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM (Başkan)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. Erkan DÜNDAR (Üye)

Günümüzden beş bin yıl önce ortaya çıkmış olan Mısır medeniyetini bir deniz olarak kabul edersek bunun sadece bir damlasını oluşturan çalışmamız, kadim Mısır tarihine ışık tutmayı amaçlamıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde Mısır medeniyetinin oluşmasında temel faktör olan Nil Nehri'nden başlayarak Mısır'ın coğrafi ve jeopolitik konumu hakkında bilgi verilmiş ve sosyal hayatı açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyal hayat içerisinde Mısır toplumunun aile yapısı, evlilik ve evliliklerinin şartları ile kadının toplumdaki konumundan bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra Mısır toplumundaki insanların tanrıları adına yaptıkları hizmetleri, dini gelenekleri, günlük ibadetleri, bayramları ve mumyalama tekniği ele alınmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Eski Mısır'da kral, kraliçe, vezir, kâhin ve vali gibi devlet idarecilerinin ülkeyi yönetmede ne gibi görevler üstlendiği ve hangi haklara sahip oldukları ile ilgili konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Mısır, Nil Nehri, Sosyal Hayat, Din, Hukuk.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

**SOCIAL LIFE AND LAW
IN ANCIENT EGYPT**

Muhsin HAJİ AZEEZ BABİLA

Supervisor : Assist Prof. Ercüment Yıldırım

Year : 2015, Pages: 77+15

**Jury : Assist Prof. Ercüment YILDIRIM (Chairperson)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Member)
: Assist Prof. Erkan DÜNDAR (Member)**

The study deals with a certain aspect in the ancient Egyptian history which appeared before more than five thousand years, it sheds light on some historical manifestations and ancient Egyptian civilization. The first chapter will be about the ancient geographical location of the Egypt and its name, it will also concentrate on the social life such as: family life, marital conditions, children, and the role of woman at that specific period. In addition to that, religious life, daily worshipping, habits, traditions and gods are to be tackled; furthermore, keeping the dead, feasts and occasions will be talked about in the mentioned chapter. In chapter two: the duties and the rights of the upper-class people of that time will be stressed upon, especially those of kings, queens, ministers, the priest and the princes of their provinces

Key Words: Ancient Egypt, Nile, Social Life, Religion, Law.

ÖNSÖZ

Dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır medeniyeti hakkında yapılan akademik çalışmalar XIX. yüzyıldan itibaren Mısır hiyerogliflerinin okunmasıyla artmaya başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda Ejiptoloji (Mısır bilim) bilim dalı ortaya çıkmıştır. Fransız bilim adamı ve aynı zamanda Ejiptoloji biliminin kurucusu olan Jean François Champollion'un, 1822 yılı sonlarında Rosetta taşındaki kral isimlerini hiyeroglifler üzerinde deşifre etmeyi başararak Ejiptoloji bilimi büyük gelişme gösterdi. Bu bilim dalı, yani Ejiptoloji hâlâ keşif aşamasında olup kazılar düzenli olarak devam etmekte, her yıl elde edilen yeni buluntular sistematik olarak çeşitli makale veya kitap adı altında yayınlanmaktadır.

Mısır tarihi ve medeniyeti konusunda ülkemizde yapılan araştırmaların azlığı bizi bu konuda araştırmaya iten temel etken olmuştur. Çalışmamızın ilk bölümünde Eski Mısır'da Sosyal Hayatı, ikinci bölümde ise Mısır Devleti yönetici zümresinin devlet içindeki hak ve görevlerini ele aldık. Araştırma konumuz hakkında yapılan Türkçe kaynakların azlığı, bizi Arapça ve İngilizce kaynaklara yönlendirdi.

Çalışmamızda Ejiptoloji bilim dalı alanında elde edilmiş olan yerli ve yabancı araştırma ve incelemelerin ışığında Mısır Tarihi ve Medeniyetinin bir dökümü ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

Çalışmamda, bilgi, deneyim ve akademik ilmi ile desteğini esirgemeyen, çalışmamın her aşamasında bana rehberlik eden çok değerli danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve yüksek lisans eğitimim boyunca öğrencileri olmaktan onur ve gurur duyduğum değerli Hocalarım Prof. Dr. Orhan DOĞAN, Yrd. Doç. Dr. Cemil BÜLBÜL, Doç. Dr. M. Suat BAL ve Yrd. Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI'ya sonsuz müteşekkirim. Bunun dışında ülkemdeki çalışmalarında bana katkı sağlayan Majit Muhammed Yunus ve Zaho Üniversitesi Tarih bölümündeki tüm hocalarıma sonsuz saygılarımı sunarım.

Beni bu günlere getiren, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen başta Anne ve Babam olmak üzere ağabeylerime ve kardeşlerime sonsuz sevgi ve saygılarımla...

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	VI
1. GİRİŞ	1
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	2
3. ESKİ MİSİR'DA SOSYAL HAYAT	3
3.1. Mısır Adı ve Coğrafyası	3
3.1.1. Mısır Adı	3
3.1.2. Mısır Coğrafyası	3
3.1.3. Mısır Coğrafyasının Yeri:	4
3.1.4. Mısır İklimi:	4
3.1.5. Nil Nehri	5
3.1.6. Yukarı Mısır (el-Vadi)	5
3.1.7. Delta (Aşağı Mısır)	7
3.2. Eski Mısır'da Sosyal Hayat	7
3.2.1. Aile	7
3.2.2. Evlilik	9
3.2.2.1. Kız İsteme ve Evlilik Şartları	9
3.2.2.2. Evlilik Sözleşmesi ve Evlilik Merasimi	9
3.2.3. Çok Eşlilik	10
3.2.4. Boşanma	11
3.2.5. Çocuklar	12
3.3. Eski Mısır'da Eğitim ve Öğretim	13
3.4. Eski Mısır'da Günlük Hayat	15
3.4.1. Temizliğin Önemi	15
3.4.2. Elbise ve Süslenme:	16
3.4.2.1. Erkekler	16
3.4.2.2. Kadınlar	16
3.4.3. Yeme-İçme	17
3.4.3.1. Yemekler	17
3.4.3.2. İçecekler	18
3.5. Eski Mısır'da Din	19
3.5.1. Çok Tanrıcılık:	21
3.5.2. Mısır'ın En Önemli Tanrıları:	21
3.5.3. Günlük İbadetler	24
3.5.4. Hayvan İbadetleri	25
3.6. Eski Mısır'da Bayramlar	26
3.6.1. Eski Mısırdaki en Önemli Bayramlar	26
3.6.1.1. Yıl Başı Bayramı	26
3.6.1.2. Kralların Taç Giyme Bayramı	27

3.6.1.3. Sed Bayramı.....	27
3.6.1.4. Nil Nehri Bayramı.....	28
3.6.1.5. Kutsal Evlilik veya Güzel Görüşme Bayramı.....	29
3.6.1.6. Ubıd Bayramı.....	29
3.6.1.7. Tapınak Temel Taşının Bayramı.....	29
3.7. Eski Mısır’da Ölüm	30
3.7.1. Mumyalama.....	30
3.7.2. Ağız Açma.....	32
3.7.3. Ölümden Sonra Ruhun Mahkemesi:	33
3.7.4. Mahkemede Verilen Hüküm:	34
4. ESKİ MISIR’DA HUKUK VE GÖREVLER	35
4.1. Eski Mısır’da Yönetici Zümrenin Hakları	35
4.1.1. Kralın Hak ve Görevleri:.....	36
4.1.1.1. Kral’ın Dini Hakları	36
4.1.1.2. Kralın İdari ve Siyasi Hakları	39
4.1.2. Kralın Görevleri.....	42
4.1.2.1. Kralın Dini Görevleri	43
4.1.2.2. Kralın Günlük Ayinleri.....	43
4.1.2.3. Tapınakların İnşası	44
4.1.2.4. Kralın İdari ve Siyasi Görevleri.....	44
4.1.2.5. Kralın Askeri Görevleri.....	46
4.1.2.6. Kralın Adli Görevleri	47
4.2.1. Kraliçenin Hak ve Görevleri.....	48
4.2.1.1. Kraliçenin Dini Hakları	48
4.2.1.2. Kraliçenin İdari ve Siyasi Hakları.....	49
4.2.2. Kraliçenin Görevleri	50
4.2.2.1. Kraliçenin Dini Görevleri.....	50
4.2.2.2. Kraliçenin İdari ve Siyasi Görevleri.....	51
4.2.3. Vezirin Hak ve Görevleri	51
4.2.3.1. Vezirin Hakları.....	51
4.2.3.2. Vezirin Görevleri	53
4.2.4. Din Adamlarının (Kâhin) Hak ve Görevleri.....	56
4.2.4.1. Din Adamlarının Hakları	56
4.2.4.2. Din Adamlarının Görevleri.....	58
4.2.5. Bölge Emirleri’nin (Vali) Hak ve Görevleri	61
4.2.5.1. Bölge Emirleri’nin (Vali) Hakları.....	62
4.2.5.2. Bölge Emirleri’nin (Vali) Görevleri.....	65
5. SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA.....	70
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Vd.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

Tarihin en eski ve en köklü medeniyetlerinden biri olan Mısır medeniyeti, Afrika kıtasının kuzey doğusunda kurulmuştur. Tarihi devirler boyunca Mısır medeniyeti komşu medeniyetlere kıyasla güçlü olduğu dönemler yaşadığı gibi zayıf kaldığı dönemlerde geçirmiştir. Zayıfladığı dönemlerde bile Mısır halkı ittifak içerisinde ve sistemli bir birlikteliği tercih etmiştir. Mısır medeniyetinin gerilediği dönemlerde güçlü bir lider çıkarak hızlıca devleti öncekinden daha güçlü bir otoriteye kavuşturmuştur.

“Eski Mısır’da Sosyal Hayat ve Hukuk” isimli çalışmamızın birinci bölümünde Mısır’ın sosyal hayatına ışık tutmaya çalıştık. Bu bölümde Mısırlıların aileleri, evlilikleri, çocukları, yiyecekleri ve içecekleri, elbiseleri, hakkında bilgi verdik. Ayrıca Mısırlıların dini hayatları, merasimleri, toplumsal gelenekleri, mumyalama teknikleri ve ahiret inancından bahsedildi.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Mısır medeniyetinde önemli bir yer tutan idari yapıyı ele aldık. Bu yapı içerisinde Mısır toplumun en üst sınıfı olan hanedan ailesine mensup kral ve kraliçe ile bürokrasinin en yetkili kişileri olan vezir, din adamları ve valiler hakkında bilgi verdik.

Mısır tarihine olan ilgimiz ve alakamız bizi Mısır tarihi konusunda tez çalışması yapmaya yönlendirdi. Ülkemizde Mısır tarihi ve medeniyeti alanında yapılan çalışmaların yeterli olmayışı Mısır medeniyeti hakkında çalışmaya ve bu tezi yazmaya yönlendiren temel faktör oldu. Aynı zamanda danışmanımın beni Mısır tarihi üzerinde çalışmaya teşvik etmesi de belirleyici olmuştur.

Tezimizi hazırlama aşamasında Türkiye ve Irak’ta konu ile ilgili kaynakların yetersizliği bize zorluk çıkarmıştır. Yine bu dönemde Mısır devletinde meydana gelen karışıklık ve iç çatışmalar Mısır’a gidip yerinde araştırma yapmamızı engellemiştir. Mısır tarihi ile ilgili kaynakların çoğunlukla Arapça ve İngilizce dillerinde olması ve bu kaynakların Türkçeye tercüme edilip tez de gerekli yerlere yerleştirilmesi de zaman aldı.

Tezimizle ilgili konuları yazarken birçok kaynaktan yaralandığımız gibi kaynakların orijinal hallerine de ulaşmaya çalıştık. Mısır tarihi çalışmalarında kaynak eser niteliğinde olan Prof. Dr. Afet İnan’ın “Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti” adlı kitabını ele aldık. Ayrıca İngilizceden Türkçe ve Arapçaya çevrilmiş olan Ana Ruiz’in “Eski Mısır’ın Ruhu” eseri ile Douglas J. Brewer ve Emily Teeter’in “Mısır ve Mısırlılar” eseri Mısır tarihi ve medeniyeti açısından önemli kaynaklardır. W.M. Flendiers Petrie’nin “El-Hayat el-İctimaiyye fi Mısır el-Kadime, Adolf Erman’ın “Diyane Mısır el-Kadime Neş’etüha ve Tattavuruha ve Nihayetüha fi Erbaa Alaf Sene Kable’l-Milad” Mısır tarihi ile ilgili olarak yazılan ve Arapçaya tercüme edilen diğer önemli kaynaklardır.

Abdulaziz Salih’in “el-Usra El Mısıriyye Fi Usur-i el-Kadime”, Nebila Mihemmed Abdulhalim’in, “Mealim el-Tarih el-Hezari ve’l-Siyasi fi Mısır el-Firavuniyye” ve İbrahim Nemir Seyfettin’in “Mısır fi Usur el-Kadime” adlı eserleri yararlandığımız başlıca Arap yazarlarının eserleridir.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Türkiye’de Mısır tarihi ve medeniyeti konusunda yapılan araştırma ve incelemeler kısıtlı kalmıştır. Prof. Dr. Afet İnan’ın 1956 yılında yayımlanan "Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti" adlı kitabı Türkiye’de Mısır tarihi çalışmalarının başlamasında öncülük etmiştir. Kitapta eskiçağ Mısır tarih ve medeniyeti ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Staffordshire Ejiptoloji Topluluğu ile Kanada Ejiptoloji Çalışmaları Topluluğunun üyesi olan Ejiptolog Ana Ruiz’in 2001 yılında yayımlanan “The Spirit of Ancient Egypt” adlı eseri Mısır Tarihi ve medeniyetini anlatan en önemli yabancı kaynaklar arasındadır. Üç bölümden oluşan bu eserde Mısırlıların;

- Günlük Yaşamları (İnsanlar, Aile Hayatı, evleri ve Mefruşat, Gıda ve İçecek, Elbise ve Takı, Peruk ve Kozmetik, Rekreasyon, Emek ve El Sanatları, Ulaştırma, Ticaret, Hukuk ve Devlet);
- Halk İnançları (Mumyalama, Ölüm ve Ölümsüzlük, Yaratılış Mitleri, Hayvan İbadetleri, Sembolizm, Rahiplik, Festivaller, Sihir ve Büyüler, Düşler ve Kehanetler)
- Mısırlıların Başarıları (Krallar, Kraliçeler, Savaşlar ve Warriors, Piramitler, Büyük Sfenksler, Mimarlık, Sanat, Edebiyat, Dil ve Hiyeroglif, Tıp, Takvim, Yıldız Bilgelik) ile ilgili konularda bilgi vermektedir.

Illions Üniversitesi’nde Antropoloji Profesörü olan Douglas J. Brewer ve Chicago Üniversitesi Oriental Institute’de araştırma görevlisi olan Ejiptolog Emily Teeter’in “Mısır ve Mısırlılar” adlı eserleri diğer önemli yabancı kaynaklar arasındadır. 2007 yılında yayımlanan kitabın giriş bölümünde Mısırlıların erken dönemlerine ilişkin geniş bilgiler sunulmaktadır. En üst düzey siyasetten Mısırlıların günlük kaygılarına kadar geniş bir alanı kapsayan kitap din, dil, sanat, mimari, kentler ve mumyalama gibi Mısır kültürünün ve toplumunun tüm yönlerini arkeolojik ve yazılı metinler ışığında ele almaktadır. Tezimizi hazırlarken kitabın Türkçe ve Arapça çevirilerinden yararlandık.

İngiltere’de Mısır kürsüsünün açılmasına öncülük eden İngiliz Ejiptolog Sir William Matthew Flinders Petrie, Mısır’da önemli birçok kazı gerçekleştire ve Mısır tarihi ve kültürü ile ilgili yüzlerce eser kaleme almıştır. "Social Life in Ancient Egypt" adlı eserinin Arapça tercümesi tezimizi yazarken yararlandığımız temel kaynaklardan biri oldu.

Abdulaziz Salih’in “el-Usra El Mısıriyye Fi Usur-i el-Kadime”, Nebila Mihemmed Abdulhalim’in, “Mealim el-Tarih el-Hezari ve’l-Siyasi fi Mısır el-Firavuniyye” ve İbrahim Nemir Seyfettin’in “Mısır fi Usur el-Kadime” adlı eserleri yararlandığımız başlıca Arap yazarlarının eserleridir.

3. ESKİ MİSİR'DA SOSYAL HAYAT

3.1. Mısır Adı ve Coğrafyası

3.1.1. Mısır Adı

Son Buzul Çağı'ndan sonra dünyanın en bereketli nehirlerinden biri olan Nil Nehri oluşmuş ve kısa süre içerisinde insanlar bu nehrin etrafına yerleşmişlerdir. İlk dönemlerde küçük tarım köyleri halinde yaşayan bu insanlar zamanla daha büyük kentler oluşturmuştur. Nil Nehri etrafında oluşan bu yaşam bölgesi önceleri yerleşimlerin adı ile anılırken Aşağı ve Yukarı olarak ayrılan toprakları birleştiren kral Mine'den sonra Nil nehri boyunca uzanan tüm topraklar için tek bir ülke ismi kullanılmaya başlandı (İnan, 1992: 3).

Mısır ülkesinin mevcut konumu ve coğrafi şartlarından dolayı yüzyıllar içinde yazılmış tarihi kaynaklarda değişik isimlerle anılmıştır. M.Ö. XVI. yüzyılda ülkenin ismi “Hit-Ka-Bitah” iken bu isim aslında Mısır tanrılarında Bitah’ın “Memfis¹” şehrinde yer alan ve Yeni Krallık (Medeni, 2014: 9) (M.Ö.1580-1085) Dönemi’nde yapılan ünlü tapınaklardan birine verilen isimdir (İnan, 1992: 375). “İlah Bitah’a yakın” olan anlamına gelen bu tapınaktan günümüze oldukça fazla eserler kalmıştır (Medeni, 2014: 10). Mısır’ın en çok kullanılan ismi “Kara Toprak” anlamındaki “Kîm”, “Kîmi” veya “Kemet”dir. Kara Toprak ismi, Mısır’ın verimli topraklara sahip olmasından dolayı verilmiştir. Yine “Sellerin Yeri” anlamındaki “To-Meri” Mısır’ın diğer bir adıdır (Görgün, 2004: 555). Eski Ahitte (Tekvin, 5/11) Mısır’ın adı “Mitzrayim” yani “İki Yaka” kelimesinden köklenerek Arapçaya geçmiş bir kelimedir. Zamanla Arapçada “Mısır” adını almış ve “Ülke” anlamına gelmiştir. “Mitzrayim”in Nuh Peygamberin torunun adı olduğu ve Tawy yani “İki Ülke” (Aşağı ve Yukarı Mısır) olduğu da söylenilmektedir (Bakır, 2011: 13-14).

Bunların dışında Mısır ülkesinin ismi Eski Ahit’te, “Bir süre sonra Mısır Kralı’nın sakisiyle fırıncısı efendilerini gücendirdiler” (Eski Ahit, Tekvin, 40: 1), Yeni Ahit’te, “Yakup, Mısır’a gitti o ve babamız orada öldü” (Yeni Ahit, 7:15) şeklinde de geçmektedir. Kur’an-ı Kerim’de ise “Böylece Yusuf’un huzuruna girdikleri zaman, anne ve babasını kendi yanına aldı ve şöyle dedi: Allah’ın dilemesiyle emin (güvende) olarak Mısır’a girin” (Kur’an-ı Kerim, 12: 9), denilmektedir. Bakara suresin 61. ayetinde “(Öyle ise) Mısır’a inin, sizin istediğiniz şeyler muhakkak ki orada var” (Kur’an-ı Kerim, 2: 61), ve Yusuf suresi 21. ayette “Mısır’da onu satın alan kişi” (Kur’an-ı Kerim, 12: 21), gibi kıssalarda rastlanılmaktadır.

3.1.2. Mısır Coğrafyası

Tarihin ilk dönemlerinden beri toplumların kaderinin yazılması yaşadıkları coğrafyaya paralellik göstermiştir. Bütün medeniyetlerin oluşumunda fiziki coğrafya temel belirleyici etken olmuştur. Özellikle toprakların verimliliği ve su kaynaklarının

¹ I. sülalenin kurucusu olan Kral “Mina” tarafından yapılan Menfis şehri, günümüzdeki Gizze şehrinin 25 km uzaktadır. İlk zamanlar şehre “Beyaz Duvar” denilirken VI. Sülale devrinde Kral I. Bibi zamanında ismi “Min-Nıfır” adını aldı. Bu tarihten sonra Grekler tarafından adı Menfis olarak değiştirildi. Araplar ise buraya “Menif” demişlerdir. Tarihi süreç içerisinde şehir değişik isimler almıştır. Bunlardan Tiyot (şehir), Niyot-Nih (ebedi şehir), İnıg Tawi (iki yerin hayatı) vs.dir. Bkz. (Semir Edip, 2000: 824).

çokluğu medeniyetlerin gelişmesinde belirleyici olmuştur (Özçelik, 2002: 172-173). Bu nedenle bir medeniyeti veya toplumu tanımadaki en önemli adım coğrafi koşulların iyi bilinmesiyle mümkün olmuştur. Dünyanın kadim medeniyetlerinden biri olan Eski Mısır Medeniyetinin sahip olduğu verimli topraklar hem Mısır tarihi üzerinde hem de üzerinde yaşayan insanların hayatındaki en önemli olay olmuştur (Fahri, 1960: 32).

3.1.3. Mısır Coğrafyasının Yeri:

Mısır'ın sahip olduğu toprakların önemli bir kısmı “Verimli Vadi” adıyla bilinmektedir (Emhis, 2011: 191). Toprakları fiziki coğrafya açısından incelendiğinde Afrika kıtasının en yüksek yeri ve kuzeydoğu bölgesi olarak nitelenmektedir. Mısır Medeniyetinin kurulduğu coğrafya sahip olduğu imkânlarla tarih boyunca toplumsal hayatın gelişmesinde etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca dünyanın en eski kıtaları olan Asya, Afrika ve Avrupa'nın kesiştiği, jeopolitik açıdan etkin bir alanda konumlanmıştır. Akdeniz'e hâkim bir konuma sahip olan Mısır, çevresindeki diğer medeniyetlerle kolaylıkla iletişim kurmuş ve ulaşım açısından herhangi bir zorluk yaşamamıştır. Ulaşım imkânlarının gelişmiş olmasından dolayı Mısır komşu devletler ve kültürlerden pek çok unsuru kendi bünyesine katmayı başarmış ve yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşmıştır. Mısır olarak nitelenen bölge kuzeyinde Akdeniz kıyıları; doğusunda Kızıldeniz; kuzeydoğusunda Sina çölü (Mustafa, 1983: 9), batısında Libya ve güneyde ise Belad-ı Nube (Edip, 2000: 824) (Sudan) ile çevrilmiştir (İnan, 1992: 3). Bütün bu zengin coğrafya ile sınırları bulunmasına rağmen ülkenin genel görünümünü belirleyen Nil Nehri² olmuştur³.

3.1.4. Mısır İklimi:

Paleolitik dönemde Mısır topraklarının sıcak ve nemli olması günümüze kıyasla daha fazla yağış almasını beraberinde getiriyordu. Orta Paleolitik çağda ise dünyanın iklim şartlarının değişimine paralel olarak Mısır'da sıcaklık düşmüş, nemlilik azalmış ve dolayısıyla yağış miktarı insanların yaşaması için daha uygun hale gelmiştir. Bu iklim şartları Mısır'ın yeryüzünde insanların iskân ettikleri en eski bölgelerden biri olmasını sağladı (İplikçioğlu, 1990: 107). Bölgesel yağışların azalması Nil nehrine su taşıyan küçük dereleri kurutmaya başlamış ve Neolitik dönemde Mısır topraklarında Nil

² Nil Nehri: Nehrin ismi üzerinde birçok görüş bulunmaktadır. Bazı tarihçilere göre Nil ismi “Niyalu”dan türemiştir. Bu kelime eski bir Mısır kelimesidir. Bazı tarihçiler “Niyyalu” kelimesini “Neyyaru” şeklinde telaffuz etmişlerdir. “Neyyaru” Kıpti dilinde hala bulunmaktadır. “Neyyaru”nın kökü “Nil” kelimesine dayanmakta olup anlamı nehirdir. Bir diğer görüşe göre “Nil” kelimesi, Sami diline ait olup “Nehl” kelimesinden türediğini söylemişlerdir. Yunanlılar ise bu ismi “Nilyus” şeklinde telaffuz etmişlerdir. Eski Mısırlılarda Nil ismi dini bir isim olup “Hıbi” şeklinde telafuz edilirdi. Arkeologlar ise “Habi” şeklinde telaffuz etmişlerdir. Eski Mısırlılarda Nil ilahisi (Habi)'nin kendine özgü çizgilerden meydana gelen bir sembolü bulunmaktaydı. Bu çizgilerin ismi “Mu” olup, “su” anlamına gelmekteydi. Daha sonra Araplar bu sembole “ma” adını verdiler. Bu isim de “Su” anlamına gelmekteydi. (Wilyem Nazir, 1970: 15-16).

³ Nil Nehri, deniz suyunun kabarması sonucunda havzasını 3. Jeolojik zamanda (Neozoik) batıya yöneldi. 4. Jeolojik zamanda (Antropozoik) suyun akışının yavaşlamasıyla Nil Nehrinin akış yönü tamamen değişti. Şu an ismi Delta olan yer eskiden suyun aktığı dar bir boğaz gibi olup jeolojik ve hava olaylarının etkisi sonucunda bu boğaz topraklarla dolarak verimli bir aliviyon ovası haline geldi. (Mahmut Emhis, 2011: 192).

Nehri'nden başka yüzey su kaynağı kalmamıştı. Bundan dolayı Nil Nehri ve çevresi ile delta bölgesi dışındaki alanları çöl görünümünü almıştır (Emhis, 2011: 192).

Günümüzde Mısır'ın iklimi, yazın sıcak ve kuru, kışın ise ılık ve hafif nemli olup yaz ve kış olmak üzere iki mevsim görülmektedir. Yaz mevsimi Mayıs ayından başlayıp Ekim ayına kadar sürerken ortalama sıcaklık 30 °C (86 ° F) seviyesindedir. Ekim ayından Nisan ayına kadar devam eden kış mevsiminde ise 14 ° C (57 ° F) sıcaklık ortalaması görülmektedir (El-Ramady ve el-Marsafawy, 2013: 61). Nil Nehri'nden uzaklaşarak çöl alanlarına gidildikçe sıcaklık ortalaması da artmaktadır. Mısır ülkesinin sahip olduğu iklim medeniyetinin gelişmesi ve ilerlemesi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Özellikle kuru havası sayesinde Eski Mısır'dan günümüze birçok tarihi eser bozulmadan kalmayı başarmıştır (Yunis, 2010: 484-485).

3.1.5. Nil Nehri

Mısır Medeniyeti'nin oluşumunda Nil Nehri'nin belirleyici özelliği bulunmaktadır. Nehir, çevresindeki toprağın verimine ve yaşayan insanlara büyük fayda sağlamıştır. Dünyanın diğer büyük nehirleri ile kıyaslandığında Nil Nehri sağladığı verimlilik artışı ve insanların yaşayışındaki etkiyle benzersizdir. Nil etrafında yaşayan insanlar yaşayışlarını ve kültürlerini sahip oldukları her şeyi kendilerine sunan nehre göre düzenlemişlerdir (Nazir, 1970: 30).

Uzunluğu yaklaşık olarak 6,825 km olan Nil Nehri Doğu Afrika'daki oldukça geniş bir alandan beslenerek doğmasına ve özellikle yaz aylarındaki ani yağışların oluşturduğu sellerden dolayı taşmasına rağmen Eski Mısırlılar nehrin kaynağının nerede olduğunu ya da nasıl oluştuğunu bilmediklerinden nehri ve taşmaları dini bir gizem veya ilahi bir gücün oluşturmuş olduğunu düşünmüşlerdir (Seyyid, 2007: 122-123). Sonraki dönemlerde Mısır coğrafyacıları Nil'in Ekvator çevresinde yer alan Victoria, Elbert, Kiova ve Uganda gibi büyük göllerden kaynaklandığını öğrenmişlerdir. Bu göllerden büyük miktarda su alan nehir Mayıs ve Haziran aylarında Ekvator bölgesine yağın mevsimlik yağışlarla ve Habeşistan bölgesindeki dağlarda eriyen karlarla Temmuz ayından başlayarak taşkınlar oluşturmaktadır. Bu esnada oldukça hızlı akan nehir beraberinde getirdiği alüvyonları her iki yakada geniş bir alana bırakmaktaydı. Bu verimli alanlar insanların tarım faaliyetleri için oldukça büyük fırsatlar sunmaktaydı. Bu bakımdan ünlü Yunan tarihçisi Heredotos, Mısır için "Nil'in Armağanı" tabirini kullanmıştır (Akşit ve Oktay, 1972: 86). Eski Mısır köylüleri yılda iki-üç defa bu arazilerden mahsul alabiliyorlardı. Mısırlılar Nil'in kendilerine sağladıkları bu olanaklardan dolayı Nil'i bir tanrı olarak düşünmüşler ve "Habi" olarak isimlendirmişlerdir (Emhis, 2011: 191-192).

Mısır coğrafi farklılıkları bakımından, Aşağı ve Yukarı Mısır olmak üzere iki bölgeye ayrılarak incelenmiştir (İbrahim, 1990: 2).

3.1.6. Yukarı Mısır (el-Vadi)

Bu bölge, günümüzde Kuzey Nube'den başlayıp Menfis şehrine kadar uzanır (İbrahim, 1990: 3). Derin bir vadi içinde yer aldığı için "Vadi-i Nil" ya da "Yukarı Mısır" olarak adlandırılmıştır. Vadinin taban genişliği 7 ile 37 kilometre arasında

değişmektedir. Nil Nehri'nin verimliliği ile çöl alanlarından ayrılan bu alanın doğusunda "Doğu Çölü" batısında "Batı Çölü" olarak isimlendirilen geniş çöl alanları bulunmaktadır (Emhıs, 1990: 193). Mısır Deltası'nın Akdeniz'e ve Sina Yarımadası üzerinden Mezopotamya'ya bağlantısından dolayı farklı ulusların göç hareketleri ile yerleştiği bir alan olmasına rağmen Vadi-i Nil, doğu ve batı yönlerinden çöllerle çevrilmesi, güney yönünden ulaşımın zorluğu nedeniyle tarihsel süreç içinde istila ve göç hareketlerine çok maruz kalmamıştır (Grolier International Americana Encyclopedia, 1993: 65). Bu korunma durumunun iki istisnası mevcuttur. Birincisi göç hareketi ve beraberinde getirdiği işgal durumu Nabata hanedanlığı tarafından XXIV. Sülale Devri'nde (M.Ö 730-715) meydana gelmiştir (İbrahim, 1990: 3). İşgalden sonra bu topraklar üzerinde XXV. Sülale (M.Ö 715-663) kurulmuştur (İnan, 1992: 376). İkinci işgal ise Asur Bannibal⁴ (M.Ö 668-627) tarafından yapıldı. Asur Bannibal kalabalık ordusuyla beraber Yukarı Mısır'ı baştanbaşa geçerek Tibe⁵ kentine ulaştı ve milattan önce 667 yılında kenti ele geçirdi (Mark, 26.11.2014, www.ancient.eu/Ashurbanipal/).

Nil Vadisinde tarımın yayılması hakkında birçok farklı görüş bulunmaktadır. Fakat bu görüşlerin ortak noktası çöllerin kurumasıyla birlikte insanların Yukarı Nil vadisine taşındıkları ve burada tarımsal faaliyetlere başladıklarıdır (Conniff vd., 2012: 8).

Nil vadisini takip eden yol güzergâhı hem ticaret hem de askeri amaçla kullanılan bir yol olup delta bölgesinden başlayıp Belad-ı Bund'a⁶ kadar uzanmaktadır. Bu yol üzerindeki en önemli iki durak vadi-i Hamamat⁷ ve Isyot⁸ ticari açıdan oldukça gelişmiştir (İbrahim, 1990: 3).

Günümüze kadar yapılan kazı çalışmalarının büyük bir çoğunluğu Yukarı Mısır olarak isimlendirilen alanda yoğunlaşmıştır. Bu durumun temel nedeni Yukarı Mısır'ın yaşam açısından Aşağı Mısır'a göre daha yaşanabilir olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında Yukarı Mısır, eski dönemde halkın ve kraliyet ailesinin büyük önem verdiği ölü kültürünün bir parçası olan mezarların da bulunmasıyla önem kazanmıştır

⁴ Asur Kralı, Asur Bannibal Asur devletine M.Ö 668-627 yılları arasında hükümdarlık etmiştir. Bu kral, Menfis şehrini M.Ö 663 yılında işgal etmiştir. Ordusu Tibe şehrine doğru yönelip orayı da ele geçirdi. Ele geçirdikleri ganimetleri kendileri ile beraber Asur imparatorluğuna götürdü (Harry Sağır, 2011: 149-159).

⁵ İlk dönemlerinde "Vasıt" olarak isimlendirilen ve "Baston anlamına gelen Tibe şehri, tarihi eser bakımından Yukarı Mısır'daki en zengin şehirdir. Kahire'ye 670 km uzaktır. Bu şehirdeki yaşam Erken Paleolitik dönemden itibaren başlamıştır. Eski Krallık döneminde "Said" bölgesinin başkenti oldu. Orta Krallık döneminde ise bütün Mısır'ın başkenti oldu. Yeni Krallık döneminde dünyanın en büyük ve en önemli şehri haline geldi. Grek kökenli şairler, Teb şehrini "100 kapılı şehir" olarak ifade etmişlerdir. Teb şehrinde çok güzel imar edilmiş ve gösterişli binalar mevcuttu. Firavunlar zamanında hüküm ve saltanatın sembolü olan kente Grekler "Teb" ismini verdiler. Arapça'da Teb kentine "el-Aksarayn" yani iki saray denilirdi. Çünkü burada her iki sarayda da birer askeri birlik bulunurdu (Semir Edip, 2000: 606).

⁶ Belad-ı Bund, günümüzdeki Kuzey Somali ve Yemen'in eski adıdır. (Ahmed Zeki Beg, 1899: 27).

⁷ Burası Doğu Çölüne bağlı bir yer olup Nil Nehri ve Kasir bölgesi arasında yer alır. Burayı meşhur kılan özellik ise tarihten beri ticari bir yola sahip olmasıdır. Aynı zaman da bu yol üzerinde altın madenleride bulunmaktaydı (Semir Edip, 2000: 580).

⁸ Isyot, bu şehir Nil'in batısında yer almaktadır. Günümüz Kahire'sinin 470 km güneyinde bulunmaktadır. Isyot, Aşağı Mısır'da'ki en büyük şehirdir. Firavunlar devrinde bu şehre "Savt" denilmekteydi. Yunanlılar bu şehre "Likonopolis" yani "Kurtlar Şehri" demişlerdir. Bu şehirde Kurt meşhur olup şehrin tanrısı Kurt sembolü ile tasvir edilmişti (Semir Edip, 2000: 153).

(Vercoutter, 2005: 21). Bölgenin sıcak ve nemsiz yapısı ölen kişilerin vücutlarının belirli bir dönem sağlam kalmasını sağlamaktaydı. Yine de Yukarı Mısır'ın önemli kentleri, sarayları ve mezar alanları Nil Nehri'nin hemen yakınına, taşma alanının hemen bitimine inşa edilmiştir. Özellikle Teb, Abidos⁹, Werkopolis ve Hirakompolis gibi önemli kentler hep bu alanlara inşa edilmiştir (Emhis, 2011: 194).

3.1.7. Delta (Aşağı Mısır)

"Aşağı Mısır" veya "Delta" bölgesi olarak isimlendirilen bu alan Akdeniz kıyısından Nil Nehri'nin kollara ayrılmaya başladığı alana kadar uzanmaktadır. Oldukça geniş bir bölge olmasına rağmen alüvyondan oluşan ince bir toprak katmanından meydana gelmektedir. Ayrıca bölgenin sahip olduğu toprak yapısı fazla su emmesi halinde bataklığa dönüşmeye müsait olduğundan pek çok dönem yaşam için uygun olmamıştır. Ancak suyun kanallar vasıtasıyla boşaltıldığı durumlarda verimli tarım alanları oluşturulabilmiştir. Deltanın kuzeyinde, Akdeniz kıyısında kurulmuş olan kentler ise deniz ticaretinin oldukça geliştiği ve bu sayede hem kültürel hem de maddi açıdan zenginleşmiştir. Deniz yoluyla gelen her türlü tehdide açık olan bu kentler farklı dönemlerde güçlü donanmalara sahip çeşitli kavimlerin saldırılarına maruz kalsalar da Mısır medeniyetindeki öncü rollerini asla kaybetmemişlerdir. Özellikle Menfis ile deltanın kuzeyinde yer alan Tanis¹⁰ ve Sais¹¹ şehirleri Mısır medeniyetinin dışa açılan kapıları durumundadır (Emhis, 2011: 194).

3.2. Eski Mısır'da Sosyal Hayat

3.2.1. Aile

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren dış tehlikelere karşı bir arada yaşamının önemini anlayan insanlar temelde anne, baba ve çocuklardan oluşan temel bir birliktelik kurmuşlardır. Bu birlikteliğe bazı dönemlerde yakın akrabalar da katılarak sayı büyütülmüştür. Bu birlikteliğin gelişmiş hali ise "aşiret" adı verilen ve kan bağı olan kalabalık gruplar olmuştur. Neolitik çağdan itibaren tarım köylerinin küçük şehirlere dönüşmesiyle aileden başlayan aidiyet duygusu topluma sonrasında millet kavramına kadar gelişmiştir (Sabri, 2007: 39)

Mısırlılar soyun devamına büyük önem veren ve bu konuda oldukça duyarlı davranan bir millettir. Eski Mısır toplumu, ailenin oluşumu konusunda evlilik esaslarını, evlat edinmeyi, anne ve babanın çocukları üzerindeki hakları, boşanma ve miras paylaşımını bir kanun sistemi içerisinde tanımlayan ilk medeniyetlerden birisidir. Mısır

⁹ Abidos şehiri batı çölünde yer alan Suhaç vilayetinin batısında yer almaktadır. Eski ismi "Abido" olan şehir Yunanlılar tarafından "Abidos" şeklinde telaffuz edilmiştir. Şehir pek çok önemli mimari esere sahip olup tapınak ve saray kalıntıları günümüze ulaşmıştır (Semir Edip, 2000: 30).

¹⁰ Tanis, şimdiki adıyla San-Hacer, Eski mısırdaki Zın-t isminden gelmektedir. Yeni Krallık Dönem'inde önemli şehirlerden biri olup deltanın doğusunda yer alır. Burası Aşağı Mısır'da en önemli kentlerinden biri olup II. Ramses döneminde yapılan tapınağı ile önemini artırmıştır. Bu tapınağın büyük kısmı korunarak günümüze ulaşmıştır (Semir Edip, 2000: 250).

¹¹ Firavunlar zamanında şehre "Sau" adı verilmiştir. Daha sonra Yunanlılar şehre "Sais" adını verdiler. Bu şehrin tarih öncesi çağlarda önemli bir rolü vardı. Tarihçiler şehri Yukarı ve Aşağı Mısır'ın siyasi başkenti olarak nitelendirmişlerdir. XXVI. Sülale devrinde bütün Mısır'ın başkenti haline geldi (Semir Edip, 2000: 505).

medeniyeti etrafındaki diğer toplumlardan farklı olarak ailenin en önemli üyelerinden biri olan kadınların aileye karşı sorumluluklarının ve aile içindeki görevlerini de ayrıntılı olarak belirlemiştir (Brewer ve Teeter, 2011: 119-122).

Paleolitik dönemden itibaren Nil Nehri'nin kıyısına inşa edilen köylerde yaşayan Mısır toplumundaki insanlar ailenin toplumun temeli olduğunu bilmekte ve yaşantılarını bu temele göre uyarlamaktaydılar. Özellikle Mısır toplum yaşamının vazgeçilmez parçası olan dini anlayış da aile odaklı gelişmiştir. Ailedeki kadın ve erkek arasındaki ilişkinin oluşumuna ve devamına kutsiyet verilecek aile olmanın dini gerekliliği vurgulanarak aile dışı ilişkilere cevap verilmemiştir (Freeman, 2005: 67). Mısır toplumundaki dini inanışın bir parçasını oluşturan kadının doğurganlığı yani onun yeni bir yaşam oluşturabilme yeteneği her zaman kutsal görülmüştür. Toplumun sağlıklı şekilde devam edebilmesi için de kadınların varlığının önemi ve değeri vurgulanmıştır (Suifi, 1999: 20).

Eski Mısır'da evlenen kadın ve erkeğin birbirine saygı göstermesi beklendiği gibi onların bir arada bulunmasının da dini açıdan kutsallığı vurgulanırdı. Ortadoğu'daki diğer toplumların aksine kadın ve erkek pek çok bakımdan birbirine eşitti (Ruiz, 2006: 33).

Eski Mısır'da âlimler gençlere birçok nasihatte bulunurlardı. Bu âlimlerden biri olan Bitah-Hevtib¹², oğluna yaptığı nasihatlerde şöyle demiştir: “gençlik çağına geldiğinde kendine bir ev yap, evlen, eşini gelenek ve göreneklerimize göre sev ve onun hakkını adil bir şekilde ver”. Yine meşhur bir âlim olan Şaşınki şöyle nasihatte bulunmuştur: “20 yaşına vardığında evlen ki senin daha gençken bir zürriyetin olsun” (Selim, 2009: 28).

Eski Mısır tarihi kaynaklarında en düşük evlenme yaşı konusunda kesin bir bilgi verilmemiştir (Abdülaziz Salih, 1973: 56). Bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden “Mısır ve Irak Medeniyeti Çalışmaları” adlı kitabının yazarı “Evlilik yaşının erkek için on beş, kız için on üç olduğunu söylemiştir (Emin Selim, 2009: 30). Bazı diğer kaynaklarda ise evlenme yaşı erkekler için yirmi, kızlar için on dört olarak yazılmıştır (Abdülaziz Salih, 1973: 56). Bu konuda tarihçi Ana Ruiz, kızların on üç-on beş yaşları arasında evlendiğini söylemiş fakat erkeklerin kaç yaşında evlendiği konusunda bir malumat vermemiştir (Ruiz, 2006: 34).

Eski Mısır toplumunda ortalama yaşam süresi otuz beş yaş olduğu için on sekiz yaşına gelmiş bir kişinin ömrünün yarısını tamamladığına inanılırdı. Bu sebepten on sekiz yaşına gelmiş bir kadının veya erkeğin evlenmiş olması toplumsal açıdan ayıplanacak bir durumdu (Ruiz, 2006: 27). Ayrıca iklimin sıcak olmasından dolayı kız ve erkek çocuklar daha erken yaşlarda olgunlaşıyorlardı. Bu etken, erken yaşlarda evliliği gerekli kıldığı gibi yasak ilişkilerden uzak tutmak, erken yaşta çocuk sahibi olmak ve çocuklarını belirli yaşa gelinceye kadar toplumun genel inanışları üzerinde yetiştirmek, öksüz ve yetim çocuk sayısını sınırlı tutmak gibi toplumsal beklentiler de evlilik yaşının aşağıya çekilmesine sebep olmuştur (Emin Selim, 2009: 27).

¹² V. Sülalenin Kralı Unas'ın (M.Ö 2375 - 2345) veziri olup, oğluna başarılı bir hayat yaşaması için sınıflandırılmadan yazılmış toplan 42 nasihatte bulunmuştur (Muhammed Ali Sadullah, 1989: 156).

3.2.2. Evlilik

3.2.2.1. Kız İsteme ve Evlilik Şartları

Eski Mısır'ın gelenek ve görenekleri akraba evliliklerine engel değildi. Bu nedenle Mısırlılar en yakın akrabalarıyla da evlenebilirlerdi. Örneğin; erkek, abisinin kızıyla veya ablasının kızıyla evlenebilirdi. Hatta bazı kaynaklarda erkeğin kendi kız kardeşiyle evlendiği de görülmektedir (Salih, 1973: 56).

M.Ö. 500'lü yıllarda Eski Mısırlılarda kız isteme bazı aşk şiirlerine konu olmuştur (Salih, 1988: 56). Bu şiirlere göre bazen anne, erkek çocuğuna bir kız isterdi, bazen de kızına bir erkek isterdi (Emin Selim, 2009: 30). Babanın da kızına, erkek istediği de görülmekteydi. Aynı zaman da bazen baba kızını istemeye gelenlere engel de olmuştur. Baba kızının daha küçük yaşta olduğunu ve evlenme yaşına gelmediğini söylerdi. Erkeğe ancak bir iş sahibi olduktan sonra kızını vereceğini söylerdi. Çoğu zaman nişandan bir yıl sonra ya kız verilirdi ya da evlilik para karşılığında iptal edilirdi (Mikail İbrahim, 1966: 2-3).

3.2.2.2. Evlilik Sözleşmesi ve Evlilik Merasimi

Eski Mısır'da evlilik dini mahiyette olmayıp, medeni bir şekilde yapılmaktaydı. Evlilik sözleşmesi konusunda dini merasimlerin yerine getirilmesi mecburi olmasa da evlilik sözleşmeleri tapınakta tutulmaktaydı (İbrahim Hasan, 2001: 107).

Evlenen iki tarafın aileleri arasında evlilik sözleşmesi yapıldığı sırada genellikle evlenecek kişilerin yakın akrabalarından olan şahitler bulunurdu. Şahitlerin isimleri de evlilik sözleşmesine kaydedilirdi. İlahlar ve Firavun'un isimleri zikredilerek evlilik andı kadın ve erkeğin ayrı ayrı tekrarı ile taraflar tarafından kabul edilirdi (Masson, 30.11.2014, www.ancient.eu/article/623/). Evlilik sözleşmesinin içeriğinde her iki tarafın da evlenen çift için verdikleri ev eşyası, ev, tarla, canlı hayvan gibi maddi öğeler pahası ile birlikte yazılırdı. Bu sözleşmenin en önemli özelliği ise boşanma durumunda erkeğin kadına vereceği para veya mülklerin de kaydedilmesidir. Bu durum kadının toplum içindeki önemini gösterdiği gibi onu güvencesiz bırakmamayı ve erkeklerin evlilik kurumunu ciddiye almasını sağlardı (Emin Selim, 2009: 32). Örneğin; Eski Mısır'da Emhatib isminde bir adam ve eşi Şahatır'a ait olan evlilik sözleşmesinde; "ben seni bir kadın olarak kendime aldım, senden olacak çocuklarım için sahip olduğum her şeyi ve sahip olacağım her şeyi onlara vereceğim, sizin dışınızda kimseye bunları vermeyeceğim. Her yıl sana yetecek kadar yiyecek ve içecek vereceğim. Aramızda ayrılık söz konusu olursa sana 50 parça gümüş vereceğim". Bu sözleşmede 16 şahit bulunmaktadır (Emin Selim, 2009: 32).

Mısırlı kadınlar aynı dönemde yaşayan Mezopotamya ve daha sonraki Yunan ve Roma uygarlıklarının kadınlarından evlilik konusunda daha geniş haklara sahiptirler. Çünkü Mısırlı kadınlar, toplumsal ve medeni konularda daha fazla eşit olup, boşanma ve miras haklarına da sahip idi (Brewer ve Teeter, 2011: 121).

Evlenecek olan kadın da kendi günlük kullanacağı eşyaları "çeyiz" olarak babasının evinden getirirdi. Bu eşyalar üzerinde erkeğin bir hakkı bulunmayıp doğrudan kadının mülkü olarak kayıt ettirilir ve erkek tarafının ailesi de bu eşyaları kadının mülkü

olarak kabul ederdi. Bu eşyalar genellikle elbiseler, yapay saç, takılar ve kadının özel süs eşyalarından oluşurdu (Emin Selim, 2009: 32).

Yazılı kaynaklarda Eski Mısır'da düğün merasimlerinin yapıldığı konusunda ne *Firavunlar* zamanı ne de *Batlimos* zamanına ait bir malumata rastlamamaktayız (Petrie, 1975: 219). Ahmed Selim Emin, eski Mısırlıların düğün gecesi kurban kestiklerini, büyük yemek ziyafetleri verdiklerini ve müzik eşliğinde düğün yaptıklarını belirtmiştir (Emin Selim, 2009: 30-31). Ana Ruiz'e göre, evlilik sözleşmesi yapıldıktan sonra gelin, damat ile her iki tarafın akrabaları ve davetlilerin katıldığı bir eğlence düzenlenir. Katılanlar yeni evli çiftte hediyeler verirdi. Eğlence sona erince gelin kocasının evine giderdi. Bu ev kocasının ailesinin oturduğu veya müstakil bir ev olabilirdi. Gelin eve alındıktan sonra kısa sürede evin günlük işlerinin çoğunu yapmak zorundaydı. Bu durum onun evdeki rolünün zamanla artmasına neden olurdu (Ruiz, 2006: 35).

Eski Mısır'da evlilik kurumunu düzenleyen müessese tümüyle toplumsal nitelikte bir anlaşmaydı. Ne devletin belirlediği kurallar ne de dinsel kurallar evliliğe müdahale ediyordu (Brewer ve Teeter, 2011: 120).

3.2.3. Çok Eşlilik

Mısır toplumunda erkeğin birden çok kadınla evlenmesi alışılmış bir durumdu. Özellikle hanedan ailesi mensupları ve toplumun "zengin" olarak kabul edilen kesiminde çokeşlilik yaygındı (İmar ve Avbuvaya, 2006: 74). Yazılı tarihin başlangıcından sonra Anadolu'da kurulan ilk büyük devletler olan Hitit ve Mitanni Devletleri ile Kuzey Suriye'de siyasi nüfuzu ve ekonomik çıkarları olan Mısır Krallığı arasında evlilikler yoluyla pek çok defa müttefiklikler kurulmuştur (Yıldırım, 2013: 250). Mısır kralları, Mitanni, Hitit ve Asur gibi komşu devletlerin hanedan ailelerinden prensesler ile evlenerek, devletlerarasındaki ilişkileri geliştirmeye ve aralarındaki barış politikalarını garanti altına almaya çalışmışlardır (Sadık, 1999: 89).

Örneğin, II. Ramses eşleri Nefertari ve Ist-Nıfrit dışında Hitit kralının kızı olan Hatusil ile de evliydi. Kaynaklar, II. Ramses'in çok eşi olduğunu, bu eşlerinden 79 erkek ile 59 kız evladı olduğunu bildirmiştir. Diğer bazı kaynaklarda ise erkeklerin sayısının 100 olduğu da ifade edilmiştir. Çok eşi olan diğer firavunlar ise; Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2686-2181) IV. Sülaleye mensup Firavun Khufu (M.Ö 2592-2566), VI. sülaleye mensup Kral Teti (M.Ö 2345-2323), Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2040-1795 M.Ö) I. Amenemhat'tır (M.Ö 1985-1955). Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550-1069) ise çok eşli evlilik daha yaygınlaşmıştır. Bunlardan en bilineni III. Amenhetop (M.Ö 1390-1352) eşi Kraliçe Ti'nin üzerine birçok yabancı kadını eş olarak almıştır. Bu kadınlar, Babil, Asur, Mitanni, Suriye ve Nube milletlerinden alınmıştır. Bu kadınlar Mısır'a geldiklerinde beraberlerinde birçok cariye getirirlerdi. Örneğin; Mitanni Kralı II. Sütarna'nın kızı olan Kilu-Hepa Mısır kralına eş olarak geldiğinde beraberinde 317 cariyesini de getirmiştir. Böylece Firavunun sarayındaki cariye sayısı 428'i bulmuştur (Emin Selim, 2009: 42-43).

Eski Mısır'da kralların birden fazla çocuk, özellikle de erkek çocuğa sahip olması verasetlerini erkek çocuklar üzerinden devam ettirme isteklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca çocukların çeşitli hastalıklardan dolayı erken yaşta ölmesi

sıklıkla yaşandığı için çocuk sayısının çok olması tahta geçecek en az bir çocuğun hayatta kalmasını garantilemiştir. Bu nedenle yapılan evliliklerde çocuk özellikle de erkek çocuk olmadığı zaman erkek başka bir kadınla evlenebilirdi (Duiker ve Spielvogel, 1994: 25).

Eski Mısır'da hanedan evlilikleri kraliyet neslinin devamını sağlamak için yapılmışsa da kralın eşleri zamanla devlet yönetiminde etkin hale gelmişlerdir. Hatta kendi çocuklarını tahta geçirmek için diğer kadınların çocukları ve hatta kral üzerinde entrika çevirmekten geri kalmamışlardır. Bunun en ilginç örneklerinden biri III. Ramses'in ikinci derecede eşlerinden olan Tai'nin kendi oğlunu tahta geçirmek için firavunu 31. senesinde bilinmeyen bir sebeple ölümüne sebep olmasıdır. III. Ramses ölmesine rağmen Tai'nin oğlu tahta geçmeden bu plan ortaya çıkınca Tai'yi destekleyen 32 asker ve bürokrat tutuklanmıştır. Yapılan mahkemede Tai'yi destekleyen 32 asker ve bürokrat III. Ramses'in ölmesinden sorumlu tutulmuştur. Mahkemenin kararına göre devlet görevlileri kendilerini öldürecek ve böylece cezalandırılacaktı komploya katılan kadınların ise burunları kesilecek ve toplum içerisindeki itibarları düşürülecekti. Tahta ise bir diğer kadından doğan IV. Ramses geçirilmiştir (Ruiz, 2006: 34).

3.2.4. Boşanma

Eski Mısır Kanunlarına göre erkek ne zaman isterse eşini boşayabilirdi. Boşanma süreci fazla karmaşık olmayıp sadece eşler arasındaki evlilik sözleşmesi şahitler huzurunda iptal edilirdi. Yine de boşanmanın erkek tarafına getirdiği maddi yük yüzünden toplum içinde çok fazla tercih edilmemiştir (Brewer ve Teeter, 2011: 120-121).

Eşini boşamak isteyen adam evlilik sözleşmesi gereği kadının çeyizini geri almasına müsaade etmek zorundaydı. Ayrıca evlilik hayatları boyunca biriktirdikleri servetin 1/3'ünü de kadına vermek gibi bir zorunluluk vardı. Eğer adam keyfi bir şekilde eşinden boşanmak isterse evlilik akdinde geçen para miktarını ve çocukların büyüyünceye kadar olan masraflarını ödemek zorundaydı (Ruiz, 2006: 35). Başka bir boşanma türü de kocanın eşini boşadığını sözle ifade etmesidir. Yine de boşandıklarına dair büyük ihtimalle şahitleri de bulunduğu bir ortamda bir papirüs belge mahiyetinde yazılarak kadına verilirdi. Bu papirüste "Ben seni terk ettim, sen kendine başka bir eş alabilirsin" şeklinde bir ifade vardır (Salih, 1973: 34).

Eğer kadının bir ahlaksızlığı sonucunda boşanma gerçekleşmişse kadına ait bütün haklar elinden alınırdı. Birçok defa bu durumdaki kadınların burunları kesilirdi. Burun kesilmesinin asıl nedeni ise Mısırlılarda kadın ve erkeğin sevgilerini göstermek için burunlarını birbirlerine sürtüştürmeleridir (Duiker ve Spielvogel, 1994: 26). Kadının böyle büyük bir cezaya çarptırılmasının nedeni zina yapan kadına ait bebeğin, eşine mi yoksa başkasına mı ait olduğunun bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Koca öldüğünde, eşinin kocasının servetinden 1/3'nü alma hakkı vardı. Servetin kalan 1/2'si ise çocuklarına ve kardeşlerine bırakılırdı. Erkek ölmeden önce servetinin eşine bırakılması hususunda vasiyet bırakabilirdi (Ruiz, 2006: 35).

3.2.5. Çocuklar

Eski Mısırlılar hamile kadınlara büyük bir önem vermekteydiler. Çocukların sağlıklı bir şekilde doğması için hamile kadınların kendilerini iyi muhafaza etmesi şarttı. Çocuk doğduktan göbeği kesilir daha sonra ise yıkanır. Yumuşak ve temiz elbiseler giydirilirdi (Ciar, 1996: 49). Eski Mısır toplumunun bütün tabakalarında çocuklara karşı çok iyi davranılmıştır (Sadık, 1999: 89). Mısır inançlarına göre evliliğin en önemli tarafı çocuk sahibi olunmasıdır. Eğer evlendiği kadından çocuk olmuyorsa erkek başka bir kadınla evlenirdi. Mısırlılara göre en büyük mutluluk fazla çocuğa sahip olmaktır. Bu mutluluk onların iş hayatına da etki etmiştir. Örneğin işinde başarıya ulaşmış bir adam sevincini “sanki bir kadından yetmiş çocuğa sahip oldum” diye bir ifade ile dile getirirlerdi. Mısırlılar çocuksuz zenginliğin bir anlam ifade etmediğini ve çok değersiz olduklarını söylerlerdi. Kendilerinden sonra aileyi devam ettirecek bir çocuğun olmaması o aile için hayal kırıklığı anlamına gelmekteydi. Çocuklar o kadar kıymetli idi ki Mısırlılar onları tanrının kendilerine verilmiş bir nimet gibi görürlerdi. Mısır’ın verimli toprakları çocukların yaşamlarını sürdürmesi açısından önemliydi¹³.

Kadınlar, çocuklarına 3 yıl süre ile emzirirlerdi. Bu konuda Hekim Ani¹⁴, çocuğuna yaptığı nasihatte şöyle demektedir: “Kimseden yardım almadan seni karnında taşıyan, sana hizmet eden, sana nazik bir şekilde davranan, sana üç yıl süt veren, büyüdüğünde seni okula gönderen, gençliğinde sana yardım edip senin için eş seçen annen aklında olsun ki o seni terbiyeli bir şekilde yetiştirdi. Sakın annenin senden nefret edecek ve Tanrıya el açıp sana beddua edecek duruma gelmesine izin verme. Annene, saygılı ol ve ona itaat et” (Ciar, 1996: 52).

Eski Mısırlılar çoğu zaman çocuklarının hastalık vb. kötü olaylardan sakınmalarını önlemek için çocuklarına Tanrıların isimlerini verirlerdi. Örneğin Kız isimleri Mirit Aton (Aton’nun sevgilisi), Sit-Amon (Amon’un kızı) ve Rı-Hıtb (Ra’nın razı olduğu) (Sadık, 1999: 89) v.b iken erkek isimleri Nıfır-Hıtp (yakışıklı ve razı), Sint (çok sağlıklı) gibi sıfatlardan oluşurdu. Bazen de evcil hayvanların isimlerini çocuklarına vermekteydiler. Örneğin; Miyu-Şeri (ufak kedi) gibi (Ruiz, 2006: 39).

Eski Mısır’da kadınlar uzun bir süre boyunca çocuklarını kucaklarında taşırdılar. Ta ki çocuk okula başlayana kadar bu durum devam ederdi (Sadık, 1999: 89-90).

Mısır toplumundaki sıradan insanlar çocuklarını kendileri yetiştirirken, yüksek tabakada yer alanların çocuklarına hizmetçiler bakmaktaydılar. Çocuklar genellikle daha küçük yaşlardan itibaren çalışmaya başlardı. Çocukların çoğu marangozluk, çanak-çömlekçilik gibi baba mesleklerini devam ettirirlerdi. Mısırlıların inançlarına göre babalarının mesleğini devam ettirmek kutsal bir vazife idi. Böylece babalarının isimlerini de sonsuza kadar yaşatmış olurlardı (Brewer ve Teeter, 2011: 123-125). Kızlar ise anneleri tarafından yemek pişirmek, elbise yıkamak gibi ev işlerini öğrenirlerdi. Aile muhtaç olduğu takdirde kızlar tarlada çalışıp, hayvanlara da

¹³ Diodorus Siculus'a göre Mısır ülkesinin sahip olduğu iklim şartları ve zenginlik çocuk büyütülmesini kolaylaştırmaktaydı. Çünkü üretilen pek çok tarım ürünü geniş ailelerin doyması için imkan sağlıyordu (Ahmed Emin Selim, 1998: 48-50).

¹⁴ Hekim Ani, XVIII. Sülale (M.Ö 1580-1320) devrinde yaşamış büyük bir bilgindir. Bu bilgin oğluna ibadet, evlilik, saygı, sevgi gibi konuları ihtiva eden hikâyeler yazmıştır (Harbi Abbas, 2005: 60).

bakarlardı. Ayrıca gerekli görüldüğü takdirde ilaç yapımı, dans, hayvan bakımı gibi konularda da ders alırlardı. Kızın bütün bu işleri öğrenmesinin temel nedeni ileride iyi bir anne olmasını sağlamaktır (Ruiz, 2006: 35).

3.3. Eski Mısır'da Eğitim ve Öğretim

Mısır medeniyetinin gelişmesindeki en önemli nedenlerden biri onların eğitim ve öğretime büyük önem vermeleridir. Öyle ki sadece eğitime verdikleri öneme binaen "Thoth"¹⁵ adını verdikleri bir ilahları da bulunmaktaydı. Âlimler, Mısır Kralları'nın nezdinde önemli bir yere sahiptiler. Bu yüzden de Bilgin Deof, çocuğunu okula götürdüğünde ona şu nasihati yapmıştır: "Oğlum, anneni nasıl seviyorsan ilmini de öyle sev, çünkü bu dünya da ilimden daha kıymetli bir şey yoktur" (Sadık, 1999: 92).

Mısır toplumunun oluşturmuş oldukları bilgi birikiminin kendilerinden sonraki nesillere aktarmanın önemini M.Ö. 4000'den itibaren fark etmiş ve bunun geliştirmek için eğitim ve öğretim faaliyetlerine büyük önem vermişlerdir. Tarihin erken dönemlerinden itibaren yazıyı kullanmaya başlayan Mısırlılar hem bilimsel düşünceleri geliştirmiş hem de bunu papirüsler aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarmışlardır (Özçelik, 2002: 193).

Eski Mısır'da iki türlü eğitim-öğretim sistemi bulunmaktaydı. Birincisi günümüz meslek yüksekokullarına benzer niteliktedir. Öğrenciler bu okullarda yapacakları mesleklere uygun olarak özel bir eğitim alırlardı. İkinci sistem de ise çocuklar normal bir okulu bitirdiklerinden sonra Üniversiteye geçerlerdi. Üniversiteden başarılı bir şekilde mezun olanlar devlet kademelerinde görevlendirilirdi (Gosse, 1915: 18). Eski Mısır'da okuma yazma bilen insanlar hayatlarının devamını güvene almış olmaktaydılar. Bu yüzden öğrenciler okullarına devam edip devlet kademelerinde görev almaya teşvik edilirdi (İnan, 1992: 258).

Eğitim ve öğretim görenler Mısır toplumunda oldukça saygı duyulan kişilerdi. Hatta toplumun genel inancına göre; "Cahil bir adam yüklü bir hayvana benzer, okumuş ise bu hayvanı sevk ve idare edendir" denilerek onların bilgi ve birikimlerinin hayata karşı onları güçlü ve özgür kıldığını kabul edilirdi (İnan, 1992: 255). Yine başka bir deyişte "İnsan öldüğünde gider fakat okuma-yazma nesilden nesle aktarılır" derlerdi. Okuma-yazma öğrenmenin hazır bir evden, ulaşılması güç bir kaleden ve dini bir tapınağa sahip olmaktan daha iyi olduğu düşünülürdü (Stepchwiez, 1993: 32-33).

Eski Mısır'da okur-yazar olmak kolay bir iş değildir. Eğitim, kısa sürede tamamlanamazdı. Mısır'da birçok çeşit yazı türü bulunup, bunların öğrenilmesi çok zordu. Örneğin, hiyeroglif¹⁶ (M.Ö 4000), hiratik¹⁷ (M.Ö 3000), dimotiki¹⁸ (M.Ö 2000)

¹⁵ Yunanca ismi "Djehut" olan Thoth, başının üzerinde ay diski olmak üzere ibis başlı insan şeklinde tasvir edilmiştir. İbadet merkezi Hermopolis olup, ibis ve babun onun için kutsal idi. Mısır genelinde yazı sanatı tanrısı olarak bilinir. Osiris'in kabbini tartmış ve yargılama kararını da yazmıştır (Bierbrier, 2008: 238-239).

¹⁶ Bu yazı türü Mısır Medeniyetinin en eski yazı türü olup, M.Ö 4. binyıldan beri kullanılmaktadır. Bu yazı tipi hayvan şekilleri, insan organları gibi 700'den fazla sembolden oluşmaktadır. Bu sembollerden her biri bir veya birden çok anlama gelmekteydi (Semir Edip, 2000: 843).

gibi yazıların öğrenilmesi hem uzun bir zaman hem de ağır bir eğitim gerektirmekteydi. Bu yazıyı bilen öğretmenler ise öğrencilerin üzerinde çok durup onların bu yazıları iyi öğrenmeleri için bazen dayak, hapis gibi cezalar verirdi. Bu eğitimi alan bir öğrenci, öğretmenine yazdığı bir mektupta “sen beni üç ay hapse attın, bütün vaktimi orada geçirdim” demiştir (el-Haccac, 2000: 13-14).

Mısırlılar eğitime çok önem verirdi bu yüzden de çocuklarını daha erken yaşlardan itibaren okula başlatırlardı (Petrie, 1975: 228). Ülkenin en önemli okulu sarayın içinde yer alan "Saray Okulu"dur. Bu okulda özellikle zengin ve hükümet adamlarının çocukları okumaktaydılar. Böylece onların çocukları kralın sarayındaki bürokrasi içinde hızla ilerlerdi (el-Haccac, 2000: 12). Bu okulda “bakıcıların babası” adı verilen ve çok iyi yetişmiş öğretmenler çocuklara eğitim verirdi. Bu üst sınıfın çocukları bu okullarda matematik, astronomi, dil, fen bilimleri, tıp, müzik, mühendislik ve dini konularda eğitim alırlardı (Seeley, 1904: 26). Bu eğitimcilere toplumda o kadar çok değer verilmiştir ki mezarlarında ders verdikleri kral çocuklarıyla yaptıkları derslerin kabartmalarına yer verilmiştir. Bu kabartmalarda kral çocukları öğretmenin huzurunda dizleri üstüne çökmüş bir vaziyettedirler. Kralların sarayında zengin çocuklarının eğitim alması babaları için bir iftihar kaynağı anlamına gelirdi. Hatta bu çocukların biyografileri yazıldığı zaman kral sarayında ders aldıklarına da vurgu yapılırdı (Petrie, 1975: 231-232).

Normal vatandaşların çocukları ise dini tapınaklarda ders almaktaydılar. Bunlar sekiz yaşında okula başlarırdı (Ruiz, 2006: 40). XIX. Sülale Devri'ndeki (M.Ö 1320-1200) (İnan, 1992: 258) bir geleneğe göre kralın birinci oğlunun doğduğu günde doğan diğer Mısırlıların çocukları da sarayda ders alma hakkına sahiptiler (Petrie, 1975: 231).

Mısır'daki saray veya tapınaklarda ders alan bütün çocuklar, büyüklerine karşı nasıl davranılacağı, saygı, emanet, ahlak, cömertlik gibi konularda da ders alırlardı (Ruiz, 2006: 40). Bu çocukların dersleri sadece okuma ve yazma olmayıp, matematik, müzik, astronomi gibi derslerde mevcuttu. Bu devirde yaşamış bir öğretmenin hatıra defterinden günümüze kalan bir pasajda öğrencisine “ben sana nasıl şarkı söyleyeceğini ve nasıl müzik aleti çalacağını öğrettim” diyerek onu nasıl yetiştirdiği hakkında bilgi verilmektedir (Elind ve Yans 1997: 78). Bu da Eski Mısır'da müzik eğitiminin de verildiğinin en önemli kanıtıdır. Ayrıca resim, tıp, mühendislik, bazı sihirler, öğrenen öğrenciler, güzel yazıyı da öğrenirlerdi. Eğitim için kullandıkları aletler günümüzdeki kalem ve tahtalara çok yakındı. Bu tahtaya “kâtip levhası”, öğrencilerin üzerinde yazı yazdıkları kâğıda da “Papirüs” denilmekteydi. Her papirüsün üzerinde o günün tarihi sağ üstte mevcuttu. Hatta günümüzdeki gibi dersler arasında teneffüsler de vardı (el-Haccac, 2000: 13).

¹⁷ Bu yazı türünün sembolleri hiyeroglif yazısına göre daha rahattır. Her bir sembol hiyeroglif yazısındaki bir sembolün yerini almıştır. I. Sülale (M.Ö 3100-2890) devrinde kullanılan yazı türüdür. Bu yazı türü Yeni Krallık (M.Ö 1550-1087) döneminin sonuna kadar kullanılmıştır. İdari işlerde ve resmi yazışmalarda örneğin, muhasebe işleri, mahkeme kararları ve kralın emirnameleri bu yazı ile yazılırdı. Yeni Krallık döneminde bu yazı türü sadece dini işler için kullanılmaya başlanmıştır. Grek kökenli seyyahlar bu yazıya mukaddes yazı anlamındaki “Hiratik” ismini vermişlerdir (Semir Edip, 2000: 842).

¹⁸ Bu yazı türü bütün işlerde kullanılmakta olup, Hiratik'i yazının yerine kullanılmıştır (Semir Edip, 2000: 842).

Eski Mısır'daki okulların yanında anne ve baba da çocuklarına saygı, sevgi, ahlak, cömertlik gibi erdem sahibi olmayı gerektiren konularda bilgi verirlerdi. Ayrıca anne ve baba dini ibadetleri, tanrı korkusu, ana babaya itaati, eşlerine nasıl davranacaklarını da öğretirlerdi. Toplum içerisinde de insanları affetmeyi, zayıf ve güçsüzlere karşı merhametli olmayı, doğruluk gibi konularda da öğütler verilirdi (Emin Selim, 2009: 58).

Sonuç olarak Eski Mısır toplumunda aileler çocuklarına iyi bir eğitim alması ve güzel bir ahlakla yetiştirip topluma faydalı bir birey olmasını sağlamak için ellerinden geleni yapmıştır.

3.4. Eski Mısır'da Günlük Hayat

3.4.1. Temizliğin Önemi

Eski Mısır toplumunda vücut, elbise, ev ve çevre temizliğine çok büyük önem verilmiştir (Yirmutiye, 1987: 93). Halkın giyecekleri ve özellikle din adamlarının giysileri çoğunlukla ketenden yapıldı. Mısır inancına göre yünden yapılmış elbiseleri giymek temiz değildi (Petrie, 1975: 192).

Eski Mısırlılar gün içinde önce sabah uyandıklarında ve her yemekten önce birkaç defa ellerini ve yüzlerini yıkarlardı. Bunun için kova ve ibrik kullanıp bunlar yemek masasında yer alırdı (Gosse, 1915: 8). Saç ve sakallarını düzenli olarak tıraş eder ve bunun içinse keskin bir bıçak kullanırlardı. Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550-1069) ise sadece tıraş olmak için kullanılan küçük çakılar mevcuttu (Erman, 1894: 217).

Arkeolojik kazılardan anlaşıldığı kadarıyla tarak, cımbız, bıçak gibi temizlik malzemeleri kişiye özel olup bunlar deriden bir kese ile sarıldıktan sonra ahşaptan yapılan bir sandığa konurdu. Yeni Krallık Dönemi'nin (M.Ö 1550-1069) XVIII. Sülale Devri'nde (M.Ö 1550-1295) yaşayan "Tatu" adındaki bir kadının kutusunda kozmetik ürünler, göz farı, boyaları karıştırmak için palet, fildişinden yapılmış bir tarak ve pembe deri sandaletler bulunmuştur (Freeman, 2005: 69).

Oldukça sıcak bir iklime sahip olan Mısır'da ter kokusu da çözülmesi gereken bir sorun olmuştur. Ter kokusunu önlemek içinse çeşitli bitki yağlarından yapılan ve "Sunne" denen bir parfüm kullanılırdı (Yirmutiye, 1987: 94-95).

Mısır toplumundaki gelişmiş temizlik anlayışı konusunda ünlü tarihçi Herodotos'a¹⁹ göre; Mısır inancına göre evin içinde yer alan ve fare gibi pis hayvanlarla hastalıkları uzak tutan, yılan şeklinde tasvir edilen bir tanrı bulunurdu (Petrie, 1975: 192).

¹⁹ Yunanlı bir tarihçi olan Herodotos, M.Ö 480-490 yılları arasında Anadolu'da Halikarnosis şehrinde doğmuştur. Önemli bir aileden gelen Herodotos, tarih, şiir, mitoslarla erken yaşlardan itibaren ilgilenmişti. Amcası Banyasis onu Homeros okumaya teşvik etmiştir. Herodotos hayatı boyunca birçok yer gezmiştir. Bu yerlerden biri de Mısır'dır. Mısır üzerinde yazdığı "Herodotos'un Mısır Notları" adlı bir kitabı da mevcuttur. Ömrünün sonlarına doğru İtalya'nın güneyindeki Sevr şehrine gitmiş ve burada ölmüştür (M.Ö 426) (Herodotos, 2001: 20-21).

3.4.2. Elbise ve Süslenme:

3.4.2.1. Erkekler

Eski Mısır'da hemen hemen bütün devirlerde erkeklerin giyiminde pek değişikliğe rastlanılmamaktadır. Halk sınıfı peştamal şeklindeki bir kumaşı bellerinin yarısından aşağı sarkacak şekilde giyinirlerdi (İnan, 1992: 358). Fakat Firavun Khafre (M.Ö 2558-2532) döneminde zenginler bu elbisenin uzunluğunu biraz daha arttırdılar. Bu da V. Sülale Devri'nin (M.Ö 2375-2345) sonuna kadar böyle devam etti. VI. Sülale Devri'nde (M.Ö 2345-2184) bu elbiselerin uzunluğu tekrar kısaltıldı ve süslenilmeye başlandı. Bu tarz elbiseler Eski Krallık Dönemi'nin (M.Ö 2686-2181 M.Ö) sonuna kadar devam etti (Isfur, 1949: 43-44).

Zenginler kısa ve süslü bir elbise giyerlerdi. Çoğu zaman bu elbiseler üzerinde sahibinin adı bulunmaktaydı. Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2040-1795) elbiselerin arka kısımlarına bir parça altın takarlardı. Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550-1069) 1580-1085) elbiseler çok değişmiştir (Isfur, 1949: 48). Özellikle bu dönemde Mısır'ın doğu toplumları ile ilişkilere girmesi giyim tarzında da değişmeye yol açmıştır. Üst sınıfa mensup erkek ve kadınlar ince ve şeffaf keten bezleri üst üste konulmuş etekler ve uzun ya da kısa kollu, boyundan kıvrımlı ve bileklere kadar uzanan bir kuşakla belinden bağlanmış giysiler giymeye başladılar (Brewer ve Teeter, 2011: 127-129).

Mısır toplumunda süslenmek sadece kadınlara ait olmayıp erkekler de günlük hayatlarında çeşitli süsler kullanırlardı (İnan, 1992: 357). Bir erkek evinden çıkarken birden çok bilezik, yüzükler, boyunlarına astıkları toka ve çevresinde boncuklardan oluşan ve genellikle altı şeritten oluşan kolye takarlardı. Sahip oldukları zenginliğe göre değerli taşlar ve kartal simgeleri olan broşlar süslenmenin önemli parçasıydı (İnan, 1992: 358). Mısır toplumunda kapalı ayakkabı kullanılmamışken ayağın üstünün bir parçasını kaplayan terlikler mevcuttu. Fakat özel günler ve dini festivaller dışında genellikle herkes yalın ayak gezmeyi tercih ederlerdi (Yirmutiye, 1987: 97). Ayrıca erkeklerin ellerinde süslü bastonlarda bulunurdu. Bu bastonların her birinin özel bir ismi, özel bir şekli vardı. Özel günlerde günün anlamına göre bu bastonlardan birini yanına alırlardı. Mısırlılar aynı zamanda güzel kokulara da önem verirlerdi. Ayrıca gözlerine sürmek için iki çeşit sürme de kullanırlardı (Isfur, 1949: 58).

3.4.2.2. Kadınlar

Eski Mısır'da XVIII. Sülale Devrine (M.Ö 1550–1295) kadar kadınlar genellikle beyaz renkli, göğüslerinin üzerinden ayaklarına kadar uzanan, dizlerinden aşağısı hareket etmeyi kolaylaştırmak için yırtmaçlı kıyafetler giyerlerdi (Abdulaziz Salih, 1973: 43; Yirmutiye, 1987: 98).

XVIII. Sülale Devri'nden sonra (M.Ö. 1550–1295) tek parça olan bu elbiseler gelişip iki parça haline getirildi. Üst tarafta bir gömlek, gömleğin sol omuz tarafı varken sağ omuz tarafı çıplaktı. İkinci parça göğüsten başlayıp aşağı doğru inerdi. Elbiseler hafif ketenden yapıldığı için vücut hatları dışarıdan belli olurdu. Bazı tarihçiler göre vücut hatlarının elbise içlerinden görülmesi dini bir amaca hizmet ederdi (Isfur, 1949: 50).

Zamanla bu elbiseler hem model olarak hem de şekil olarak daha da gelişmiş ve süslü bir hal aldı. Vücut hatları daha da belirli olması için karın bölgesi daraltılıp göğüs çevresi daha bol bırakıldı. Ayrıca kuş tüyleri ve balık pulları ile süsleme yaygınlaştırıldı (Abdulaziz Salih, 1997: 44).

Tarihin her döneminde kadınlar süslenmeyi günlük hayatın zorunluluğu olarak gördükleri gibi Mısır'da da kadınlar günlerinin bir kısmını süslenmek için ayırmışlardır. Bu nedenle de kadınlar kişisel bakımlarına çok dikkat etmekteydiler (Freeman, 2005: 69).

Eski Mısır kadınları kaşlarını aldırıp, gözlerinin üst kapağına sürme sürer ve bu sürmeyi göz kapaklarının bitim noktasından ileri doğru uzatarak gözlerini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Ayrıca gözlerinin altına yeşil renkte sürme sürüp, dudaklarını kırmızıya boyarlardı. Vücutlarına çeşitli bitkilerden elde edilen hoş kokulu yağlar sürerlerdi (Thompson, 25.11.2014, www.womenintheancientworld.com). Bir diğer güzel görünme gereksinimi ise saçların daha parlak olmasını sağlamaktı. Bunun için Mısır kadınları saçlarını pek çok yağın karışımından yapılan yağlarla birlikte tarardı. Yakınoğu dünyasının vazgeçilmez süslenme aracı olan "kına"da sıklıkla kullanılırdı. Mısır kadınları avuçlarına ve ayak tabanlarına kına sürerdi. Alınları üzerinde topladıkları saçlarını bir toka yardımı ile tutturup tokanın olduğu yere çiçek takabilirlerdi. Bütün bunların dışında Mısır kadınları boyunlarına, kollarına, ayak bileklerine, parmaklarına takılar takmaktan çok hoşlanırlardı (Abdulaziz Salih, 1973: 42).

Mısırlı kadınlar, güzellik ve modanın çok önemli olduğuna inanan bir toplum oldukları için güzel anlamındaki 'Nefet' sözcüğünü isim (Nefetar, Nefret ve Nefertiti gibi) olarak sıklıkla kullanmışlardır (Ü. Yıldırım, 2009: 103).

3.4.3. Yeme-İçme

3.4.3.1. Yemekler

Eski Mısır toplumunun temel gıda maddesi ekmek olmuştur. Mısır medeniyeti ekmeği sadece ana yiyeceği olarak görmemiş ona dinsel değerler yüklemiş ve kutsal saymışlardır (el-Mehdi, 2009: 13). Eski Krallık Dönemi'ne (M.Ö 2686–2181) tarihlenen pek çok kabartma ve boyamada buğday başaklarının biçildiğini, öğütüldüğünü ve yoğrularak ekmek haline getirildiğini görmekteyiz. Benzer kabartmalar ve boyamalar şarap üretimini de ayrıntıları ile gösterilmektedir (Ruiz, 2006: 51-52). Kur'an-ı Kerim'de de bu konuyla ilgili "Ve onunla beraber iki genç erkek (de) zindana girdi. İkisinden biri şöyle dedi: "Muhakkak ki; ben kendimi (rüyamda) üzüm sıkarken görüyorum." Ve diğeri (de) şöyle dedi: "Gerçekten ben (de) kendimi başımın üstünde ekmek taşıırken görüyorum. Kuşlar ondan yiyorlar. Bize onun (onların) tevilini (yorumunu) haber ver (anlat). Muhakkak ki; biz seni muhsinlerden görüyoruz" denilmektedir (Kur'an-ı Kerim, 12: 36). Bu durum, bu dönemde Mısır toplumunda ekmek ve şarap üretiminin bir meslek dalı haline geldiğini göstermektedir.

Ekmek için en temel gereksinim olan un elde etmek için buğday veya arpa birbirine uyumlu iki taş arasında ezilirdi. Öğütme taşlarının düzgün kullanılmaması veya iki taşı sürtmek yerine birbirine vurulması sonucu unun içerisine küçük taş

parçaları karışabilmekteydi. Öğütülen unun içine karışan taş parçaları eğer elenmez ise yapılan ekmeklerin içine karışabilmekte ve dişlerin kırılmasına neden olmaktaydı. Bu durum halk arasında yaygın olsa da kraliyet ailesi içinde de görülmekteydi. Kral mumyalarının çoğunun dişlerinin kırık olması ve bulunmaması bu bilgiyi doğrulamaktadır. Mısır toplumu ekmek dışında et, balık, meyve, sebze ve bol miktarda bal tüketmekteydiler (Ruiz, 2006: 51-52). Boğa, domuz, keçi, kaz, güvercin, ördek gibi hayvanların etleri sıklıkla tercih edilmekteydi. Özel günlerde düzenlenen av seferlerinde ele geçirilen geyikler ziyafetlerde davetlilere sunulurdu. Mısır toplumunun sebze ve meyve olarak tükettikleri genellikle Nil Nehri'nin kenarında kurulan küçük sulu tarlalarda yetiştirilen salatalık ve marul gibi yeşil sebzeler ile incir ve üzüm gibi Akdeniz dünyasında oldukça yaygın olan meyvelerdir (Ruiz, 2006: 53).

Mısır toplumunun üst tabakası arasında yaygın olan yemek davetlerinde kadınlar ve erkekler aynı odanın içinde farklı sofralarda yemek yerlerdi (Petrie, 1975: 191). Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2686-2181) Mısırlılar yemek yemek için alçak masalar kullanmışken Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550-1069) bu geleneğin fakirler tarafından devam edildiği fakat zenginler sandalyelere oturarak yüksek masalarda yemek yemişlerdir. Mısırlılar elleri ile yemek yedikleri için yemekten sonra ellerini yıkayacak bir ibrik su da oda da bulunurdu (David, 2003: 364).

Günümüz Mısır toplumunda Sami gelenekten gelen el ile yemek yeme geleneği yaygın olmayıp kemikten ve ağaçtan sonraki dönemlerde ise bronzdan kaşıklara rastlanmıştır. Ancak çatal kullanmadıklarını yemek için kullandıkları bıçakları diğer işleri için de kullandıklarını bilmekteyiz. Mısır halkı yemek yerken kaşığın sapını başparmak ve orta parmak arasına gelecek şekilde tutarlardı. İnançlarına göre diğer parmaklarla kaşık tutmak kötüye delalet etmekteydi (Ruiz, 2006: 54).

Mısır medeniyetin bir diğer önem verdiği gelenek ise yemek vakitlerine ve yemek adabına uymak olmuştur. Bu noktada bize ulaşan yazılı kaynaklardan olan Bitah-Hevtıb'ın oğluna verdiği nasihatte "Oğul yemeğe oturduğunda büyüklerine yer ver. Sadece önüne konulan yemekten ye. Başkalarının ne yediğine bakma..." denilmektedir (Petrie, 1975: 193).

3.4.3.2. İçecekler

Bira, Eski Mısır toplumunda en fazla tüketilen içecekti (Brewer ve Teeter, 2011: 132). Çünkü biranın büyük tanrılarından olan Osiris tarafından kendilerine öğretildiğine inanmaktaydılar (Mark, 06.12.2014, www.ancient.eu/Beer). Bira üretimi Mısırlıların günlük aktiviteleri arasında olup hem beslenme hem de dini açıdan son derece önemli bir yer tutmaktaydı (Luoma, 2009, 1). Mısırlıların yaptığı biranın alkol oranı düşük fakat besleyiciliği yüksektir. Mısır toplumu birayı bir enerji içeceği olarak düşünmekteydi. Fakat fazla tüketimi sarhoşluğa neden oluyordu (Yirmutiye, 1987: 117).

Bira hazırlayan kişiler genelde bu konuda uzmanlaşmış olup önce arpayı öğüterek küçük parçalara ayırıyorlardı. Daha sonra arpa parçaları su dolu büyük kaplara boşaltılıp fermantasyon işlemi tamamlanıncaya kadar bekleniyordu. Bu noktada süre havanın durumuna, arpanın çeşidine göre değişiklik gösterse de bu konuda uzmanlaşmış

kişiler bu süreyi tecrübeleri ile biliyorlardı. Sulu bir çamur yığını haline gelen bira süzülerek hazır hale getiriliyordu (Brewer ve Teeter, 2011: 132). Bira gibi şarap üretmekte tecrübe isteyen bir meslek haline gelmişti. Sonbaharda bağlardan toplanan üzümler taştan veya ahşaptan yapılmış teknelerde genellikle erkekler tarafından üzerine basılarak ezilir ve teknenin altındaki bir açıklıktan suyunun bir başka kapta toplanması sağlanırdı. Kalan üzümler ise kumaş parçalarına alınarak taş ile ezilir ve son damlasına kadar tüm üzüm suyu toplanırdı. Daha sonra üzüm suları çömleklerle boşaltılır fakat hava ile temas etmemesi için çömleklerin ağzı kil parçaları ile kapatılırdı (Erman, 1894: 197). Çömlekler belirli bir zaman ortak bir depoda bekleyeceğinden karışmaması için kil henüz kurumamışken çömleğin kime ait olduğu yazılır yâda o kişinin mührü ile mühürlenirdi. Tecrübeli şarap yapımcılarının belirlediği süreye kadar çömlek açılmaz bekletilir ve süre dolunca içmek için hazır hale gelirdi (Seyfettin v.d, 1991: 194-195).

Mısır toplumunda şarap olarak tanımlanan içecekler sadece üzümünden değil hurmadan da yapılabilirdi. Pembe şarabın ilk defa Mısır'da yapıldığı düşünülmektedir. Mısır toplumu şarap işleme yöntemlerini zamanla geliştirmişlerdir. Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2686–2181) sadece kırmızı şarap üretilirken Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2040–1795) beyaz şarap üretimi yaygınlaşmış; Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550-1069) ise kırmızı ve beyaz şaraplar karıştırılarak pembe şarap elde edilmiştir (Ruiz, 2006: 56).

Teb kentindeki tapınaklarda bulunan kabartmalarda özel günlerde ve dini festivallerde davetlilere şarap taşıyan kadınlara rastlanmaktadır. Bu durum bize şarap tüketiminin bu günlerde veya dönemlerde arttığını göstermektedir (K. I, 1999: 244). III. Ramses döneminden kalan kayıtlarda bir dini festivalde 20.078 fiçı şarap, bir diğer kutlamada ise 39.510 fiçı şarap tüketildiğini bildirmektedir. Bu durum özel günlerdeki kutlamalara katılanların sayılarının 50.000 ile 60.000 kişi arasında değiştiğini göstermektedir (Ruiz, 2006: 55).

Eski Mısır Edebiyatı'nın önemli isimlerinden olan Âlim Ani bir eserinde oğluna yaptığı nasihatte “kendini bir fiçı şarap içecek duruma getirme, ağzından tutarsız laflar çıkabilir, yere düşersen kimse senin elini tutamaz, arkadaşların bu sarhoşu bizden uzak tutun diyecekler...” demiştir (K. I, 1999: 244).

3.5. Eski Mısır'da Din

Tarihin bütün devirlerinde ve toplumlarında karşılaşılan, evrensel bir olgu olan din, içten ve dıştan kuşattığı insanın düşünce ve davranışlarında kendini gösteren bir disiplindir. Kişi, tarih boyunca kendisinin insanüstü bağları bulunduğunu, ihtiyaçları için onu aşan bir yüce kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür (Tümer, 1994: 317). Tarih boyunca insanlar kendilerine gece ve gündüzün nasıl meydana geldiğini, dünyanın nasıl oluştuğunu, insanların nasıl yaratıldığı gibi soruları sormaya başlamış ve bütün bunları yarattığını düşündüğü yüce varlığa karşı sorumluluklarını yerine getirmek için nasıl davranacaklarını bilmek istemişlerdir (el-Neşar, 2004: 23). Eski Mısırlılar da çevrelerinde meydana gelen tabiat olaylarını açıklamak için üstün bir varlığa inanmış ve bu varlıkları tanrı olarak düşünüp onlara isim ve şekil vermeye başlamışlardır (Mahmut Nail, 2003: 69). Bir diğer düşünceye göre ise insanların çevrelerinde olup bitenleri

anlama ve idrak etme merakları dinleri ortaya çıkmasına sebep oldu (Erman, 1995: 19). Böylece tarih öncesi dönemden gelen doğa ile ilgili totem ve büyü düşüncelerini anlama merakı Mısır halkının dindar bir toplum olmasını sağladı (İplikçioğlu, 1990: 120).

İnsanlar, medeniyet anlayışlarını geliştirdikçe dini yaşantıyı hayatlarına daha çok uygulama imkânı bulmuş ve inançlarına olan bağlılıkları artmıştır. İnsanoğlu dış tehditlere karşı kendilerini savunacak çok güçlü bir varlığın olduğuna inanıyordu. İnsanlar inandıkları varlıkları şekillendirmek ihtiyacı hissettikleri için totemler oluşturup bunlara tapmaya ve hatta ibadet etmeye başlamışlardır. (Erman, 1995: 19-29). Örneğin; Sümer, Hitit, Kaldeli ve Mısırlılara göre dağ'lar “ışık ve nur âlemi olan gökyüzünün direği” gibi görülmektedir. Bu nedenle bu toplumlar dağları totem olarak kabul etmekteydiler (Tanyu, 1973: 5).

Her toplumun dini inancı içinde yaşadıkları coğrafyaya paralel olarak şekillenmiştir. (Emin Selim, 2009: 159). Nil kenarındaki verimli tarlalarda yerleşmiş olan Mısırlıların dini inancı ile diğer bölgelerde yaşayan insanların dini inançları arasında farklar mevcuttu. Mısır toplumunda kendi gündelik yaşamlarına uygun, hayvanlarını ve tarımsal faaliyetlerini koruyacak bir din ortaya çıkarmıştır. Mısırlılar güneşin doğuşuna baktıklarında, gökyüzünün yıldızlarla kaplı olmasında, yıl boyunca her gün ayın aynı şekilde büyümesinden, şimşek çakmasından, bulutların gidip gelmesinden, yeryüzünde birçok tanrı olduğunu ve bunların sürekli birbirleriyle mücadele ettiklerini düşünmüşlerdir. Mısırlıların inançlarına göre bu doğa olaylarından her biri bir tanrıya işaret etmekteydi (Erman, 1995: 21).

Mısır toplumunda dağ, nehir, rüzgâr gibi doğa olaylarının kendilerine yakın gökyüzündeki güneş, ay ve yıldızların ise kendilerine uzak olan kutsal varlıklar olduklarına inanmışlardır. Güneş, ay ve yıldızlar gibi uzaktaki varlıkları kendilerine yaklaştırmak için onları bir totem inancı haline dönüştürmüşlerdir (İsfur, 1949: 64). Bunların her birine bir isim verdiler. Nil Nehri'nin tanrısına “Habi”, güneş tanrısına “Ra”, gökyüzü tanrısına “Nut” ve yer tanrısına “Cıb” adını verdiler. Güneşin doğuşu ve batışını da Ra tanrısının seferi, güneş tutulması ve ay tutulmasına da Ra tanrısının hoşnutsuzluğu olarak düşünmüşlerdir. Havayı ve onunla bağlantılı olan rüzgârı tanrı Amon'un kanatları ile oluşturduğunu düşünmüşlerdir (Tişirni, 1996: 58).

Mısırlılar timsah, yılan gibi bazı ölümcül hayvanlar ile boğa ve inek gibi kendilerine yararlı hayvanları da tanrı olarak kabul etmişlerdir. Bunların yanında tilki gibi hareketli ve sinsi hayvanları da tanrılaştırmışlardır. Mısırlıların inançlarına göre bu hayvanların içinde ilahi bir güç bulunmaktaydı. Bütün hayvanlara değil içlerinden seçtikleri sadece birine ibadet ediyorlardı²⁰. Bu yüzden istedikleri zaman hayvanları kesebilirlerdi. Hayvan kesmek herhangi bir günah veya cezaya neden olmazdı. Mısırlıların inançlarına göre tanrı şeklinde düşündükleri hayvanlar arasında da alış-verişler, sevgi, nefret ve ceza gibi olaylar görülmekteydi. Bu nedenle çoğu ilahlarını tasvir ederlerken yarı insan yarı hayvan şeklinde çizerlerdi. Bu tanrıların ya baş tarafı hayvan bedeni insan ya da baş tarafı insan bedeni hayvan olmaktaydı (Emin Selim, 2009: 161).

²⁰ İbrahim Nemir Seyfettin'e göre kutsal hayvanları öldürmenin cezası idamdı. Fakat yanlışlıkla kutsal hayvanları öldürme durumunda bunun için ceza bedeli uygulanırdı (İbrahim Nemir Seyfettin, 181).

Mısır uygarlığının yapısının şekillenmesinde en büyük rolü, başından itibaren din ve özellikle de firavunun tanrısallığı dogması oynamıştır (Eliade, 200: 112)

3.5.1. Çok Tanrıcılık:

Mısır tarihi boyunca, iki binden fazla tanrı veya tanrıçaya inanılmıştır. Bu tanrılar veya tanrıçalar sadece bir kasabaya ait oldukları gibi bir bölgeye de ait olabilmişlerdir. Şehrin önemine göre tanrılarının da önemi artmaktaydı (Christensens, 2009: 109). Örneğin, Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2686–2181) Menfis şehrinde Tanrı “Ra” meşhur iken Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550–1069) Teb şehrinde Tanrı “Amon” meşhurdur. XII. Sülale Devri'nde (M.Ö 1985–1795) Amon sadece bir kısım insanın inandığı bir tanrı idi. Çok bilinmeyen bir tanrı olan Amon'un daha da tanınmasını sağlamak için ismi “Amon-Ra” şeklinde değiştirdi. Amon-Ra olduğu zaman değeri arttı. Teb Kralı Mısır'ı işgale gelen Hiksoslar²¹ yendiği zaman tanrı Amon-Ra'nın şanı ve önemi en yüksek mertebeye ulaştı (Erman, 1894: 48). XVIII. Sülale Dönemi'nde (M.Ö 1550–1295) Akhenaton'un Aton tanrısını benimsemesiyle beraber Tanrı Amon-Ra'nın ünü yok olmaya başladıysa da Akhenaton'un ölümünden sonra eski itibarına kavuştu²².

Mısırlılar kendileri dışındaki milletlerin dinlerine de hoşgörülü davrandıkları için onların tanrılarını da tapmışlardır (Christensens, 2009: 109). Mısır Medeniyetinin din anlayışını öğrenmek istiyorsak onların tanrılarını bilmemiz ve bu tanrılar için verdikleri kurbanlar ile kutladıkları bayramları bilmemiz gerekmektedir (Seyfettin, vd, 1991: 179).

3.5.2. Mısır'ın En Önemli Tanrıları:

- *Amon*: Teb şehri tanrılarının kralı olan Amon, zayıf ve güçsüzlerin koruyucusudur. İsminin anlamı “gizlenmiş”tir. Amun'un başı genellikle “şahin” şeklinde, başında iki şahin tüyü bulunan ve yakışıklı bir insan figürü olarak temsil edilir. Amon'un kendi kendisini yarattığı düşünülür. “Mut” tanrısı ile evlenmiştir. Tanrı Khonsu (ay tanrısı) onların çocuğudur. Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2040–1795) “Amon” ve “Ra” tanrıları birleşerek Amon-Ra adını aldı (Bierbrier, 2008: 18; Ruiz, 2006: 128).

²¹ Asyalı kavimlerden meydana gelen Hiksoslar, M.Ö 1725'te Mısır'ı işgal ettiler. Sina Çölü üzerinden kuzeydoğu sınırından Mısır'a girdiler. İlk önce delta bölgesine giren Hiksoslar daha sonra bütün Mısır'a yayıldılar. Mısır krallarının ünvanlarını kendi isimlerinde kullanmaya başladılar. Orais şehrini başkentleri yaptılar. XV-XVII. Sülalenin başlangıcına kadar Mısır'ı hâkimiyetleri altında kaldı. Hiksoslar hem Mısır dinini hem de kültürünü kabul ederek kendilerini Firavun konumuna kadar yükselttiler (Nasır El-Ensari Mecmel, 1968: 335).

²² Kraliçe Ti ve III. Amenhotep'un iki erkek çocuğu olmuştur. İlki Tıhtımıs olup erken yaşlarda ölmüştür. İkincisi ise IV. Amenhotep olup tarihte Akhenaton adı ile bilinmektedir. Akhenaton M.Ö 1382'de doğdu. Akhenaton'un doğum haberi bütün Mısırda duyuldu. Doğduğunda hasta bir şekilde ve çok zayıftı. Kemikleri hemen hemen görünüyordu. Yüzünde bir tebessüm vardı ki bu sevgi ve barışa işaret ettiği şeklinde yorumlandı. Zayıf boynu üzerinde büyük bir başı vardı. Karnı şişik olup, bacakları genişti. Diğer sıfatları ise güçlü bir zekâya sahip olması, görüşlerinin her zaman doğru olması, yalanlardan nefret etme, her şeyde doğru olanı sevmesi, diğer sıfatlarıydı. Bütün bu iyi sıfatları onun tek Tanrı olan Aton'a ibadet etmesini sağlamıştır. Aton'un sembolü "Güneş" idi. Bazı tarihçiler Akhenaton'un iyi biri olduğundan, onun peygamber derecesinde olduğunu ve tek tanrıya inandığından bahsederken diğerleri ise onun hem akıl hem de şeklinden insan gibi olmadığını ifade ederlerdi (Abdulminum Ebubekir, 1961: 4,36-39).

- *Ra*: Güneş tanrısı olan Ra, Eski Mısır'daki en önemli tanrıdır. Birçok tanrı ile birleşen Ra'nın gövdesi insan fakat başında tüyler olan bir şahin görünümündedir. Tanrı Ra'nın ibadet merkezi Heliopolis'tir. IV. Sülale Devri'nden (M.Ö 2615–2494) itibaren Eski Mısır'ın resmi tanrısı olmuştur (Bierbrier, 2008: 197; Duiker and Spielvogel 1994: 21; Erman, 1894: 46).
- *Aton*: Anlamı Güneş küresidir. Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 1550–1069) Tanrı Aton'na olan inanç arttı. Özellikle Akhenaton döneminde çok meşhur oldu. Diğer bütün ilahların yerini tutup Mısır'daki tek ilah oldu. Güneş ve güneş ışığı şeklinde olup anlamı kâinata hayat verendir. İbadet merkezi Akhenato'un yaptığı el-Amorine şehridir (K. I., 1999: 229; Ruiz, 2006: 130).
- *Horis (Horus)*: Başlı kartal, gövdesi insan şeklinde tasvir edilen Tanrı Horis'in başının üzerinde güneş çemberi vardır. Horis, Tanrı Osiris ile Tanrıça İsis'in oğludur. Çoğu zaman “kanını yerde bırakmayan” ismiyle çağrılırdı. Çünkü Tanrı Siti tarafından öldürülen babasının intikamını almıştır (Sadık, 1999: 58).
- *Hıthur*: Kadınların nazarında aşk ve eğlence tanrısı olan Hıthur aynı zamanda savaş tanrısıydı. Çünkü Tanrı Ra'yı koruyup her zaman onun düşmanlarını yenmiştir. Kült merkezi Yukarı Mısır'da yer almaktaydı. İbadetleri bütün Mısır toplumunda yer bulmuştur. Hatta Mısırlılar bütün yabancı tanrılara da Hıthur demektedir (Fransu, 1986: 128).
- *Sit*: Said şehrinin tanrısı olup fırtınaları temsil etmektedir. Gökyüzünde şimşek sesi ile bağırarak ve yeryüzünü deprem ile sallayan Tanrı Sit olduğuna inanılır. Güç ve kuvvetin sembolü olup krallara nasıl ok atılacağını öğretmiştir. Eşek şeklinde fakat kuyruğu ok şeklinde tasvir edilmiştir. Kırmızı renktedir fakat Mısırlılar kırmızı renkten nefret ederlerdi (Nurettin, 2008: 211).
- *Bitah*: Menfis şehrinin tanrısı olan Bitah, insanı çamurdan yarattığı gibi haykeltraşlık dâhil tüm sanatların ve sanatçıların da tanrısı olarak kabul edilmektedir. İnsan şeklinde olup, saçları yoktur, sakalları azdır, üzerinde bir gömlek bulunmaktadır. Ensesindeki sembol sonsuzluğun simgesidir (Tişirni, 1996: 226; el-Haccac, 2000: 32).
- *Atom*: Atom'un anlamı kusursuzdur. Kendi kendini yaratmıştır. İnsan şeklinde olup başında bir çift taç ve elinde bir asa bulunmaktadır. Tanrı Ra ile birleşerek Atom-Ra adını almıştır (Şahin, 2008: 250).
- *Osiris*: Geb ve Nut'un oğlu olup İsis'in kocasıdır. Efsaneye göre kardeşi Seth tarafından öldürülmüştür. Yer ve bitkilerin tanrısı olan Osiris öldükten sonra tekrar dirilerek ölüm ve ahiretin tanrısı olmuştur. Öldükten sonra orijinal mumya olmuştur. İnsan şeklinde olup çeşitli renklerde tasvir edilmiştir. Siyah renk ölmesini, beyaz renk mumya şeklinde olmasını, yeşil renk tekrar dirilmesini ifade etmektedir. Ayrıca sellerin ilahıdır. İbadet merkezi Abydos şehridir (Bierbrier, 2008: 168; Ruiz, 2006: 130).
- *İsis*: İsis, Osirisin kardeşi ve eşi olup, Horis'in annesidir. Kadın şeklinde tasvir edilmiştir. Sihrin tanrısı ve çocukların koruyucusudur. Başındaki tacında iki boynuz

bulunmaktadır. İki boynuzunun ortasında güneş simgesi bulunmaktadır. Ölülerini koruyan dört tanrıdan biridir (Ruiz, 2006: 130).

- *Anubis*: Eski Mısır'ın Eski Krallık Dönemi'ne (M.Ö 2686–2181) ait olan *Anubis* ismi “Kralın Çocuğu” anlamına gelmektedir. Necropolis şehrinin tanrısı olup, çakal veya çakal başlı insan olarak temsil edilmektedir. Mezarlıkları himaye ettirmesinin yanı sıra mumyalama tekniği uzmanlarının tanrısı olarak da kabul edilir. Mumyalamayı yapan ilk tanrı olup Osiris'in mumyalamasını da o gerçekleştirmiştir (Bierbrier, 2008: 23; Ruiz, 2006: 128).
- *Renenutet*: Mısırlıların bereket şans ve verimli arazilerinin tanrıçasıdır. İnsanlara yiyecek ve içecek veren tanrı Renenutet'dir. Kralın koruyucusu olarak kabul edilir. Baş kobra yılanı şeklinde olup, gövdesi kadın şeklinde tasvir edilmiştir. İbadet yeri Fayum şehridir (Bierbrier, 2008: 199; Ruiz, 2006: 133).
- *Maat*: Mısır dininin ve düşünce sisteminin merkezinde gerçeğin ve evrensel dengenin somutlaştığı Maat tanrıçası bulunmaktadır (Brewer ve Teeter, 2011: 111). Tanrı Ra'nın kızı olan Maat, adalet, kanun ve düzeni temsil etmektedir. Başında beyaz bir deve kuşu tüyü bulunmaktadır. Bu tüyler doğruluğu sembol etmektedir (Ruiz, 2006: 135). Mısırlılar diğer dünyada yaşamlarına devam etmek için günlük hayatlarında Tanrıça Maat'ı takip etmek zorundaydılar. Mısır dini inancına göre ölümden sonra kişinin kalbi Tanrıça Maat'ın tüyleri ile tartılırdı (Bierbrier, 2008: 132-133).
- *Ebis*: İnsanların çoğalmasının tanrısıdır. Menfis şehrinin tanrısıdır. Boğa şeklinde olup başının üzerinde güneş ve kobra yılanı sembolü bulunmaktadır. Bütün vücudu hayvan şeklinde olan ilk tanrıdır (Ruiz, 2006: 131).
- *Hinum-Ra*: Birçok sıfatı olan Hinum-Ra, koç şeklinde tasvir edilmiştir. Bazı resimlerde başı koyun şeklinde olup gövdesi insandır. Cendel bölgesinin tanrısıdır (Sadık, 1999: 60).
- *Khonsu*: Ay tanrısı olup, ibadet yeri Teb şehrinde. Amon'un oğlu ve eşi olarak kabul edilir. Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2686–2181) tanrı olarak kabul edilmişse de asıl önemini Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550–1069) elde etmiştir. Şahin başlı ve başında ayın hilal şekli olan bir genç olarak tasvir edilmiştir (Bierbrier, 2008: 114). Başında aşağı dökülen saçlarının ucunda birçok asa bulunur (Sadık, 1999: 60).
- *Rı-Hur-Ihti*: Ra tanrısının bir şekli olup, başı kartal gövdesi insandır. Başının üzerinde güneş sembolü bulunur (Fransu, 1986: 131-136).
- *Sobek*: Mısır'ın birçok şehrinde bu tanrıya inanılırdı. Başlıca ibadet şehirleri Fayum ve Kom-ombo'dur. Özellikle Orta Krallık Dönemi'nin sonlarından İkinci Ara Dönem'e kadar popüler olmuştur. Bazen tümüyle timsah bazen de başı timsah gövdesi insan şeklindedir (Bierbrier, 2008: 221-222; Fransu, 1986: 131-136).
- *Sant*: Fetin şehrinin tanrısıdır. Kadın şeklinde olup, başının üzerinde tanrı Nih-Bit'in sembolü vardır (Fransu, 1986: 131-136).
- *Sakhmet*: Menfis tanrısı Ptah'ın eşi ve Tanrı Re'nin kızıdır. Sıhmit, hasetin tanrısıdır. Göz bebeğin şeklinde tasvir edilmiştir. Başının üzerinde kobra yılanı ve

güneş sembolü vardır. Ayrıca dişi bir aslan başlı insan figürü şeklinde de tasvir edilmiştir. Burada kralın düşmanlarını yok eden, şiddetli bir şekilde kana susamış bir tanrı olarak görülmüştür (Bierbrier, 2008: 203; Fransu, 1986: 131-136).

- *Siker*: Mezarlıkların tanrısı olan Siker, ismini Menfis'deki mezarlıktan almıştır. Sakkara şehrinin ismi bu tanrının isminden gelmiştir. Başlı kartal, gövdesi insan şeklinde tasvir edilmiştir. Elinde birçok din sembolü bulunmaktadır (Fransu, 1986: 131-136). Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2686–2181) Tanrı Bitah ve Osiris ile birleşerek Bitah-Siker-Osiris ismini aldı (Tişirni, 1996: 233).
- *Nit*: San-Hecer şehrinin tanrıçası olup kadın şeklinde tasvir edilmiştir. San-Hecer XXVI. Sülale Devri'nin (M.Ö 657-625) başkentidir. Mısır toplumunda oldukça saygınlığı olan bir tanrıçadır (Fransu, 1986: 131-136).
- *Fitah*: I. Sülaleden itibaren Menfis şehrinin tanrısıdır. Mumya şeklinde olup, Mısır inançlarına göre bütün tanrıların tanrısıdır (Sadık, 1999: 56).
- *Montu*: Savaş tanrısıdır. Başlı bazen kartal bazen de boğa şeklindedir. Hirmot şehrinde özel bir konuma sahip durumdaydı (Ruiz, 2006: 134-140). XI. Sülale Devri'nde (M.Ö 2125–1985) popüler oldu ve Tanrı Amon'u bu dönemde gölgede bıraktı (Bierbrier, 2008: 150).
- *Min*: Yağmur, bitki ve üremenin tanrısıdır. Bu tanrıya adak olarak marul adanırdı. Kiptus şehrinde kendisine ibadet edilirdi (Ruiz, 2006: 134-140).
- *Nephthys*: Geb ve Nut'un kızı olup İsis, Osiris ve Seth'in kardeşidir. Aynı zamanda Seth'le evlidir (Bierbrier, 2008: 163). İsmi anlamı ev hanımıdır. Aşağı Mısırda kendisine ibadet edilirdi (Ruiz, 2006: 134-140).
- *Nekhbet*: Merhametin tanrısıdır. Yukarı Mısır'ın tanrısı olup kült merkezi Kab şehridir. Akbaba figürü şeklinde tasvir edilirdi (Bierbrier, 2008: 162; Ruiz, 2006: 134-140).
- *Cıb*: Yer tanrısı olup, dağların yaratıcısıdır. Beyaz ördek veya ördekbaşı bir erkek şeklinde tasvir edilmiştir. Yüzü bazen hayatı temsil eden yeşil renktir bazen de verimli toprakların rengi olan siyahtır (Ruiz, 2006: 134-140).
- *Wadjet*: Yeşil kadın anlamına gelen Wadjet, Aşağı Mısır'ın tanrısıdır. Güneşin doğduğu yerin koruyucusudur. Bazen iki başlı bir aslan bazen de iki aslan şeklinde tasvir edilirdi. İki başlı aslanın adı “Du” ya da “Tu”, iki aslana ise “Sıf” ismi verilmiştir. Bunların anlamı bugün ve yarındı. İbadet merkezi Liyonupolis'tir (Bierbrier, 2008: 253; Ruiz, 2006: 134-140).
- *Mut*: Amon tanrısının eşi olup, ibadet merkezi Teb şehrindeydi. Kadın şeklinde tasvir edilip başında bir taç bulunmaktaydı (el-Haccac, 2000: 28-34).
- *Hapy*: Nil Nehri'nin tanrısıdır. Mısır inancında hayrın, sahipliğin sembolüdür. Kadın-erkek karışımı bir şekli vardır. Horus'un oğludur (Bierbrier, 2008: 85; el-Haccac, 2000: 28-34).

3.5.3. Günlük İbadetler

Eski Mısır toplumu dönemini diğer toplumlarına kıyasla günlük hayatında dini inanışlarını daha sık ve düzenli bir şekilde yerine getirmişlerdir. İbadetler gündelik

işlerinde ve yaşamlarında önemli bir yer tutmaktaydı. Birçok belgede insanların ibadet ettiklerine dair ayrıntılı anlatımlar görmektedir. Papirüslerin çoğunda dini inancın nasıl oluştuğu ve toplum üzerindeki etkisinden bahsedilmektedir. Mısırlılar ölümden sonra tekrar dirileceklerini ve ahirette hesap vereceklerine inanmaktaydılar (Salih Selim, 2010: 24).

Eski Mısırlıların tanrılara karşı büyük bir inancı olup onlara göre tanrılar onların gündelik işlerini kayıt altına alırlardı. Günü geldiğinde bu gündelik hayatlarının hesabını vereceklerini bilirlerdi. Tanrının ismini söylemeden hiçbir işe başlamazlardı. Bir işe başladıkların da tanrılarına bu iş için dua ederlerdi. (Seyfettin vd., 1991: 179).

Eski Mısır toplumunda tapınaklarda²³ yapılan günlük ibadetleri birbirine benzeyip, genellikle şu şekilde sürdürülürdü: Tapınakların yanında mukaddes bir göl vardı. Kâhinler her gün bu gölde tanrı heykellerini yıkardı. Daha sonra tanrı heykellerini tapınağın içine yerleştirip içeride kutsal ateşi yakarlardı. Tapınağın içinin güzel kokması için hoş kokular veya tüsüler yakılırdı (Barındır, 1993: 42). Bu işlemlerden sonra kâhinler tanrıya birkaç defa secde edip, ilahi söylerlerdi. Bu şekilde tanrı heykelinin etrafında üç defa dönerlerdi. Ondan sonra tanrının günlük süslemesini yaparlardı. Kırmızı, beyaz ve yeşil ketenleri etrafına sararlardı. Biraz hoş koku sürdükten sonra, gözlerine siyah ve yeşil sürme sürerlerdi. Daha sonra ise önüne ekmek, ördek eti, inek eti ve gülleri adak olarak koyarlardı. Bütün bu günlük merasim bittikten sonra etrafi iyice temizleyip, tanrının bulunduğu odanın kapısını kilitleyip mühürlerlerdi. Bütün bu gündelik işleri yaparlarken kâhinler beraberinde ilahi söylerlerdi (Erman, 1995: 443).

3.5.4. Hayvan İbadetleri

Mısırlıların dini hayatlarında hayvanlara yapılan ibadetlerde önemli bir yer teşkil etmekteydi (Barındır, 1993: 40). Mısır toplumunda dini inançların ilk geliştiği dönemlerde itibaren hayvanlara ibadet etmek yaygındı. Hayvanlara tapmanın başladığı dönemlerden beri insanlar anlaşılmasız gördükleri her şeyi tanrılaştırmışlardı (Muhammed Medeni, 2014: 99). Hayvanlara tapma geleneği ilk olarak Mısırlılarda orta çıkmıştır. (Barındır, 1993: 40). Mısırlıların hayvanlara tapmalarının nedeni ya onlardan korktukları için (Aslan, timsah v.b) ya da onlardan faydalandıkları (inek, kedi, ördek v.b) içindir (Abbas Attu, 2005: 32). Çoğu büyük tapınakta kapılarının üzerinde kutsal hayvanların resimleri bulunurdu. Bu hayvanların kutsallık dereceleri değişmekteydi. Yaygın inanca göre boğa ve kartal çok kutsaldı. “Atfo” Tapınağının içinde canlı kartallara özgü bir oda bulunurdu. Tapınakta ekim mevsimi ayının ilk günü kartal, yılın tanrısı olarak seçilirdi. (D. Miks ve C. Miks, 2000: 233-235).

²³ İlk tapınaklar küçük bir ev şeklinde olup ağaçtan yapılırdı. Geçen zaman içerisinde tapınaklar tanrının evi haline geldi. Bu bize tanrının da bir kral gibi sarayda yaşadığını, din adamlarının ona hizmet ettiğini göstermektedir. Bu din hizmetlileri tanrıya günlük ibadet etmeye başladılar. Tapınakların Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2065-1585) ve Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 1550-1085) kapıları büyüktü. Kapının her iki tarafında yüksek bir burç bulunurdu. Burçların duvarları yukarıya doğru bir meyilliydi. Kapının arkasında bir çatı olup insanlar çatının altında ibadet etmekteydiler. Burada birçok insanın ibadet etmesine yetecek yer vardı. Çatıdan hemen sonra büyük bir avlu bulunurdu. Burada da ibadetler yapılmaktaydı. Salonun sonunda tanrının heykeli vardı. Tapınakta birçok oda da bulunurdu (Semir Edip, 2000: 748; Erman, 1894: 234).

Mısırlılarda öküzlere çobanları dışında kimse el sürmezdi. Çünkü inançlarına göre öküz temiz bir hayvan değildi. Bu nedenle öküze temas edenin Nil Nehrinde yıkanması gerekirdi. (Seyfettin v.d, 1991: 181).

3.6. Eski Mısır'da Bayramlar

Bayram kelimesi güzel günlerin, temiz elbiselerin, akraba ziyaretlerinin, tatil günlerinin anlamında olup Eski Mısır'da bayramlar kutlanmaktaydı. Eski Mısır'da yıl içerisinde kutlanan bayramlar dini bir mahiyete sahipti. Bu bayram merasimlerini tapınakların üzerindeki resimlerde görmekteyiz. Mısırlılara ait birçok ilahide de bayramlardan bahsedilmektedir. Eski Mısır takvimine²⁴ göre bazı bayramlar her yıl kutlanırdı. Bu bayramlardan bazıları sadece bir tanrıya aitti. Bayramlarda tanrının heykeli insanların omuzları üzerinde dışarı çıkarılır ve tapınakta müzik şenliği başlardı (Zeki, 2008: 2-4). Heredotos, Bütün Mısır toplumunda her ne kadar kutlamalar birbirinden farklı olsa da bayram kutlamalarının aynı günde yapıldığını bildirmektedir. Bayram günlerinde halk Firavun'un yanına gitmezlerdi ta ki kendisi çıkana kadar. Firavun kölelerinin omuzları üzerindeki bir tür taşıma aracına binerek şehrin etrafında dolaşırdı. Bazı noktalarda durarak mola verirdi. Mısırlılar Firavun'un dışarı çıkma olayına Mısırlılar “tanrının dışarı çıkması” şeklinde isimlendirirlerdi. Çünkü onların inançlarına göre firavunlar da tanrı idi. Kâhinler bayramları yıl içerisindeki günler arasında paylaşmışlardı (Zeki, 2008: 5).

3.6.1. Eski Mısırdaki en Önemli Bayramlar.

3.6.1.1. Yılbaşı Bayramı

Nil Nehri sularının artmasını müteakip bir doğa olayı ortaya çıkar. Bu olay yetmiş gün gözükmeyen ve “Subdid” adı verilen bir yıldızın gökyüzünde görülmesidir. Bu yıldızın ortaya çıktığı zaman yılın ilk mevsiminin ilk ayının ilk günü olup o gün yılbaşı bayramı olarak kutlanılır (Ulama El-Hemle El-Fransiye, 2003: 8). Bu olay Beyt'ül Hayat (Hayat Evi) adı verilen kitapta yazılıdır. Bu kitapta Mısırlıların Eski Krallık Dönemi'nden (M.Ö 2686–2181) hemen hemen Romalılar döneminde kadar olan doğa olayları, bayramları, dinleri, tanrıları v.b yazılmıştır. III. Ramses, “Habu” şehrindeki tapınağında Tanrı Subdit'in bayram gününü Subdit yıldızının ortaya çıktığı gün olan yılın ilk gününde kutladığını yazdırmıştır (Yirmutiye, 1987: 44).

²⁴ Eski Mısırlılarda yıl üç mevsimden oluşurdu. Bunlar “İht”(sel mevsimi), “Birt” (ekim mevsimi) ve “Şimu” (hasat mevsimi) olup bunlardan her biri dört aydan müteşekkildi. Yılların hesaplanmasında birinci mevsiminin birinci ayının birinci gününden gelecek yılın aynı gününe kadar bir yıl olarak hesaplanırdı. Bu hesaba göre yıl 365 günden oluşurdu. 365 günü 12 aya bölerlerdi. Artan 5 günü de Tanrıların bayramı olarak kutlardı. Bu tanrılar Ozir, İzis, Horis, Sit ve Niftis'tir. Ay isimleri de ya Tanrı isimlerinden ya da onların sembollerinden oluşurdu (Ulama el-Hemle el-Fransiye, 2003: 27).

3.6.1.2. Kralların Taç Giyme Bayramı

Kralların taç giyme bayramları Mısır tarihinin başlangıcından itibaren en eski geleneklerine göre yapıldı. Bu günde yeni bir döneme girilirdi. Kral “Mırın-Bitah”ın²⁵ taç giyme bayramına ait ele geçirilen bir belgede bu gün için “adalet zalimleri yendi, beklediğimiz ay vaktinde doğdu, biz bu günden itibaren mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşayacağız” denilmiştir. Kralın taç giyme bayramı Mısır’daki resmi bayramlardan biri idi. Krallar veraset sistemine göre ülkeyi yönettikleri için her kral değiştiğinde bu bayram da kutlanırdı. Bu veraset ya babadan oğla ya da oğlu olmaması durumunda kızın evliliği ile damadına geçerdi. Hırmu-Hıb²⁶ kralın emri altında bir komutan iken Nefertiti’nin²⁷ kız kardeşiyle evlenerek kral olmuştur. Bu da verasetin damada da geçebileceğinin kanıtıdır.

Kralın taç giyme bayramı konusunda iki görüş vardır. Bunlardan ilkinde göre eski kralın ölümünden sonraki gün taç giyme bayramı kutlanırdı. Diğer görüşe göre kral, krallık alametlerini ve unvanlarını aldıktan sonra bayram birkaç gün süren bayram kutlanırdı. Bu işlemlerden sonra kral tamamıyla kutsiyetini kazanırdı. Bu bayramda çeşitli kutlama merasimleri düzenlenirdi. Bu merasimlerde Sit ve Horis tanrılarının sembolü olan hayvan şekilli maskeleri kâhinler giyerek ilahiler eşliğinde eğlenirlerdi. Krallar da başka tanrılarının maskelerini takardı. Bu bayramdaki en önemli olay tapınakta bulunan ve hayat suyu denilen bir su ile tanrının yıkanmasıdır. Bu merasimden sonra kırmızı ve beyaz renklerine sahip tacı kral başına geçirme süreci başlardı. Bu iki renkten oluşan taç Aşağı ve Yukarı Mısır’ı temsil ederdi. Bu taç ilk Kral Mina’nın iki Mısır’ı birleştirdiği gün başına taktığı taçtır. Böylece hâkimiyet veraseti yerini bulurdu. Daha sonra kral tanrının huzuruna çıkar orada kralın unvanları okunur, dizleri üzerine çöküp tacı başına geçirilirdi. Bundan sonra bayram tamamen kutlanmaya başlanırdı. Bu olay Eski Mısır’da kralın taç giyme günü bayramı olarak kutlanırdı (Zeki, 2008: 23-24).

3.6.1.3. Sed Bayramı

Eski Mısır’daki en eski bayram olan Sed bayramı, Kral Nıermır-Mina zamanından beri kutlanmaktadır. Bu bayramın kutlanıldığı zaman tam olarak bilinmemekle beraber, Raşit Taşındaki²⁸ yazılanlara göre bu bayram Firavunlar

²⁵ Mırın-Bitah, II. Ramses’in çocuklarına ait bir isim listesine göre 13. oğludur. Mezarı Krallar vadisindedir. Bazı tarihçilere göre Mırın-Bitah zamanında Beni İsraililer Mısır’dan çıkarılmıştır (Edip, 2000: 703).

²⁶ Bazı tarihçilere göre Hırmu-Hıb, XIX. Sülalenin (M.Ö. 1307-1196) kurucusudur. Kendisi Akhenaton zamanında askeri bir komutan olup, hanedan soyundan değildi. Tutankamon öldükten sonra yerine veziri “Ay” gelmişse de tahtta fazla kalmayıp yerine Hırmu-Hıb tahta çıkmıştır. Kral olduktan sonra Nefertiti’nin kız kardeşiyle (Mut-Necmid) evlenerek kendisini kan bağı ile kral soyuna bağlamıştır (Edip, 2000: 282-283).

²⁷ Nefertiti adının anlamı “güzel armağan”dır. III. Amen-Hevtub’un kızı olup Akhenaton’un eşi, aynı zamanda üvey kardeşidir. Akhenaton’un Aton dinini yaymasında eşi Nefertiti ona çok yardımda bulunmuştur. (Hamid, 2008: 70-72).

²⁸ Raşit Taşı, bazalttan yapılmış bir taş olup, düzensiz bir şekle ve siyah bir renge sahiptir. Ebatları, 115 cm. yüksekliğinde, 73 cm genişliğinde, 28 cm kalınlığındadır. Bu taş üzerinde güneş küresinin ve Tanrı Horis’in sembolü vardır. Bu taş üzerindeki yazı türü Eski Mısır’da kullanılan hiyeroglif yazısı olup ayrıca Yunanca da yazılmıştır. Taş üzerinde resimler de bulunmaktadır. Taşın üzerindeki hiyeroglif yazısı çözüldükten sonra Eski Mısır’ın bayramları ve merasimleri hakkında bize bilgi vermiştir. Resimler ise

zamanında her 30 yılda bir kutlanılmaktaydı. Bu bayramı kutlayan bazı kralların hükümdarlık süresi 30 yıl değildi (Zeki, 2008: 23-24). Bu durumu destekleyen iki kral vardır. IV. Tıhutmis²⁹ 25 yıl yaşadığı halde bu bayramı iki defa, II. Ramses, ise 13 defa kutlamıştır. Bu da bize bu kralların her 30 yılda bir bu bayramı kutlamadıklarının en önemli göstergesidir. Bu bayramda yapılan spor müsabakaların hepsine firavun katılır ve kendisinin daha genç olduğunu herkese gösterirdi. Burada yapılan dans gösterilerine firavun da katılıp Yukarı ve Aşağı Mısır'ın tanrıları ve halkları huzurunda dans ederdi. Kalenin en yüksek burçlarındaki odalara kadar firavun merdivenlerden yürüyerek çıkıp, inerdi. Bazı odalarda ise firavunun üzerindeki elbiseleri değiştirdi. Bazen Aşağı Mısır'ın tacını bazen de Yukarı Mısır'ın tacını başına takardı (Zeki, 2008: 26-30).

Bu bayramın kutlanmasıyla beraber firavun yeni bir hayata başlamış olurdu. Bayram kutlandıktan sonra büyük yemek sofralarında hep birlikte yemekler yenilirdi. Yemekten sonra firavun kölelerinin omuzları üzerinde tapınağın yanındaki göle varıp akşam vaktinde oradaki bir kayığa binerek halkın arasından ayrılırdı. Ertesi gün başka bir kayıkla geri dönerdi. Firavun'un gidişi ölüme, gelişi ise yeniden doğmasına delalettir. Bu gidiş ve geliş firavun'un "Ra" tanrısının oğlu olduğunu işaret eder. Çünkü güneş de akşam batıp, sabah yeniden doğmaktadır. Bundan sonra firavun bir dans gösterisi yapardı. Danstan sonra elbisesini değiştirdi bu yeni elbisesinin arka tarafında aslankuyruğu bulunurdu. Elinde bir asa ile bineğine binip tapındaki Horis ve Sit tanrılarının huzura çıkardı. Burada tanrılar, firavuna dört bir tarafta başarı sağlayacak dört ok verirlerdi (Zeki, 2008: 26-30).

3.6.1.4. Nil Nehri Bayramı

Hem eski hem de günümüz tarihinde Nil Nehri kadar, çevresinde yaşayan halka faydalı olan bir nehir yoktur. Nehrin taşması zamanında bayramlar düzenlenirdi. Bu bayramlar dini bir bayram olup insanlar büyük saygı gösterirlerdi (el-Findi, 1993: 9). Mısır inançlarına göre eğer sel zamanlarında bayram kutlanılmazsa gelecek sene sular taşmaz ve bu sebepten verimli arazileri olmazdı. Bu nedenle kadın-erkek bütün Mısırlılar Nil Nehri çevresinde büyük bayram şölenleri düzenlerlerdi (Zikri, 1995: 100). Firavunlar da bu bayrama katılır, onun hazır olmaması durumunda bir kâhin bu bayram merasimine katılırdı. Nil Nehri tanrısının heykeli ilahiler eşliğinde Nil kenarında dolaştırılırdı. Bu bayramda "ya kutsal sel biz senin için kurban adadık, senin için büyük bayram töreni hazırladık, senin hatrın üzerine ava çıkıp geyik ve kuşlar getirdik, senin için ateş ve hoş kokular yaktık, bu hediyeleri bizden kabul et" gibi sözler söylendiğini o devre ait yazılardan öğrenmekteyiz. Ayrıca şu an Floransa müzesinde bulunan bir tarihi eser üzerinde de bu kutlamaların yapılması hakkında bir yazıta rastlamaktayız. Bu

bize Kral V. Batlimos'un taç giyme töreninde ki sahnesini göstermektedir. Bu taş V. Batlimos'un dokuzuncu senesine aittir (el-Haccac, 2000: 75-79).

²⁹ XVIII. Sülaleden (M.Ö. 1550-1307) II. Amen-Hetib'in oğlu olan IV. Tıhutmis, babasından sonra Mısır'a hüküm etmiştir. Bu kral zamanında Mısır her konuda büyük bir gelişme ve ilerle içerisinde olmuştur. Tıhutmis zamanında Mısır'ın sınırları Suriye ve Nube'ye kadar genişlemiştir. Mitanni kralının kızı olan Mut-Im-Oya ile evlenmiştir. Bu evlilik siyasi ilişkilere dayanan bir evlilik olup, iki ülke arasındaki barışın sağlanması için yapılmıştır. Tıhutmis, Mısır dışından evlenen ilk kral olup, bu eşinden olan oğulları kral olabiliyordu. (Hamid, 2008: 62).

yazıtın ait olduğu dönem I-III. Sülaleler Devri'ne (M.Ö 3100-2613) aittir (K. I., 1999: 254) Bu gelenek bayramıyla, süslemesiyle, kurbanıyla, eski çağlardan İslamiyetlin Mısır'da yayılmasına kadar geçen sürede devam etti. İslamiyet'in Mısır'da yayılmasıyla birlikte "Nil Bayramı"³⁰ gibi bazı gelenekler terk edildi (Zikri, 1995: 100).

3.6.1.5. Kutsal Evlilik veya Güzel Görüşme Bayramı

Eski Mısır'da kutlanılan bu bayrama diğer bütün bayramlardaki kutlamalardan daha fazla insan katılırdı. Sadece bir şehre has bir bayram olmayıp, Yukarı Mısır'dan Aşağı Mısır'a kadar bu bayramı herkes kutlardı (Zeki, 2008: 67). Bu bayramda Hethur ve Horis heykelleri bir tapınaktan diğerine nakledilirdi. Örneğin, Hethur ve Horis tanrılarının totemi, evliliklerinin her yıl yenilenmesi için Derne şehrindeki Hethur tanrısının totemini Atfo şehrindeki Atfo tapınağına götürülürdü. Bu iki arasındaki mesafe 100 mildir. Bu bayrama ait resimlere Derne'deki tapınakta rastlamaktayız. Bu heykeller bir hafta yan yana tapınakta tutulur. Bir haftadan sonra kâhinler yüksek sesle ilahiler eşliğinde geriye götürdüklerinde birçok yerde dinlenirler. Bu dinlenme yerlerinde kurbanlar kesilir, Kâhinler fal bakar, sihirler yapılırdı. Heykel yerine getirildiğinde ise asıl şölen başlardı. Burada kadınlar dans eder, sihirler yapılır, sirk gösterileri yapılır, şenlikler düzenlenirdi (Ruiz, 2006: 180-181).

3.6.1.6. Ubıd Bayramı

Firavun ve babası Amon-Ra arasında kutlanılan büyük bir bayram olup ay'ın gökte görüldüğü gün kutlanırdı. (el-Macid: 1999: 257). Bu bayramda Kirnik tanrısı Amon şehrinde altın ve diğer değerli taşlarla süslenmiş bineğiyle çıkıp güneydeki tapınağına oğlu Horis'e egemenlik vermek için giderdi. Mısır inancına göre Horis yeryüzündeki canlı bir tanrıdır (Zeki, 2008: 35-36).

Birçok Mısırlı bu şenliğe iştirak ederdi. Mısır tarihçisi Yirmutiye eserinde, bütün Mısır halkının bu bayrama katıldığını ifade etmektedir. Amon'un bir tapınağından diğerine yaptığı seyahate Mısır halkı da katılıp Nil nehri sahiline kadar ona eşlik ederlerdi. Orada halkla beraber karşılıklı ilahiler söyleyerek dans edilip diğer tapınağa kadar giderlerdi (Yirmutiye, 1987: 178-179).

3.6.1.7. Tapınak Temel Taşının Bayramı

Bu bayramda firavun maiyeti ile beraber tapınağın yapılacağı yere giderdi. Burada tapınağın planı çizilerek sütunları dikilirdi. Sütunlar çevresinde bir ip dolaştırılarak tapınağın sınırları belirtilirdi. Bundan sonra sütunların içine harç

³⁰ Nil Bayramı, Mısırlılara ait eski bir gelenek olup islamiyete kadar devam etti. Amr Bin As'ın Mısır'ı fethetmesiyle beraber, Mısır halkı Amr bin As'ın yanına gelerek ona sel vaktinden önce Nil Nehri içine güzelce giydirilmiş ve süslenmiş bir carie kızı atıklarını böylece Nil'in taşıp topraklarının verimli olacağını ifade etmişlerdir. Amr bin as onlara cevaben böyle bir isteğin İslam inancında yeri olmadığını söylemiştir. Amr bin as'ın bu olayı engellemesi ile taşkınlar zamanında olmadı. Mısır halkı korkmaya, Amr bin as'tan nefret etmeye başladı. Bunun üzerine Amr bin as, Hz. Ömer'e bir mektup göndererek konuyu bildirmiştir. Hz. Ömer buna cevaben bir mektup göndermiştir. Mektubun'da "Ey Nil eğer sen o gelin yüzünden taşıyorsan taşma! Yok, eğer Allah senin taşmanı sağlıyorsa taş" deyip bu mektubu Nil nehrine atmasını söylemiştir. Amr bin As mektubu Nil nehrine attı. Daha sonra Nil Nehri normal taşma miktarından daha fazla taşıdı (el-Fındi, 1993: 13).

doldurulurdu. Tapınağın yapımı için getirilen inşaat malzemeleri ile tapınak yapımına başlanırdı. Altın ve değerli taşlardan tapınak tanrısının heykeli yapılırdı. Tapınağın tamamlanmasından sonra firavun açılışına da gelirdi. Tapınağın çevresinde hoş kokular gezdirilerek tapınağın temizlenmesi sağlanırdı. Kral tapınağın içine elleri havada bir şeklide tanrının huzuruna çıkardı. Bazen tapınağın kapısı önünde 12 defa elindeki asa ile vururdu. Daha sonra Tanrının huzuruna çıkardı (Zeki, 2008: 33).

3.7. Eski Mısır'da Ölüm

Eski Mısırlıların inanışlarına göre insanoğlunun son gideceği ve ebedi olan yer mezarlardır. Orada ruh insan cesedinin içine girer ve ebedi hayata yeniden başlardı. Heredotos, Mısırlıların ahiret inancına ve ölümden sonraki hayatın devam ettiğine inanan ilk millet olduğunu ifade etmiştir. Mısır inanışlarına göre insan birçok faktörün birleşmesinden meydana gelmekteydi. Bunların içinde en önemli faktörleri aşağıda inceleyeceğiz (Lois, 2008: 108).

- *Ba*: Nefs ve ruhu temsil etmektedir. Mısırlılar ruhu başı insan gövdesi kartal şeklinde tasvir etmişlerdir. İnsan öldüğünde ruh uçuyordu, mezara girdiğinde ise ruh tekrar insanın bedenine girmektedir.
- *Ka*: İnsanın gölgesini ya da ikizini temsil etmektedir. İnsanın doğumuyla beraber bu özellikte doğar. Öldükten sonra da devam eder. Bu nedenle mezarlara konulan yiyecek, içecek ve armağanlar Ka'nın ölümden sonraki hayatının devam etmesi içindir.
- *Ab*: Kalb anlamına gelmektedir. Ölümden sonra mahkemeye gitmektedir. İnsanın iyilik ve kötülükleri kalpte yer almaktadır (el-Elfi, 1997: 18).
- *Ren*: Ölen insanın ismidir. Daire şeklinde tasvir edilmektedir. İnsan ismi ile tanınır. Eğer ölen insanın ismi yoksa ilahi güçlerin önünde küçük düşürülmekteydi. Bu nedenle ölen insanın ismi mezarının üzerinde okunabilecek şekilde yazılmaktaydı (Wilkinson, 2013: 193).

3.7.1. Mumyalama

Eski Mısır'da ilk dönemlerde insanlar öldüklerinde bir çukura gömülürlerdi. Üzerine toprak atılırdı. Böylece ölü çürümeye ve hayvanlara karşı korunurdu. Daha sonra ölülerini bir torbaya veya hayvan derisinin içine koyup toprağa gömerlerdi. Bazı ev aletleri, yiyecek, içecek, av ve savaş aletlerini de ölen kişiyle beraber mezara koyarlardı. Bundan bir süre sonra Mısır'da din adamları Mumyalama tekniğini bulmuşlardır. Ağaçların içinden gelen bir sıvıyı ölen insanın vücuduna sürüp bedenini çürümemesini ve uzun müddet ilk hali gibi kalmasını sağlamışlardır. Böyle yapmalarının nedeni de ölümden sonra ruhun tekrar bedene döneceği inancıdır (Ruiz, 2006: 111).

Mumyalama işini yapan uzmanların reisleri kimsenin kendilerine yardım etmesini istemezlerdi. Yalnızca din adamlarıyla beraber çalışan cerrahlar ve mumyalama işinde kullanılacak malzemeleri getiren kişiler orada bulunmaktaydı. Mumyalama işini ancak bu işi yapan uzmanların çocukları öğrenebilirdi. Böylece mumyalama babadan oğla geçmekteydi. Başka kimse mumyalama işini yapamazdı (Ciyar vd, 1996: 111).

Mumyalamayı işlemleri için bir yer yapılmıştı. Burası üç kısımdan meydana gelmekteydi. Birinci kısma herkes girebilirdi çünkü orada kayda değer bir şey yoktu. Sadece birkaç insan vücudunun parçası bulunmaktaydı. İkinci kısma ise uzman ve öğrenciler dışında kimsenin girmesi yasaktı. Üçüncü kısım ise üzerinde mumyalama işlemlerinin yapıldığı bir masanın yer aldığı kısımdı (Ruiz, 2006: 114).

Mumyalama işlemleri bittikten sonra sahiplerine teslim edilirdi. Mumyalama işini yapan uzmanlar mumyayı mezara koyana kadar sahiplerine yardım ederlerdi. Ayrıca mumyalanan kişinin hayatını anlatıp, ölüme neden olan hastalığı hakkında bilgi verirlerdi. Bundan sonra ölüyü tabuta koyarlardı. Tabutun üzerinde mumyanın ne kadara yapıldığı hakkında bir fiyat yazılmaktaydı (Medeni, 2014: 74-75).

Mısırdaki ölen kişinin ardından aileye mensup kadınlar ağıt yakarlardı ve ölüyü şehrin etrafında dolaştırırlardı. Böylece komşularına ve etraftaki insanlara ölülerini olduğunu duyururlardı. Bu adetler günümüzde bile kadar Mısır'ın çeşitli yer ve semtlerinde görülmektedir (Lois, 2008: 108-109).

Heredotos, mumyalamanın üç kısımdan meydana geldiğini söylemektedir. Bunlar;

1. Kısım: Mumyalamayı yapan uzmanlar ilk önce ölüyü masanın üzerine koyarlardı. Daha sonra ölünün burnunu kırıp, demir bir kanca ile burun deliğinden ölünün beynini çekip alırlardı. Boşalan beyin yerine hoş kokular ve ağaçlardan çıkardıkları sıvıyı koyarlardı. Onu da tahtadan yapılmış bir alet ve demirden yapılmış bir alet vasıtasıyla yerleştirirlerdi (Çiftçi, 2010: 49). Mumyalamayı yapanlar daha sonra ölünün sol tarafına geçip ilerine yarayacak kadar suyu bir tas içerisinde yanlarına alırlardı. Ölünün karnını baştan sona kadar yararlar. Bu işlemi de Esiyubya taşından yapılmış bir hançerle yapmaktaydılar. Ölünün organlarını boşaltıp dört farklı kap içine koyarlardı. Bu kapların her biri ilah Horis'in bir oğlunu temsil etmekteydi. Kaplardan her biri farklı bir baş şekliyle yapılırdı. Bunlar (Çiftçi, 2010: 49).

- *Emisti:* İnsan başı gibi yapılırdı ve içine ölünün karaciğerleri konulurdu.
- *Habi:* Maymun başı şeklinde yapılırdı ve içine ölünün akciğerleri konulurdu.
- *Duamotaf:* Tilki başı şeklinde yapılırdı ve içine ölünün midesi konulurdu.
- *Kabhsinoaf:* Kartal başı şeklinde yapılırdı ve içine ölünün bağırsaklarını koyarlardı (Shorter, 1997: 95-96).

Bütün bu işlemler yapılırken kalbe dokunulmaz ve yerinde kalırdı. Kalbe dokunulmamasının nedeni kalbin hayat kaynağı olması ve ölünün hayatta iken yaptıklarının kalpte yer almasındandır (Ruiz, 2006: 113). Ölüler mahkemesi de kalple yapılırdı. İçini böyle temizledikten sonra hurma şarabından geçirir ve kokular püskürtür. Karnına dövülmüş saf mür ve çeşitli kokular doldurur ve dikerlerdi. Sonra karbonat sodyum (nitron) doldurulmuş bir havuzun içinde ölüyü yetmiş gün bekletirlerdi. Yetmiş günden sonra ölüyü getirip vücudunun tümünü yağlayıp bir ketene sararlardı. Bu işleminden sonra ketenin üzerini zamlarlardı. Mumya uzmanlarından ressam olan ölünün ölmeden önceki yüzünün benzerini yüz tarafındaki ketenin üzerine çizirdi. Vücudun geri kalan kısımlarında bir takım hiyeroglif şekiller çizilirdi. Daha sonra insan şekline uygun bir tabut getirilir, ölü içine konulur ve mumyalama odasından çıkarılıp sahiplerine teslim edilirdi. Bu çeşit mumyalama hepsinden daha iyi ve en pahalısıydı.

Sadece zenginler, firavunlar, valiler ve bölgede ileri gelenler için bu tür mumyalama kullanılırdı (Lois, 2008: 123).

2. *Kısım*: Çok masraftan kaçan ve orta karar bir mumya isteyenler ise şöyle yaptırırlar: Mumyacı, ölünün karnını yarıp iç organlarını çıkarmadan, içine sedr ağacından çıkarılan bir yaş şırınga eder; şırınga kılıcından yapılır ve sıvının dışarı kaçması önlenir, yetmiş gün kadar tuz içinde bırakılır; son gün içerideki sedr likörü çekilir. Öyle kuvvetli bir şeydir ki bu likör, kendisiyle beraber ölünün içinde ne varsa hepsi sıvı halinde dışarı çıkar; tuz eti yer, ölü de bir deri bir kemik kalır. Bundan sonra, ölüyü ketene sarıp sadece başı kalacak şekilde yağlayıp ölüyü sahiplerine teslim ederler (Ergin, 2007: 125).

3. *Kısım*: Bu türdeki mumyalar genellikle fakir ailelerin tercih ettiğiidir. Çünkü iyi bir mumya yapacak paraları yoktu. Ölülerini mumya uzmanlarına teslim ettikten sonra, uzmanlar ölüyü yetmiş gün tuz içinde bekletirlerdi. Yetmiş günden sonra ölüyü oradan çıkarıp, ucuz bir keten ile sardıktan sonra sahiplerine teslim edilirdi.

Bütün bu yukarıda saydıklarımızın dışında Herodot'un bahsetmediği bir kısım daha vardır. Bu tür mumyalama genellikle çiftçiler ve durumu daha da kötü olanlar içindi. Burada ölülerin çürümemesi için ketenlerine bir çeşit ilaç sürülürdü. Ölülerini teslim alan aileler çöl bir araziye bir metre kazdıktan sonra buraya gömerlerdi (Lois, 2008: 123-124).

Mısır'da vefat eden kişi eğer fakir veya sıradan bir kişi ise ölüm merasimine çok az sayıda kişi katılırdı. Fakat zengin, tanınmış veya bir firavun öldüğünde çok sayıda insan merasime katılmaktaydı. Ölen kişinin tabutu üzerinde ölünün hayatta iken yaptıkları işler yazı veya resimlerle anlatılırdı. Ölü, öküzlerin taşımakta olduğu bir arabaya konulurdu. Arabanın önünde dans eden kadınlar, arkasında ise ailesi ve arkadaşları yürürdü. Mezarlıkları Nil'in batısında yer aldığı için, doğu tarafında oturanlar ölülerini bir süslenmiş gemiye koyup götürürlerdi. Ayrıca ölünün akrabaları da ufak gemilerle ölünün arkasından giderdi. Böylece ölüye mezarlığa kadar eşlik ederlerdi. Mezarlığa varıldıktan sonra ölüyü bir mezara koyup, bir öküz kurban ederlerdi (Tişirni, 1996: 125).

3.7.2. Ağız Açma

Ağız açma eylemi, ölüyü yeniden yaşamsal becerilerine kavuşturacak, yüksek ruhlarla iliksi kurmaya dayanan, temelinde bir çeşit büyü işlemi olan kısmen sembolik bir eylemdir. Ayrıntıları Mısır'ın eski adetlerine dayanan bu ağız ve göz açma seremonilerinin, ölünün ruhunu bulmasına ve yeni bir yaşam akımına kavuşan vücudunu kullanabilmesine yaradığına inanılmıştır (Çiftçi, 2010: 53). Onun ölümden sonraki yaşamını sürdürebilmesi için yemesinin ve içmesinin de sağlanması gerekmiştir. Özellikle ağıza ve burnuna yaşamsal etkinlik kazandırabilmek ve adını sürekli söylenir kılmak için de bu işlem öngörülmüştür. Ağız açma esasında, bir yandan ölünün yasama geri gelmesi ve mezara konulan sıvı ve katı yiyeceklerle beslenmesi, diğer yandan öteki dünyada tanrılar mahkemesinde, dünyevi hareketleri konusunda savunmasını yapabilmesi için, mumyalanmış ölünün heykeli üzerinde yapılmıştır. Bu işlem, keskiyi andıran ucu kıvrık uzun saplı bir bıçak ve buna benzer aletlerle, bir inanışa göre Ptah'ın insanları yarattığı zaman, onların ağızını açarak canlandırdığı; diğer bir inanışa göre de

Osiris'in bedenini bulan sis'in, onu mumyaladıktan sonra ağzını açarak ölümsüzlüğüne kavuşturması inancıyla yapılmıştır (el-Elfi, 1997: 44).

Bütün bunlardan sonra süslenerek boyanan ve kokular sürülen heykel, tekrar tütsülenmiş ve tören bitiminde bir yemek verilerek merasimle heykel kaldırılmıştır. Heykeller artık bu asamadan sonra bir "canlı" gibi görülmüş ve ölünün akrabalarının talimatı üzerine, bu is için ayırdıkları paranın miktarına göre rahipler, bu heykelin önünde, tütsüler yakıp, ölüye kurban hizmetlerini sağlamıştır. Mumyalanmış beden ise, boynuna altın yaldızdan yapılmış kutsal bir ineğin resmi, basının altına da kullanılmamış bir papirüsün üzerine tılsımlı yazılar yazılıp konduktan sonra dualar okunarak ve ölünün, sanki hayattaymış gibi bütün vücudunda büyük bir sıcaklık hissedeceğine ve yer altı (duat) kapılarının hiçbirinin önünden geri çevrilmeyecek kadar yücelmiş, hatta tanrılaşmış olacağına olan inançla toprağa verilmiştir (Lois, 2008: 127).

3.7.3. Ölümünden Sonra Ruhun Mahkemesi:

İnsan öldükten sonra hayattayken yaptığı iyilik ve kötülüklerinin hesabını vermek için mahkemeye çıkarılır böylece adil bir şekilde yargılanırdı. Adalet tanrısı Osiris mahkemenin reisidir. Mahkeme salonunun karşısındaki yüksek bir yerde oturmaktaydı. Osiris'in karşısında Horis'in dört çocuğu bulunurdu ki bunlar kuzey, güney, doğu ve batı taraflarının ilahı görevindeydiler (Petrie, 1975: 142-143). Bunların yanında kırk iki tane mahkeme görevlisi de vardı. Bu mahkeme görevlilerinin bazılarının başı insan şeklinde iken bazılarının ki ise hayvan şeklindedir. Her birinin başı üzerinde deve kuşu tüyünden bir tane bulunurdu. Bu tüylerde adaleti ve doğruluğu temsil eden Ma tanrısının sembolüydü. Ayrıca her birinin elinde bir kılıç vardı. Mahkeme görevlilerinin temel görevi ölünün hayatta iken yaptıklarını terazide ölçülürken ona göz kulak olmaktı. Osiris'in önünde Mısırlıların Mım adını verdikleri ve vahşeti temsil eden bir resim bulunuyordu. Bu resimdeki organlar vahşi hayvanları temsil ederdi. Mahkeme sürerken ölü, salonda korku içinde durup ifadesini vermeyi beklerdi, böylece mahkemeden kurtulacaktı (Shorter, 1997: 102).

Ölü ifadesini şöyle vermektedir;

"Essealamu aleyküm ey büyük ilah, hakkın ilahı, ben karşına geldim. Seni tanıyorum, ismini biliyorum. Mahkeme salonunda seninle beraber oturan kırk iki mahkeme görevlisinin de ismini biliyorum. Bunlar ki zalimlerin etini yiyip, kanlarını içerler. Senin yanına geldim ya İlahım! Günahlardan arındırılmış ve iyilikle süslenmiş bir şekilde. Kimseye zulmetmedim, yanlış yollardan geçmedim, hiçbir zaman yalan söylemedim, kimseyi aç bırakmadım, kimsenin ağlamasına sebep olmadım, kimseyi öldürmedim, Tanrı'ya lanet etmedim, şehrin tanrısını hafife almadım, krala lanet etmedim ya da karşı gelmedim, hırsızlık yapmadım, zinaya bulaşmadım, kibirli ve zorba olmadım iki yüzlülük yapmayıp küfretmedim, kimsenin malına göz dikmedim, hile yapmadım, dinsel öğütlere kulak tıkamadım, kimseyi korkutmayıp pazar yerinde kimseyi aldatmadım, kamunun faydalandığı su yollarını kirletmedim, kimsenin dikili toprağına zarar vermedim. Ben temizim, ben temizim, ben temizim. Buradaki ilahların hepsinin adını biliyorum. Rica ediyorum ki başarılarından olayım" (Lois, 2008: 118).

Bu ifadeden sonra, İlah Anobis ölünün elinden tutup, görevlilerin karşısına götürür ve bu kişi bütün günahlardan arınmıştır, der (Petrie, 1975: 143).

3.7.4. Mahkemede Verilen Hüküm:

Hak ve adalet tanrı Maet'i temsil eden deve kuşu tüyünün bir tanesini terazinin sağ kefesine, ölünün kalbini de sol kefeye koyarlardı. Eğer ölünün verdiği ifade doğru ise terazi kefeleri eşit olur. Kalb teraziye konulduğunda ölü kalbiyle konuşur ve şöyle der: "Ey birbirimiz için yaratılmış olan kalbim! Bu kötü günde benden kaçma ve benimle tartışmaya girme. Hesap ilahın ve mahkeme görevlilerinin elindedir. Büyük İlah Osiris'in huzurunda günah kefesinin ağır gelmesine izin verme". Teraziiyi iki Tanrı kontrol etmektedir. Bunlardan biri (Horis) kartal başlı, diğeri ise (Anobis) tilki başlı olarak tasvir edilmiştir. Soruşturma görevlisi (Thoty)'un başı da İbis kartalına benzer ki ölünün bütün amelleri bundaki defterde yazılıdır. Hükümün sonucunu da bu görevli yazmaktadır (Lishtenberg, 1997: 58-59).

Savunma başarılı ise;

Eğer ölü başarılı bir şekilde, günahsız olarak bütün yanlışlardan geçmişse aynı zamanda kalbi ve diğer organlarının hepsi temizse, Osiris şöyle diyecektir;

"Bu ölüyü başarılı bir şekilde mahkemeden çıkarın, gitsin nasıl isterse öyle yapsın, cennetin kapılarını onun için açın, gökyüzünün bekçileri ondan uzak dursun ve ona kötülük etmesinler, yiyecek ve içecek verin, ona iyi ve temiz ketenlerden elbise verin, kalbini geri verin, güzel bir hayata başlasın ve sağ tarafımdaki gökyüzü cennetine otursun" (Ergin, 2007: 126).

Savunma başarısız ise;

Eğer ölü kötü ve zalimlerden olursa Osiris şöyle diyecektir;

"Pis ve zalim git yanımdan ve cehenneme git orada büyük azaplar çekeceksin. Ey mahkeme görevlileri! Kılıçlarınızla bunu öldürün ve hemen etini yiyip kanını için. Ondan sonra ateşte kızartın. Ey vahşi "Mım" sen onu tut, paramparça et ve ye. Cismin kayboldu ve ismin hayattan silindi. Sen yılanlar ve vahşiler için bir ganimet olacaksın. Ey zebaniler! Bunu çekin ve götürüp cehenneme atın. Onu şeref tahtasının üzerine koyun ve başını gövdesinden ayırın. Cesedini paramparça edip ateşin içine atın".

Bütün bu yukarıda yazdıklarımız Eski Mısırda ölümden sonra insanın nasıl yargılandığı hakkındaki bildiklerimizdir (Lois, 2008: 119).

4. ESKİ MİSİR'DA HUKUK VE GÖREVLER

4.1. Eski Mısır'da Yönetici Zümrenin Hakları

Eski Mısır'da sosyal hayat sınıf sistemine dayanmaktaydı. Her sınıfta yaşayan bireylerin hak ve hukukları da bulunduğu tabakaya göre çeşitlilik arz etmekteydi (Muhammed Hatib: 2007: 146).

Eskiden beri Mısır topraklarının sevilmesinin ve bu topraklarda yaşayan halkların birbirleri ile kaynaşmalarını sağlayan nedenlerin başında Mısır'ın bereketli ve verimli topraklara sahip olması gelmektedir. Böylece bu verimli ve bereketli topraklardan çıkan mahsulden Mısır'daki bütün insanlara pay düşmekteydi. Bu da insanların düzenli, beraber ve kolay bir şekilde yaşamlarını idame ettirmelerini sağlamaktaydı. Dini inançları da bu düzenin sağlanması ve devam edilmesi konusunda onlara yardımcı olmaktadır. İnançlarına karşı olan manevi bağlılıkları onların kalplerine birliktelik duygusunu aşılamıştır. Tanrıları onlara neyin iyi, faydalı ve kutsal, neyin kötü ve zararlı olduğunu bildirmiştir. Mısır toplumları bu çerçeveye göre yaşamlarına yön vermişlerdir. Devlet kanunlara göre idare edildiği için, toplum güvenliğinin sağlanması ve toplumdaki insanlar arasında huzurun devam etmesi için birçok güvenlik önlemi almaktaydı. Bireyler bağlı bulundukları sosyal sınıfa göre, aynı haklara sahip idiler (Abde Ali, 2004: 429).

Eski Mısır toplumu beş tabakadan meydana gelmekteydi. En üst tabakada kral ve ailesi, onun altında vezir ve büyük din adamları, onun altında vali ve komutanlar, onların altında zanaatkârlar ve en sonunda da köleler ve hizmetçiler yer almaktaydı (Ruiz, 2006: 28).

Mısır'daki bu sosyal tabakalar arasında kesin bir ayırım söz konusu olmamaktaydı (Abde Ali, 2004: 430). Yani alt tabakada yaşayan bir birey gösterdiği çaba ve gayret ile bir üst tabakaya geçiş yapabiliyordu. Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 2686–2181) sadece iki toplumsal tabaka mevcut idi. Kral ve yönetici ailesinin bulunduğu üst tabaka ile diğer bütün halkın bulunduğu alt tabakadır (Muhammed Hatib: 2007: 146). Bu tarihten sonra Mısır sosyal hayatında başka tabakaların da zuhur ettiğini görmekteyiz. Bu yeni oluşan tabakalar devlet işlerinde çalışan kimselerin devlet kademelerinde ilerlemelerinin sonucunda meydana gelmiştir. Eski Mısır'da Firavunlar³¹ sosyal tabakanın zirvesinde bulunurlardı (Muhammed Hatib: 2007: 146).

Şimdi Mısırda toplumunda en üst tabakada bulunan kralın haklarından bahsedeceğiz.

³¹ “Firavun” adının anlamı hakkında tarihçiler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Kur'an-ı Kerim'de Firavun, sadece Hz. Musa (a.s) döneminin kralı olarak geçerken, Tevrat'da Eski Mısır'ın bütün dönemlerinde krallar Firavun olarak adlandırılmaktaydı. Kur'an-ı Kerim'de Hz Musa döneminde bahsedilen Firavun ismi aslında krala verilen ve “yüce” anlamına gelen bir sıfat idi. Bazı tarihçilere göre Firavun ismi hiyeroglif yazısında bulunan iki kelimenin yan yana gelmesinden oluşmuştur. Bunlar; “Bır-â” olup bir tanesi ev diğeri sütun şeklinde tasvir edilmiştir. Buradaki ev ve sütun Firavunların ülkeyi idare ettikleri sarayını temsil etmekteydi. Diğer bazı tarihçiler ise Tevrat'taki Firavun'un anlamının yani onun bütün firavunların adı olduğunu hatalı bulmuşlardır. Ayrıca Kur'an'daki Firavun isminin sıfat veya unvan olmadığı onun sadece Hz Musa döneminde yaşayan bir krala ait olduğu, diğer krallardan farklı olarak anılması ve meşhur olması için verildiği söylenilir (Muhammed Raşid Hammat, 2014: 119-122).

4.1.1. Kralın Hak ve Görevleri:

Eski Mısır kralları sadece Mısır'ın hükümdarı olmayıp Mısır'a bağlı bütün vilayet ve sancakların da hükümdarı idi. Böylece Mısır tek bir merkez tarafından idare edilirdi. Kralların birçok hakları ve unvanları bulunmaktaydı. Bu konuda tarihçi Thedors Sıkly'e³² göre Mısır kralı ülkeyi komşu ülkelerde oldu gibi otokratik bir sistemle yönetmemektedir. Kral gerek devlet işleri gerekse özel işlerini uygularken bunları belli bir kanun çerçevesinde yerine getirmektedir (Petrie, 1975: 39-41).

Mısır kralları ilahi sıfatlar taşıma haklarına sahip olmaktadır. Bu ilahi sıfatı taşıma geleneği tarih öncesi devirlere kadar gitmektedir. Krallık sistemi bazı unsura dayanmaktaydı. Bunlar; coğrafî, iktisadi, siyasi ve dini unsurlar olmak üzere dört taneden teşekkül etmektedir. Eski Mısır insanları yaşamlarını bu unsurlara adapte olacak şekilde biçimlendirmişlerdir. Ortak amaçları ise Mısır'da şimdi olduğu gibi gelecek zamanda da yaşamlarını güvenli bir şekilde devam ettirmektir. Şüphesiz, Mısır kralı aynı zamanda Mısır Tanrısı olup toplumsal düzenin sağlanmasını ilahi güçlerle yerine getirirdi. Bu nedenle Kral'ın yetkileri sınırsız olup bütün insanların üzerinde bir konuma sahipti (Abdulhalim, 1978: 14).

4.1.1.1. Kral'ın Dini Hakları

Eski Mısır kralları din konusunda bütün haklara sahiptiler. Çünkü kral, o kişidir ki insan ve tanrı arasında bir yerde bulunur bu yüzden de Mısır toprakları, insanları ve hayvanları ile birlikte tümüyle ona ait olmaktadır. Kral tanrının yeryüzündeki tasviri idi (el-Dureyt, 1992: 32). Bu konu Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayet de geçmektedir. Bu ayetlerde görüldüğü üzere Firavunlar kendilerini katı bir surette Mısır tanrıları olarak göstermişlerdir. Bu ayetlerden birinde Yüce Allah (c.c) Firavun'un: “قَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى” yani “Sizin en yüce Rabbiniz benim” dediğini belirtmiştir (Kur'an-ı Kerim, 79: 24).

Eski Mısır toplumunun inancına göre Tanrılar, gökyüzüne yükselmeden önce yeryüzündeki kralları idi. Mısır tanrı listesinde en son sırada Tanrı Horis bulunmaktadır. Horis gökyüzüne yükseldikten sonra verasetini krallara bırakmıştır. Bundan sonra bu veraset kan yoluyla kralın aile bireylerine geçmekteydi (el-Hüseyni, 2012: 44).

Kralın haklarından bir tanesi iradesinin tanrısal bir irade olmasıdır. Yaptıkları işler de yine tanrıya dayanmaktaydı. Toplumun gözünde kral aynı zamanda tanrı idi. Kral birçok unvan taşıma hakkına sahip idi. Bunlardan en meşhuru ve en önemlisi “yüce ev” anlamına gelen “Firavun” unvanı idi. Bir başka unvan ise “iyi tanrı” anlamına gelen “İlahi Tayyib”dir. Bu unvan, kral sabahları uyandığında “iyi tanrı uyandı” denilmek suretiyle üç defa tekrarlanıp halka söylenirdi. Diğer unvanlar ise “Yüce Tanrı”, “Kâinatın Yaratıcısı”, “Ra'nın oğlu” ve “İki Mısır'ın Tanrısı"dır (el-Hüseyni, 2012: 45).

Kralın bir başka hakkı da tapınakları inşa yetkisinin sadece kendisinde olmasıdır. Kurbanları tapınağa götürme hakkı da krala aitti. Tapınağın yapılması ve tanrılara

³² Romalı bir tarihçi olan Thedors Skly, Skly adasında dünyaya gelmiş ve M.Ö 59'da Batalimoslar döneminde Mısır'ı ziyaret etmiştir. Mısır'da iken dünya tarihini anlatan 40 ciltlik bir eser yazmıştır ki bunun bir cildi sadece Mısır tarihine aittir. Fakat zaman içerisinde bu ciltler kaybolmuş günümüzde ise sadece altı tanesi ulaşabilmiştir (Petrie, 1975: 39-41).

adanan adakların hepsi kralın hazinesinden karşılanırdı (el-Dureyt, 1992: 32). Buna karşılık tanrılar da kralın nüfuzunun artması ve bütün halk üzerinde egemenlik kurmasını sağlarlardı. Bütün halkın ölüm ve yaşamı kralın elindeydi çünkü halkın nefes alıp vermesi ancak kralın isteğiyle sağlanmaktaydı. Kral Nil Nehri'nin taşma zamanını bilirdi. Eski Mısır inancına göre kral istediği yere yağmur yağdırabilirdi. Hatta Mısır dışındaki topraklara da istediği takdirde yağmur yağdırabilecek güçteydi. Bu nedenle Mısır halkı krala “Aditet’ül-Enhar” yani “Bol Nehir” anlamına gelen bir sıfat dahi vermişlerdir. Halka göre; kral Nil Nehri idi ki o nehir her gün taşar ve Mısır halkına yaşam verirdi. Kral'ın başka bir hakkı da kendini gerçek ve adaletli anlamına gelen “Tanrı Maad” olarak tasvir etmesidir. Bu ilahi güç bütün krallarda bulunurdu. Kral öldükten sonra bu güç de kendisinden sonra gelen krala geçerdi. Bu inanç sistemi Mısır takvimin oluşmasını sağlamıştır. Çünkü kralların başa geçmesiyle yıl başlardı. Kralın ölümü ile de yıl sona ererdi ve yeni bir kralın tahta çıkmasıyla tekrar baştan başlardı. Kralın haklarından biri de halkın kendisine itaati ve söylediği her kelimenin kanun yerine geçmesidir. Kral ne kadar küçükse de söylediği sözler halk için vahiy ve ilham kaynağı idi (el-Dureyt, 1992: 32).

IV. Sülale³³ Devri'nde (M.Ö. 2615–2494) krallar ve halk arasında çok belirgin sosyal farklar vardı. Din adamlarının nüfuzlarının artmasıyla beraber kralı, "Tanrı Ra"nın oğlu yaptılar ve halk yalnızca ona ibadet etti. Çünkü kralın kendisine ibadet edenleri istediği takdirde öbür dünyada sonsuza kadar yaşatabileceğine inanılıyordu. Bu yüzden memurlar, valiler gibi devlet adamları mezarlarını kralın piramidi etrafında yapmaya çalışırlardı. Böyle yapmalarının temel nedeni ise dünyada iken krallarına yaptıkları hizmetleri öbür dünyada da devam etmek istemelerinden kaynaklanmaktadır (el-Hüseyni, 2012: 46).

Mısır inançlarına göre kral hiçbir zaman yanlış yapmaz ve hatalı davranmazdı. Bu nedenle hiç kimse ona karşı gelemeydi. Onlara göre Tanrı, halka hükmetmesi için kralı yaratmıştır (el-Dureyt, 1992: 33).

Kralın haklarından biri de halkın onu kutsamasıdır. Çünkü o "Tanrı Ra"nın oğludur. VI. Sülale devrinde (M.Ö. 2345–2181), Kral Sıhtıbtavi³⁴ (Teti, M.Ö. 2345-2323) “Sa-rı” yani “Tanrı Ra'nın Oğlu” unvanını taşımıştır. Böylece Mısır ve çevresine hükmetmek için Tanrı Ra'nın varisi olarak bütün ilahi haklara sahip oldu (el-Hüseyni, 2012: 50). VI. Sülale'nin sonlarına doğru kralın bulunduğu konum zayıflamaya başladı.

³³ Bu sülale bir buçuk asır Mısır'a hükmetmiştir. Başkenti Menfis'tir. Eski Mısır tarihinde en güçlü ve en yüce sülale olarak anılmaktadır. Bu kralların sahip oldukları kuvvetlere, egemenliklere sadece eski Mısır'da değil günümüzde bile rastlanılmamaktadır. Bu sülale döneminde Mısır tarih ve medeniyetinin zirvesine ulaşmıştır. Bu bilgilere o dönemden kalma piramitlerden ulaşmaktayız. Bu piramitler sahiplerinin adlarının günümüze kadar ulaşmasını sağlayan olağanüstü eserlerdir. Bunlardan en meşhuru olan Kral Keops'un yaptırdığı piramit tarihten bu güne gelmiş dünyanın en güzel harikalarından biridir. bu piramitler bizlere o dönemin zenginliği ve büyüklüğü hakkında bilgiler vermektedir. Dünyadaki bütün koşullar bu piramitleri yıkmayı başaramamıştır. Bu konuda arkeolog Miso Masbro; “İnsan dünyadan korkar, dünya da piramitlerden korkar” diyerek piramitlerin ne kadar güçlü bir yapı olduğunu ifade etmiştir. Keops'un ölümünden sonra Kefren yerine geçti o da babası gibi güçlü bir yapı adıyla anılacak olan bir piramit inşa etti. Keferen'den sonra ise yerine Mikerinos geçti ve o da Gizze'de “Gizze'nin en küçük piramidi” diye tabir edilen bir piramit inşa etti. (K.İ., 1999: 98).

³⁴ Tete Sıhtıbt-tavi VI. Sülaleye mensup bir kraldır. Bazı tarihçilere göre bu sülalenin kurucusudur (Selim Hasan 2000: 361).

Eskiden kendisine verilen hak ve kutsiyet azalmaya başladı. Böylece Eski Krallık Dönemi'nin (M.Ö. 2686–2181) kapanması kaçınılmaz oldu. Böylece Birinci Ara Dönem³⁵ (M.Ö. 2181-2000) başladı. Bu dönemde kralın birçok hakkını kaybettiğini görmekteyiz (el-Hüseyni, 2012: 50-51).

Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 2040–1795), XII. Sülale Devri'nde (M.Ö. 1985–1795) kralların birçok haklarını geri aldığını görmekteyiz. Özellikle Sehetepibre Amenemhat³⁶ (M.Ö. 1985-1955) XII. Sülaleyi tesis ederek haklarına tekrar kavuştu (Selim Hasan, 2000: 169-170). Her ne kadar XII. Sülale Devri'nde (M.Ö. 1985–1795) krallar birçok haklarına tekrardan sahip olmuşlarsa da Eski Krallık Dönemi'ndeki gibi ihtişamlarına III. Sinosert³⁷ (M.Ö. 1874–1855) dönemine kadar geri dönememişlerdir. Bu kral hayatının tümünü savaşlarda geçirmiş ve Mısır sınırlarını korumaya çalışmıştır. Tüm bunların sonucunda Mısır halkının krala olan bağlılıkları artmış ve onu tanrı yerine koyup onun adına bir tapınak inşa edip krala ibadet etmişlerdir. Bu tapınağın duvarları üzerinde Kral III. Sinosert'in adı yazılmıştır (el-Hüseyni, 2012: 52).

XII. Sülale Devri'nin sonunda Mısır devleti tekrar zayıflamaya başladı. Bunun temel nedeni ise güçsüz kralların tahta geçmesidir. Bu dönemde devletin sınırları dâhilinde karışıklıklar meydana gelerek 200 yıl sürecek olan Mısır tarihinin en karanlık devri başladı. Güçsüz krallar XIII. ve XIV. Sülaleler Devrini oluşturmaktadır. Bu dönemde kralların güçsüzlüğü nedeniyle iktidarda bir otorite boşluğu meydana geldi. Bunu fırsat bilen Hiksoslar Mısır'a girip burayı kontrolleri altına aldılar. Hiksoslar XV - XVII. Sülalelerin sonlarına kadar Mısır'da egemenlik sürdürmüşlerdir. Hiksoslar Mısır'a ilk geldiklerinde Mısır halkı ile sürekli çatışma halindeydiler. Hatta birçok Mısır tapınağını yakıp yıktılar. Mısır'da uzun süre hüküm süren Hiksoslar yavaş yavaş Mısırlıların gelenek ve göreneklerini benimsemeye, onların dillerini konuşmaya, elbiselerini giymeye ve en sonunda da kendilerini Tanrı Ra'nın oğlu gibi göstermeye başladılar (Buckler: 1988: 26). Fakat Mısır halkı onlardan nefret etmekteydi. Hiksosları yabancı ve işgalci bir millet olarak görmekteydiler. Bu nedenle Hiksosları ülkelerinden çıkarmak için bir fırsat beklemekteydiler. Zamanla Hiksosların zayıflaması sonucu Tibe yöneticileri harekete geçerek Hiksosları ülkelerinden çıkarmaya çalıştılar (Petrie, 1975: 71-72).

³⁵ Bu dönem altıncı sülalenin sonlarından başlayıp yedi, sekiz, dokuz ve onuncu sülaleler devrine kadar devam eder. Bu dört sülale devrinde Mısır imparatorluğu güvenliğini yitirip ayrılmaya ve dağılmaya başladı. İmparatorluğun idaresi büyük memurlar ve valilerin eline düştü. Kral II. Bibi 94 yıl Mısırdaki hüküm sürmüştür. Yaşlanan kralın ülkeyi iyi idare edememesi sonucu imparatorluk zayıflamaya başladı. Bu dönemde valilerin yönetiminde büyük söz hakları mevcuttu. Hatta o dönemim valileri kendilerine “yüce bölgelerin emiri” anlamına gelen unvanlar takmışlardır. Kendilerine ait özel birlikler meydana getirdiler. II. Bibi'nin ölümünden sonra bazı güçsüz krallar tahta çıktı Tarihçi Monito yedinci sülale döneminde her biri bir gün olmak üzere 70 kralın Mısıra hükmettiğini bildirmiştir. Sekizinci ve dokuzuncu sülaleler döneminde devlet idare vezirlerin eline geçti. Bu dönemde Mısır, Tibe ve İhasiya olmak üzere iki bölgeye ayrıldı. Bu döneme Mısır tarihinde Birinci Ara Dönem denilmektedir (Nimet İsmail Allam, 1999: 80; Semir Edip, 2000: 103-104).

³⁶ 12. Sülaleye mensub olan Amenemhat, Libyalılar ve Nubyalılarla birçok savaş yapmış ve muzaffer olmuştur. Kralın başarıları elde etmesi halkı tarafından daha da sevilmesini sağlamıştır. Bu kral döneminde imara önem verilmiş bir çok tapınak yapılmıştır. 50 yaşında öldükten sonra yerine kral soyundan olmayan komutan I. Ahmes geçti (Ruiz, 2006: 203-204).

³⁷ 12. Sülaleye mensub olan 3. Khakaure Senusret, M.Ö. 1874–1855 yılları arasında hüküm sürmüştür (Hasan, 2000: 278-279).

Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 1550–1069) krallar kutsiyetlerini ve haklarını geri kazanmışlardır. Özellikle XVIII. Sülale Devri (M.Ö. 1550–1295) olan Amenhotep'ler döneminde bunu belirgin bir şekilde görmektediriz. III. Amenhotep'a (M.Ö. 1390–1352)³⁸ “Melik’ül Şems’ yani Ra’nın kralı denilmekteydi. Unvanı ise “Güneşin parlayan dairesi” idi. III. Amenhotep devrinin sonlarında ismini Horis olarak değiştirdi. Kendisinden sonra gelen nesiller III. Amenhotep’i “Yüce Horis” ve “Kralların Kralı” olarak adlandırmışlardır (Ritford, 2000: s. 42-43).

IV. Amenhotep (Akhenaton) devrinde (M.Ö. 1352–1336) kral, tanrı olarak görülmüştür. Akhenaton, devrinin başlangıcında din adamlarını kendine yakın tutmaya çalışmıştır. “İki Tanrının Sevgilisi”, “Yukarı ve Aşağının Kralı”, “Ra’nın Oğlu”, “Tibe’nin Kutsal Kralı” ve “Amon-Ra’nın Sevgilisi” unvanlarını kullanmıştır. IV. Amenhotep din adına yaptığı mücadelelerden³⁹ sonra kendini Tanrı Aton’un oğlu olarak göstermiş ve ismini Akhenaton olarak değiştirmiştir (Abdulminum Ebubekir, 1961: 75).

Akhenaton devrinde kralın hakları aynı zamanda tanrının hakları idi. Bu döneme ait kutsal günlerde okunan ilahilerde Aton adı zikredilmeyip Akhenaton adı geçmekteydi. Akhenaton ibadet ederken Aton’a hitab ederek “sen benim özel tanrısın, sen benim kalbimdesin, kimse seni benim gibi tanımaz” derdi (Elyat, 1986: 136-137).

Akhenaton öldükten sonra dini ibadetleri de son buldu. Kendisinden sonra gelen oğlu Tutan-Aton (Tuthankamon) tahta geçti. Başlangıçta Aton’a ibadet ettiyse de Amon Tanrısının din adamları bu kral üzerinde baskı uygulayarak başkentlerini Til-Amarine’den Tibe’ye taşımalarını sağladılar. İsmi de Tutan-Aton’dan Tutan-Amon’ şeklinde değiştirmiştir. Babasının yaptıkları tapınakları yıkmaya çalışıp, eski tapınakları ve tanrıları geri getirmeye başladı (K. İ., 1999: 53).

4.1.1.2. Kralın İdari ve Siyasi Hakları

Eski Mısır’ın siyasi hayatı ile ilgili belgeler yeteri kadar günümüze ulaşmamıştır. Fakat Eski Mısır’daki siyasi hayatın dayandığı temel noktaları, dönemin siyasi fikirleri, kralın ülkeyi nasıl ve neye göre yönettiğine elimizdeki kaynaklar çerçevesinde genel olarak bir değerlendirmede bulunacağız. Eski Mısır krallarının komşu medeniyetlerin krallarına göre siyasi rollerinin daha belirgin olduğunu görmektediriz. Bu bağlamda, kralın egemenliği, siyasi gücü, hakları, siyasetteki ve idarededeki rolünün asırlar boyu nasıl geliştiğine değineceğiz (Said Umran v.d., 1999: 21).

³⁸ III. Amenhotep, IV. Tihutmus’un oğlu olup XVIII. Sülalenin bir kralıdır. Mısır’ın en yüce krallarından biri olan III. Amenhotep döneminde Tibe Şehri en güçlü dönemini yaşamıştır. Bu devirde Tanrı Amon’a ibadet edilirdi. Amenhotep Tanrı Amon, eşi Mut ve oğlu Hınsu için Akser şehrinde bir tapınak inşa etmiştir. Bu kral spora ve avcılığa büyük önem verirdi. III. Amenhotep’in eşi olan Kraliçe Ti hem bu dönemde hemde oğlu Akhenaton döneminde de devlet idaresinde büyük bir rol üstlenmiştir. (Allam, 1999: 110.; K.İ., 1999: 309; Hamid,2008:65).

³⁹ Bu mücadeleler Akhenaton devrinin altıncı yılında tek başına devleti yönettiğinde başlamıştır. Akhenaton Tanrı Amon din adamlarının devlet idaresindeki etkilerini önlemek ve idareyi kendi elinde tutmak için mücadele vermiştir. Sonunda Akhenaton galip gelip din adamlarının etkinliğini azaltarak Tanrı Amon’a ibadet edilmesini yasaklamıştır. Tibe şehrini terk edip, Tel El-Amarina şehrine göç ederek burayı kendine başkent yapmıştır. Burada yaptırdığı tapınaklar ve saraylar günümüze kadar gelmiştir. (Ebubekir, 1962: 61; K.İ. 1999: 115).

Eski Mısır'daki egemenlik temellerinin ne zaman ortaya çıktığını kesin bir şekilde belirtmemiz zordur. Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır'ın kurucusu olan Kral Mina düzenli bir siyasal sistem kurmuştur. Eski Mısır toplumu bütün tabakalarıyla bu siyasi sistemi çok iyi bir şekilde benimsemişti. O dönemde Mısırlılar "Mina"yı bir tanrı olarak görmekte ve ona "iyilik tanrısı" unvanını vermişlerdi. Aynı zamanda halkının gözünde çok yüce bir değere sahip idi. Mısır toplumu içerisinde bu kral o kadar sevilmişti ki ismi yalnız başına zikredilmez isimi ile birlikte onu yüceltici unvanlar kullanılırdı (Breasted, 1996: 49).

Sülaleler dönemi boyunca krallar, hem ekonomik olarak hem de siyasal açıdan ülkenin en yetkili kişisidir (Abdulaziz Salih v.d., 1997: 52-53). Kral Mısır sınırları dâhilinde siyasi, idari, askeri, güvenlik, kanuni ve dini olmak üzere bütün yetkileri ellerinde taşırdı. Devletin tüm yetkilerini elinde bulunduran kral'ın sarayına "Bır-u" yani "Yüce Ev" derlerdi. Daha sonraları ise bu ismin kralın kendisine söylendiğini görmekteyiz. Zaman içerisinde İsraililer⁴⁰ bu adı "Fıravun" şeklinde değiştirmişler ve günümüze kadar da bu kullanım gelebilmiştir (Breasted, 1996: 49). Örneğin Osmanlı İmparatorluğu zamanında padişahın sarayına Bab-ı Ali denilmekteydi. Zamanla bu kullanım padişah için kullanılmaya başlandı. Yine Amerika'daki Beyaz Saray'ın başkanlarının adının yerine kullanılması gibi bir durum oluşturmuştur (Abdulaziz Salih v.d., 1997: 53).

Mısırın bulunduğu coğrafi ve stratejik konumu ona hem birliktelik hem de idari bakımından güçlü bir siyasi sisteme sahip olma olanağı sağlamıştır. Bu güçlü siyasi sistem sayesinde Mısır halkı yüzyıllar boyunca güvenli bir şekilde topraklarında yaşamışlardır (Said Umran v.d., 1999: 25-26).

Eski Mısır'da kralın en önemli özelliği milleti için kral, hâkim ve yol gösterici olmasıdır. Kralın bir başka özelliği de üç sığata sahip olmasıdır. Bunlar; "Hu", "Yaratan ve egemen"; "Sia", "Bilen ve Yapan" ve "Maet" yani "Adalet" idi. Kral bu kutsal sıfatları kullanarak ülkenin bütün gelirleri üzerinde söz sahibi olmaktadır (Said Umran v.d., 1999: 29).

Kral istediği kişileri işbaşına getirir istediği kişileri de görevden uzaklaştırabilme hakkına sahipti (el-Dureyt, 1992: 33). Aynı zamanda halk onun uhdesine verilmişti ve nasıl davranacağı onun isteğine bağlıydı. Mısır'daki bütün işlerde son sözü söyleme yetkisi krala aitti (Ebu'l-Muhasın Isfur, 1949: 32).

Sarayda sadece kralın hususi işlerini yerine getiren bir memur grubu bulunmaktaydı. Bunlar kralın elbiselerinden, çamaşırlarının temizliğinden, ayakkabı ve terliklerinden, saçlarının bakımından, süslerinden, odasının temizliğinden, banyosundan ve yemeklerinden sorumlu olup kralın verdiği vazifeleri yapmakla görevliydi (Muhammed Hatib, 2007: 56).

Kral elinde bulundurduğu geniş yetkilerine dayanarak bazen emri altında bulunan kimselere emirlerini yerine getirme konusunda baskı uygulamaktaydı (Abdulaziz Salih v.d., 1997: 73). Bu konuda din adamları topluma nasihatlerde

⁴⁰ İsraililer, Hz. Yakub'un (a.s) sülalesinden gelmektedirler. İsrail kelimesinin aslı Arapça değil, Kenani'dir. İsrail ismi Yakub'un ikinci ismidir. "İsra" (kul) ve "İl" (tanrı) olmak üzere İki heceden meydana gelen İsrail, "Tanrı'nın Kulu" anlamına gelmektedir (Ermuş v.d, 2007: 78-79).

bulunarak kralın verdiği emirleri yerine getirmelerini ve böylece öbür dünyada kralın onları bağışlayacağını söylerdi (Enver Abdulmuttalib, 2013: 76).

Eski Mısır'da din ve devleti birbirinden ayırmamız mümkün değildir. Çünkü Mısır medeniyetinin oluşmasına etki eden siyasi, idari ve sosyal faktörlerin temelinde Mısır'ın tanrı tarafından idare edilmesi sistematığı gelmektedir. Tahttaki kral Mısır sınırları dâhilinde neler yaşandığını bilirdi. Bütün haklar onun elindeydi. Sözleri kanun, istekleri emir, milleti mülkü idi. Aldığı vergiler hazinesini doldurur, kazandığı savaşlar şanın artmasını sağlar, yaptıkları imarlar şöhetinin artmasına vesile olurdu (Beyumi Mehran, 1999: 157). Bu yüzden özellikle Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 2686–2181) Mısır toplumu kralın ihsanını kazanmak için onun bütün işlerini yerine getirir ve ona sonsuz bir itaat sunardı (Ali Sadullah, 2001: 63).

Birinci Ara Dönemde (M.Ö. 2280-2025) kralın eskiden sahip olduğu haklarından bazılarının ortadan kaldırıldığını görmekteyiz. Kralın siyasi, idari, kanuni ve dini otoritesi bozulmaya başladı. Bu dönemde güçsüz kralların idareyi ellerinde bulundurmaları Mısır toplumunda çeşitli toplumsal karışıkların meydana gelmesine, hırsızlıkların artmasına ve toplumsal düzenin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Bu yüzden de kralın halk nezdinde bulunduğu yüce konum zedelenmiştir. Yine bu dönemde eskiden sadece krallara has olarak yapılan cenaze törenlerinin artık herkes için yapıldığını ve böylece bu törenlerin bir değerinin kalmadığını da görmekteyiz (Said el-Ahmed ve Raşit Ahmed, 1988: 116-117). Önceleri krallar tanrı gibi gösterilirken bu ara dönemde insanlar artık kralın kendileri gibi bir insan olduğunu düşünemeye başladılar. Bütün bunlar güçsüz ve zayıf kralların ülkeyi iyi idare etmemelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu zayıf otoriteyi fırsat bilen halk ayaklanmaya başladı (Emin Selim, 2009: 93).

Birinci Ara Dönem'den Orta Krallığın başlangıcına kadar krallar kaybettikleri siyasi, idari, dini ve hukuki otoritelerini tekrar elde etmede başarısız oldular. I. Amenemhat (M.Ö. 1985-1955) ve III. Senusret (M.Ö. 1874–1855) dönemlerinde krallar otoritelerini tekrar elde etmişlerse de bu durum eskisi gibi olmamıştır. Bu durum Hiksosların Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 2040–1795) Mısır'ı işgal etmelerine ve bunlara son vermelerine kadar devam etti. I. Ahmose (M.Ö. 1550-1525) devrinde Hiksosların Mısır'dan çıkarılmasına kadar Hiksos hâkimiyeti sürdü (Enver Abdulmuttalib, 2013: 110). Hiksosların Mısır'dan çıkarılmasıyla XVIII. Sülale ile beraber Mısır'da Yeni Krallık Dönemi (M.Ö. 1550) başladı (Semir Edip, 2000: 49).

Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 1550–1069) orduya önem verildi. Bunun temel nedeni Asya'dan gelen milletlere karşı önlem almak istenmesidir. Bu dönemde krallar başlarına “Mavi Taç” adını verdikleri ve askerliği sembolize eden bir çeşit taç koyarlardı ki bu tacın Asyalılardan örnek alındığı söylenilmektedir. Bu dönemdeki duvarlara çizilmiş resimlere bakıldığında kralın her zaman askerlerin önünde olduğunu, savaş arabalarına bindiğini ve askerlerine liderlik ettiğini görmekteyiz. Bütün bunların tanrısal bir güç olduğu bilinirdi (el-Dureyt, 1992: 32). Yeni Krallık Dönemi'nde orduya verilen önemin neticesinde Mısır devleti güçlenerek sınırlarını Dicle ve Fırat'tan Yukarı Mısır'ın son hudutlarına kadar genişletmiştir. Mısır inançlarına göre bu sınırların gelişmesinin iki temel nedeni vardı. Bunlardan birincisi orduya idare eden kral, ikincisi

ise bu orduya güç veren Tanrı Amon idi. Bunlar sayesinde din adamlarının ve ordu komutanlarının yetkileri artmıştır fakat bütün bunların üzerinde tüm hak ve hukukun sahibi aynı zamanda Tanrı Amon'un oğlu olan kral bulunmaktaydı (Said Umran v.d., 1999: 33-34).

Mısır kralları çoğu zaman kendisinden sonra tahta çıkacak olan oğluna devlet idaresinde birçok hak tanımaktaydı. Örneğin, kralın oğlu ordu komutanlığı, içişleri sorumlusu, adli işleri ve dini törenleri babası yerine idare edebilirdi (el-Siyufi, 1999: 188).

Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 1550–1069) kralın hakları Akhenaton'un tahta çıkmasının altıncı yılına kadar bu şekilde idi. Akhenaton Devri'nde (M.Ö 1352–1336) yönetime daha az değer verilmiş, Aton dinini etkin kılmak için mücadele etmiş bu nedenle de Akhenaton ve din adamları arasında Mısır dâhilinde çeşitli toplumsal karışıklıklar meydana gelmiştir. Akhenaton'un ölümünden sonra yerine Tutankamon tahta geçmiştir. Tutankamon küçük yaşta tahta çıktığı için devlet idaresinde oluşan aksaklıkları önlemeye gücü yetmemiştir. Bu nedenle memurlar görevlerini layıkıyla yerine getirmemeye başladılar. Bu durum Horemheb'enin (M.Ö. 1323–1295) tahta çıkmasına kadar devam etti. Horemheb, çıkardığı çeşitli kanunlarla devlet düzenini eski hale getirdi (el-Siyufi, 2000: 98-103).

4.1.2. Kralın Görevleri

Eski Mısır'daki inançlara göre kral bütün işleri elinde bulunduran ve her yerde olan tanrı ile bizzat devletin kendisi idi (Wilson, 1951: 49). Firavun devirlerinin başlangıcından itibaren Mısırdaki teokratik bir yönetim anlayışı mevcut idi. Mısırlılara göre Tanrı devleti idare etmekteydi. Mısır devlet anlayışına göre Tanrı devleti idare ettiği için kimse devlete karşı gelemezdi. Kral uyuduğu zaman rüyasında Tanrı ona devleti nasıl idare edeceği hakkında bilgi verir. Bu yüzden kral, tanrının yeryüzündeki temsilcisi vazifesini görürdü. Bir rivayete göre kral bir sefere çıktığında sefer dönüşü karısı hamile ise bu hamileliğin Tanrı tarafından gerçekleştirildiğine inanılıyordu. Böylece doğacak olan çocuk kutsal bir şekilde büyüdüğünde kral olurdu (Muhammed Medeni, 2014: 97).

Kral, aynı zamanda tanrı, devlet, her şeyi bilen olduğu için siyasi, askeri, dini ve idari birçok görevlere sahipti. Kral bu görevleri yaparak Mısır devleti sınırlarını korumuş ve düşmanlarının ülkesini işgal etmelerini önlemiştir. Kralın diğer bir görevi Mısır'da adaleti tesis ederek bunu tüm Mısır halkı arasında yaymaktır. Yine Mısır'ın alt yapısını kurmak, selden sonra insanlara yardım etmek, ülkeyi imar ve bayındır hale getirmek kralın göreviydi. Ziraat işleri ile uğraşanları teşvik edip toplanan mahsulleri halk arasında ihtiyaçlarına göre paylaştırdı. Halkın dini ibadetlerini yerine getirmeleri için tapınaklar inşa ederdi. Bayram törenlerini düzenlerdi. Kral dünyada iken yukarıda saydığımız görevleri yerine getirmekle mükellefti. Öldükten sonra ise halkına şefaet etmek de onun diğer dünyadaki görevi idi (Emin Selim, 2009: 87). Bu görevi de öldükten sonra içine konulduğu mezarında yerine getirirdi (Tıışırni, 1996: 133).

Bazı tarihçilere göre kralın iki tane mezarı olmaktadır. Bir tanesi başkent Menfis'te diğeri Abidos'taydı. Menfis'teki kral mezarı Aşağı Mısırdaki ölen Mısırlılara,

Abidos'taki Mezar ise Yukarı Mısırdaki Mısır ölülerine şefaattir. Kralın asıl mezarı Menfis'te olup Abidos'ta Sini⁴¹ kasabasına yakın yerdeki mezarı ise bir anıt mezar niteliğindedir (Emery, 1952: 142).

4.1.2.1. Kralın Dini Görevleri

Eski Mısır'da kralın en önemli görevlerinden biri dini görevleri yerine getirmektir. Bu görevler son derece önem arz etmekteydi. Çünkü kral, Mısır'ın idarecisi ve Amon Tanrısının oğlu idi. Kral herkesten daha fazla Tanrıyı razı edebilir ve herkesten çok Mısır'a bereket getirirdi. Kral en büyük din adamı olmakla beraber maiyetinde dini konularda kendisine yardım eden ve tapınaklardaki günlük ibadetleri yerine getiren yardımcılar da vardı (İmar ve Avbuvaya, 2006: 49). Kral, Tanrının yeryüzündeki oğlu ve halefi olduğundan dolayı birçok dini görevi yerine getirmekle yükümlü idi. Örneğin; tanrı heykellerinin yapılması, tapınakların inşası, dini bayramların düzenlenmesi, adakların adanması kralın yeryüzündeki dini görevlerindendir (Zeki, 2008: 28).

Kralın diğer bir görevi din adamlarına rütbe vermektir (Muhammed Hatib, 2007: 54). Bazılarını tapınaklarda kendisi yerine görevlendirirdi çünkü aynı anda Mısır'ın her tarafındaki tapınaklara yetişmesi mümkün değildi. Bu nedenle kral sadece bulunduğu tapındaki dini ayinlere bakabilmekteydi (Zeki, 2008: 27-28).

4.1.2.2. Kralın Günlük Ayinleri

Eski Mısır kralları her saatlerini belli bir iş yapacak şekilde ayarlarlardı (Petrie, 1975: 90). Kral sabahları uyanmadan önce yardımcısı uyanarak kral uyandığında ona iyi dileklerde bulunurdu. Uyandıktan sonra berberi tarafından özel bir şekilde tıraş edilirdi (Yirmutiye, 1987: 269). Daha sonra kendisine gelen mektupları ve dilekçeleri okurdu. Kâtiplere gerekli talimatları vererek bu mektupların cevaplarının yazmalarını isterdi. Bu işleri bitirdikten sonra günlük ibadetlerini yerine getirmeye başlardı. Mısırdaki en büyük din adamı olma sıfatıyla tanrılara ilahiler söyler ve duada bulunurdu. Tanrıya adanacak olan bütün adaklar ve hediyeler kralın ismi ile tanrıya adanırdı. Burada bir din adamı halka dini ibadetler ve kanunlar hakkında bilgi verirdi. Flienders Petrie yaptığı araştırmalar neticesinde kralın mı dini ayinleri yönettiği yoksa kralın emrindeki bir din adamının mı ayinleri yönettiği konusunda kesin bir bilgiye ulaşılmadığı ifade etmiştir (Petrie, 1975: 90-91). Bu konuda Adolf Erman, tapınaklardaki resimlere bakıldığında kralın kendisinin yakınındaki tapınaklarda dini ayinleri yönettiğini belirtmiştir (Erman, 1995: 258).

⁴¹ Günümüze kadar bu kasabanın yeri tam olarak kesinleşmemiştir. Tarihçilere göre Blina kasabasına yakın yerdedir. Bu kasaba Kral Mina tarafından inşa edilmiştir. Kral Mina, Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirdiğinde burayı kendine başkent yapmıştır. Kral Mina'dan sonra bu şehre gelen kralların sadece isimleri bilinmektedir. Tarihçi Manito, bu kralların isimlerini iki sülale arasında paylaşmıştır (Doma, 1998: 39).

4.1.2.3. Tapınakların İnşası

Daha önce de belirttiğimiz gibi Eski Mısır'da bütün dini görevler kral tarafından yerine getirilmekteydi. Mısır'daki her tanrının kendisine has bir tapınağı mevcuttu. Bu tapınakların her birinde günlük ibadetler yapılırdı. Bu ibadetler ya kralın ya da bir din adamının öncülüğünde yapılırdı. Eski Mısır'da genellikle tapınaklar kutsal yerlerde inşa edilirdi. Eski Mısır'da iki çeşit tapınak vardı. Bunlardan birincisi mezar şeklinde yapılırdı ve buraya gömülen kral, diğer dünyada yaşamını sürdürürdü. Diğer tapınakta ise tanrının heykeli bulunur ve halk burada ona ibadet ederdi (el-Zibari, 1989: 286).

Eski Mısır'da krallar tapınakların inşası veya onarımı ve heykellerin yapılması konusunda kararlar vererek emirler hazırlatırlardı. Aynı zamanda tapınakların idaresi ve ihtiyaçlarının giderilmesi kral adına din adamları tarafından yapılırdı (İmar ve Avbuvaya, 2006: 49).

Kral tanrısının rızasını almak için tapınakları inşa ederken en kıymetli malzemeleri kullanırdı. Tapınak inşasında hesaplanmayacak kadar çok bir masraf yapardı. Tapınakları inşa sürecini yakından takip edip kullanılan malzemenin kaliteli olup olmadığını kendisi bizzat denetlerdi. Yine tapınak kullanıma açıldığında kralın kendisi gelip açılışını yapardı. Tapınakların açılışı özel bir ayinle gerçekleşirdi. İlk önce tapınağın kapısını 12 kere çalar, etrafa hoş kokular saçar, elindeki iki tepsi ile tapınağın etrafında dolaşır, Tanrı Abis'i tavaf eder ve bir kutlama yaparlardı (Yirmutiye, 1987: 266).

Mısır krallarının tanrıları adına tapınak yapmaları onların Mısır toplumu üzerindeki saygınlığını ve itibarlarını arttırdı. Tanrılar, kendilerine tapınak yapan krallara müteşekkik olurdu. Hatta inançlarına göre tanrılar krallara seslenerek “Ey sevgili oğlum sen benim kutsal evimi yeniledin, bu nedenle ben de sana Tanrı Ra'nın hayatını vereceğim” demiştir. Öte yandan krallar bu tapınakların duvarları üzerine kazandıkları savaşları, ticari münasebetleri gibi başarılarını yazmışlardır (el-Zibari, 1989: 239).

Kralların görevleri sadece din adamlığı yapmak, tapınakların inşasını yürütmek veya tanrılara adanan hediyeleri dağıtmaktan ibaret değildi. Kâhinlere ve valilere arazi tahsis etmek işi de krala aitti (Petrie, 1975: 87). Eski Mısır'da bütün tapınaklarda yapılan ibadetlerin hepsi kral adına yapılırdı. Kralın ana görevi büyük din adamlarını atamaktır. Diğer din adamlarının atamalarından sorumlu olan kişi vezirdi. Fakat din adamlarının terfileri yine kralın elinde idi (Beyumi Mehran, 1997: 77-78).

4.1.2.4. Kralın İdari ve Siyasi Görevleri

Mısır toplumunun hayat şartlarında bazı özel kaideler mevcuttu (Muhammed Hatib: 2007: 53). Mısır'ın gelişmesi ve bereketlenmesi ile büyük gelirlerin elde edilmesi sonucunda Mısır'da güçlü bir merkezi idarenin tesis edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Merkezi idarenin devamının sağlanması Mısır medeniyetinin en önemli özelliklerinden biridir. İdari sistemdeki zayıflıklar ve aksaklıklar toplumsal karışıklıkların meydana çıkmasına neden olmaktaydı. Böylece toplumu bir korku kaplamakta ve hayat şartları kötüleşmekteydi. Mısır toplumu bu kötü dönemleri hatırlardan çıkartmadığı için güçlü bir idari sistemin varlığına her zaman ihtiyaç duymuştur (İmar ve Avbuvaya, 2006: 55).

M. Ö. 3000'lerde Mısır'da sülalelerinin başlangıç devrinde Mısır medeniyetinin siyasi ve idari bakımdan temelleri atılmıştı. Bu dönemde Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleştirilmesi ve tek idari sistem tarafından yönetilmesi teşvik edilmekteydi. Aynı zamanda bütün Mısır şehirlerinde güvenli bir sistemin kurulması ve idari merkezin oluşturulması için kanunların yapılması teşvik edilmekteydi. Sülalelerin başlangıç devirlerinde Kral Ni-Armır döneminde Aşağı ve Yukarı Mısır birleştirildi. Bundan sonraki ilk adım kendisine Delta'dan Nit-hıtb⁴² adında bir eş getirmesidir. Kralın bu evlilikteki temel amacı İdaresini Mısır'ın dört bir tarafına yaymaktır. Bu dönemde Mısır'ın ilk başkenti Menfis şehri kuruldu. I. sülalenin kralları merkezi otoriteyi sağlamak için çok çalıştılar. Bu dönemde kralların yaptıkları ilk görev Aşağı ve Yukarı Mısır tanrılarının sembollerini takıp, her iki bölgenin tacını başlarına takmalarıdır. Böylece her iki bölgenin insanları bu kralın kendilerini temsil ve himaye ettiğini bilirlerdi (Ahmed Emin Selim, 1998: 21,31). Bu sülale devrindeki diğer bir görev ise kralların Aşağı Mısır'dan kendilerine bir eş getirmeleri böylece merkezi idarenin güçlenmesini sağlamalarıydı (el-Zibari, 1989: 229).

Kralın idari sistemdeki üçüncü görevi Delta'dan gelen bazı devlet memurlarına devlet yönetiminde idari yetki vermesidir. Yine I. Sülale Dönemi'nde kral kendisine Aşağı ve Yukarı Mısır'ı yönetme konusunda iki vezir göreve getirtmiştir (Ahmed Emin Selim, 1998: 32). Mısır idaresi uzun bir müddet bu şekilde devam etti. Kral, idari ve siyasi görevlerine çok önem vermektedir (el-Zibari, 1989: 229).

I. Sülale Devri (M.Ö 3100–2890) krallarının kurduğu güçlü idari sistemleri sayesinde iktisadi bakımdan da devletin gelirlerinin artmasını sağlamıştır. Bu sayede Afrika'dan Akdeniz'e kadar olan bölgede büyük bir ticari ağın kurulması sağlandı. Oluşturdukları sulama kanalları vasıtasıyla ülkedeki zirai faaliyetleri arttırdılar. Bunun sonucunda buğday, arpa, pamuk, meyve ağaçları, sebze yetiştiriciliği gelişti (Lalvit, 2010: 154-155). Bu dönemde Mısır medeniyeti çok ilerleme kaydetmiştir (Ahmed Emin Selim, 1998: 47).

Eski Krallık Dönemi (M.Ö 2686–2181) kralların bir görevi de Mısır sınırlarına giren ve Mısır sınırlarından çıkan kişilerin kaydını tutmaktır. Çünkü bu dönemde birçok yabancı millete mensup kimseler Mısır'a çalışmaya gelmekteydi. Bu kişiler Mısır'a girişleri sırasında birçok kontrolden geçerlerdi. Kişilerin Mısır'a giriş ve çıkış tarihleri, nereli oldukları, cinsiyetleri, adı ve baba adları ve ne amaçla geldikleri kayıt altına alınırdı. Mısır'a gelenlerin çoğunluğu çeşitli inşaatlarda çalışmak için gelmekteydi. Mısır'a çalışmak için gelen bu işçiler, Mısırlı işçilerin sahip oldukları bütün haklardan faydalanırlardı (Durre Ramazan Abde Ali, 2004: 240).

Kralın diğer görevi sürekli çalışarak ülkesinde kıtlığın oluşmasını önlemektir. Mısırlıların ihtiyacı olduğu zaman kral halkına erzak yardımında bulunurdu (el-Zibari, 1989: 229). Dini, siyasi, adli ve askeri otorite kralın elindeydi. Görünüşte ülkenin tüm yönetimi kralın elinde olsa da emri altındaki binlerce memur kral yerine devlet işlerini yürütürdü. Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2686–2181) bu memurlar kralın ailesinden

⁴² “Nit Tanrısı Razi” anlamına gelen Nit-Hıtb, tarihçilere göre Eski Mısır'daki ilk kraliçedir. I. Sülalenin kurucusu olan Kral Mina'nın eşi olup, Aşağı Mısır kraliçelerindendir. (Hamid, 2008: 9).

seçilirken Orta ve Yeni Krallık Dönemleri'nde hak eden herkes bu memurluk görevlerinde bulunabilirlerdi (Brewer ve Teeter, 2009: 229).

Kral, yabancı devlet ve milletlerin elçilerini de karşılama görevini üstlenirdi. Elçilerin gelme tarihi önceden bilindiği için kral bu güne özel kıyafetler giyer ve merasimler düzenlenirdi. Merasimin bulunduğu alanda bir masa bulunur bu masada elçiler kabul edilirdi. Masada bir kâtip ile birkaç güvenlik memuru bulunurdu. Kâtip, elçilerin getirdikleri hediyeleri kayıt altına alıp depoya kaldırmakla görevli idi. Elçiler giderken kralın emriyle kendilerine değerli hediyeler verilirdi. Bu hediyelerin elçilerin getirdikleri hediyelerden daha değerli olmasına dikkat edilirdi. Bu elçilerin geliş sebepleri daha çok iki taraf arasındaki siyasi veya ekonomik ilişkileri arttırmak amacıyla (Yirmutiye, 1987: 283-284).

Eski Mısır'daki idari ve siyasi düzen eski doğu toplumlarının sistemlerinden çok daha gelişmişti. Örneğin, Babil Kralı Hammurabi'nin oluşturduğu kanunlar, kişilerin bulunduğu sosyal tabakalarına göre işlemekteydi. Lakin Mısır Kanunları tanrı tarafından emredildiği için ahlak ve adalet üzerine oluşturulmuştur. Mısır Kanunlarına göre eşitsizlik, zulüm, rüşvet ve nifaktan nefret edilirdi. Mısır kanunları halk arasında eşitliğin oluşmasını sağladı. Mısır'da Tanrı-Kral anlayışı hüküm sürdüğü için halk arasında birlik ve beraberlik bulunurdu (Hızır, 2003: 53-55).

Eski Mısır'da krallar işleri üzerinde durmaya önem verirlerdi. Kendisine has işlerde bizzat kendisi uğraşır, işini başkasına bırakmazdı. Kendisine gelen mektupları okur ve kendisi bu mektuplara cevap verirdi. Büyük devlet işlerinde kral gerekli gördüğü takdirde meclisini toplar ordaki devlet adamlarıyla görüş alışverişinde bulunur böylece ortak bir karar alınırdı (Yirmutiye, 1987: 273).

4.1.2.5. Kralın Askeri Görevleri

Mısır sahip olduğu doğal sınırlar gereği diğer milletlerden ayrı idi. Sahip olduğu çölleri ve deniz sahilleri Mısır'ı dış saldırılara karşı koruyarak onun tehlikeye düşmesini engellerdi. Bunun sonucunda Mısır toplumu huzur içinde ziraatla uğraşırlardı. Fakat bu Mısır halkının savaşçı bir toplum olmadığı anlamına gelmemekteydi. Aynı dönemde hüküm süren devletlerin savaşlarına baktığımızda Mısır Devleti'nin daha büyük askeri başarı gösterdiğini görmekteyiz. Eski Mısır tarihinin bazı dönemlerine baktığımızda Mısır'ın diğer bütün devletlerden daha güçlü ordusu olduğunu söyleyebiliriz (Selim Hasan, 2000: 449).

Savaşa ve barışa karar verme yetkisi ve görevi sadece krala aitti (Yirmutiye, 1987: 273). Kral, Mısır'ı işgal etmek isteyenlere karşı Mısır'ın savunulması ve güvenliğinden de sorumlu idi. Bir savaşa gidildiği zaman kral ordusuna ya komuta ederdi veya oğlu ya da başka bir komutanını bu göreve tayin ederdi (Burhaneddin-i Delu, 1989: 83). Mısır ordusu savaşa gideceği vakit orduda hem Mısırlı askerler hem de Mısıra bağlı yerlerden paralı askerler bulunurdu (el-Zibari, 1989: 242).

Başlangıçta Mısır bölgelerle idare edilip, derebeylik sistemi hüküm sürmekteydi. Kral Mina Devri'nde Aşağı ve Yukarı Mısır birleştirildiği halde bu derebeylik sistemi devam etti. II. Sülalenin son kralı Khasekhem (M.Ö. 2710) bu derebeylik sistemine son verip bütün idari sistemi elinde topladı. III. Sülale Devri'nde (M.Ö 2686–2617) Kral

Netjerkhet Djoser (M.Ö. 2686–2667) devrinde yeni bir askeri düzen oluşturuldu. Djoser Mısır sınırları boyunca asker taburları kurdu. Bu taburların bulunduğu yere “Memleket Kapısı” adı verildi. Her taburda “Sışımta” (Yer Sorumlusu) adı verilen bir komutan vardı. Komutan bölgesindeki bütün işlerden mesul idi (Abdurezzak Abdulmecid, 2007: 20).

Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 2686–2181) Mısır ordusu çoğunlukla ticari sınırlarını korumak ve güvenliği sağlamak işleriyle meşguldü. Kral Mina döneminde Mısır ile Libyalılar arasında oluşan savaşta Mısır ordusu 120.000 Libyalı askeri esir etti. II. Sülale Devri'nde (M.Ö. 2890–2686) Libyalıların tekrar Mısır'ı işgal etme girişimleri sonucu meydana gelen savaşta 47.209 Libyalı asker öldürüldü. Bu rakamlar Mısır ile Libya arasında ne kadar devasa savaşların meydana geldiğini gözler önüne sermektedir (el-Zibari, 1989: 242).

Orta Krallık Dönemi (M.Ö. 2040–1795) krallarının bir görevi de kale yapımına ve orduya büyük önem vermeleriydi. Ordunun bir kısmı özellikle Mısır'daki maden bölgelerinin güvenliğini sağlamakla görevliydi. Ordu birçok eğitimden geçip kendilerine karşı gelecek herkese karşı duracak güce ulaşırdı (Abdulkadir Halil Abdilmünam, 1974: 31,35).

Kralın askeri bir diğer görevi de başarılı komutanları terfi etmektir. Örneğin, XII. Sülale Devri'nde (M.Ö. 1985–1795) III. Khakaure Senusret (M.Ö. 1874–1855) döneminde kral sarayından sorumlu “Subık-Hu” ismindeki bir komutan daha sonra kral tarafından terfi ettirilerek kralın has askerliğine getirildi. Daha sonra tekrar terfi ettirilerek kralın has adamı unvanıyla emrine 60 asker verildi. III. Senusret'in Nube savaşında Subık-Ho kendisine eşlik etmiştir. Sefer dönüşü III. Senusret bu komutanı tekrar terfi ederek kendi has adamlarından oluşan 100 kişinin komutanlığı rütbesini verdi (Abdullah Abdurezzak Abdulmecid, 2007: 61).

Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 1550–1069) orduya ve askerliğe büyük önem verilmeye devam edildi. Hiksosların Mısır'ı işgal etmeleri sonucu bu durumdan ibret alan Mısır kralları orduya daha da fazla önem vermeye başladı. Eskisinden daha büyük ve daha kuvvetli bir ordu kuruldu. Bu dönemde de ordunun en başında bizzat kral bulunur. Kralın en büyük veziri de savaş bakanı olarak görev yapmaktaydı. Özellikle XVIII. Sülalenin kralları bu dönemde meydana gelen savaşların hepsine komuta etmekteydi (Reyfiştal, 1967: 273). Örneğin, III. Tihutmis çok güçlü ve kuvvetli bir komutandı. Rivayetlere göre bu komutan Suriye ve Levant üzerine 17 sefer düzenlemiş ve bu savaşlarda muzaffer olmuştur. Yine III. Tihutmis orduyu sağ, sol ve orta olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Genel olarak tüm Mısır krallarının orduya önem verdiklerini bilmemize rağmen özellikle Yeni Krallık Devrinde kale ve surların yapımı da artmaya başlamıştır. Bu kalelerde düzenli bir güvenlik sistemini de kurmuşlardır (Burhaneddin-i Delu, 1989: 83).

4.1.2.6. Kralın Adli Görevleri

Eski Mısır'da kanunlarla ilgili belgeler azdır. Fakat bu Eski Mısır'da adaletin olmadığı ve zulmün olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis, adalet kralın sıfatlarından biriydi (Frankfurt v.d., 1980: 212). Eski Mısır edebiyatında adalet kelimesinin karşılığı

“Maet” idi. Adalet hayatın tüm şartlarında ve tüm işlerinde kullanılırdı. Mısırın dini inançlarına göre tüm Mısır halkı aynı seviyede hak ve göreve sahipti. Çünkü, Tanrı “her insanı aynı değerde yaratmıştır” inancına sahiplerdi (Frankfurt v.d., 1980: 101-103).

Tarihçi Yanısmen’a göre “Maet” kelimesi adalet anlamına gelir, din ve devleti birbirine bağlardı. Bu din ve devlet Firavunun kişiliğinde toplanırdı. Böylece Eski Mısır’da adaletin öncüsü Firavun olmaktadır. Firavun kendisinde toplanan adli gücü halkına dağıtır ve onların birlik ve beraberlik içerisinde tanrılarına bağlı kalmasına ve yaşamlarını bu şekilde idame etmelerine olanak sağlardı (Yanısmen, 2005: 144-150).

Kralın diğer bir adli görevi eskiden beri süregelen adalet halkının uymasını sağlamaktı. Tanrı Ra’ya “adaletin başı”, Tanrı Tihut’a “birinci hâkim” ve “kanunların tanrısı” gibi sıfatlar verilmiştir (el-Zibari, 1989: 254).

Yaptığımız araştırmalar neticesinde bazı tanrıların birden çok görevi olduğunu gördük. Örneğin, Tanrı Tihut’un buradaki lakabı “birinci hâkim” ve “kanunların tanrısı” iken, aynı zamanda bazı tarihçilere göre Tanrı Tihut Mısır yazı sisteminin de kurucusu olmuştur. Bazı dönemlerde adaleti sağlama görevi kral tarafından vezire verilmiştir. Vezir bu görevinde kralın kanunlarını uygulardı. Kral, vezirine adaleti yürütmek, halka eşit davranma ve görevine sıkı bir şekilde devam etmesini emrederdi (el-Zibari, 1989: 254-255). Kral yeni vezirlere bazı talimatlarda bulunurdu. Bu talimatlara Eski Mısır’ın XVIII. Sülale Devri’ne ait üç büyük vezirin mezarlarında rastlanılmıştır. Bunlar III. Tihutmis’in vezirleri “User” ve onun kardeşinin oğlu “Dihmira” ile IV. Tihutmis’un veziridir. Kralın bu vezirlere verdiği talimat şöyleydi; “Ey vezir! Kendine dikkat et ve işinde uyanık ol, yaptığın görev devletin ana temellerinden biridir, bil ki bu aldığın görev acı bir görevdir, eğer Aşağı ve Yukarı Mısır’ın herhangi bir yerinden adalet için sana uğramaya gelen halka Mısır kanunları çerçevesinde eşit bir şekilde her birine adalet vermen gerekir (Mahmud Said Umran ve Ahmed Emin Selim, 1999: 21).

Eski Mısır’da bazı büyük suçlar vardı ki bunlar devlete zarar vermekteydi. Bunlar; kralı öldürme teşebbüsü, kutsal şeylere karşı halkı kışkırtma, mezarlıklardan mumyaların eşyalarını çalmaktır. Bu durumlarda büyük mahkeme kurulur ve kral bizzat bu mahkemede bulunurdu (Burner, v.d., 2003: 226). Böylesine büyük suçlarda son sözü söyleme hakkı yine krala aitti. Çünkü adalet ve bağışlama yetkisi sadece onun elindeydi ve hiç kimse onun adaletinden mahrum değildi (İmar ve Avbuvaya, 2006: 54).

4.2.1. Kraliçenin Hak ve Görevleri

4.2.1.1. Kraliçenin Dini Hakları

Eski Mısır kadınlarının hak ve hukukları erkeklerinkiyle hemen hemen aynı derecede idi. Kadınlara çok saygılı davranılırdı. Mısır toplumunda cinsî ayırım olmayıp, insanın karakteri ön plana çıkmaktaydı. Eski Mısır kadınlarının aynı devirde yaşayan diğer milletlerin kadınlarına göre daha fazla hak, hukuk, hürriyet ve imtiyazları bulunmaktaydı. Hatta kadınlar kutsal bir varlık olarak gösterilmekteydi. Tanrı Maet’in kanunlarına göre kadınlara karşı saygılı olmayanlar Mısır’ın kuruluş inançlarına da karşı olmakla suçlanırdı (Ruiz, 2006: 31).

Mısır toplumunda kadınların özellikle de kraliçelerin bulunduğu konumları diğer milletlerinkinden çok daha yüce idi (Ali Sadullah, 1988: 11). Mısırdaki siyasi sistem

kadına da ülkeyi yönetme hakkı vermektedir (Bahur Lebip, 1947: 90). Kraliçenin dini hakları kralın dini hakları ile aynıydı. Çünkü Mısır inancına göre kraliçe aynı zamanda tanrının eşi idi. XVIII. Sülale Devri'nde çıkan yeni bir geleneğe göre kralın eşi Amon Tanrısının da eşi idi. Bu unvanı kralın kızları da taşırdı ve böylece kraliçe olabilirlerdi. Kraliçenin oğlu Amon'un varisi olduğu için Mısır devletinin kralı olurdu (Said Umran v.d., 1999: 34). Eski Mısır'ın bütün devirlerde kraliçe önemli bir yer işgal etmekteydi ve dini işlerde de önemli bir hakkı vardı (Ali Sadullah, 1988: 11). Mısır saltanat kanununa göre tahtın veraseti kadın yoluyla oğluna geçerdi (el-Siyufi, 1999: 20-21).

Eski Mısır'da kız kardeş ve erkek kardeşin birbiriyle evlenmesi tanrısal bir verasete dayanmaktaydı. Böylece tanrının kutsal kanı saltanat bireyleri arasında kalır ve muhafaza edilirdi (Ali Sadullah, 1988: 23).

Kraliçelerin dini haklarından biri de tapınaklarda görev üstlenmeleridir. Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550–1069) “Amon'un Kutsal Eşi” vazifesini yerine getirirlerdi. O dönemde bu görev çok değerli idi. Daha sonraları ise bu görev Kırnik ve Tibe tapınaklarında hem siyasi hem de dini bir şekle büründü (Abdulaziz Salih v.d., 1997: 45).

4.2.1.2. Kraliçenin İdari ve Siyasi Hakları

II. Sülaleden itibaren kadınlara devleti yönetme hakkı da verilmiştir. Daha önce değindiğimiz gibi Mısır kadınları için kraliçe olma yolu açıktı. Eğer kral öldükten sonra yerine geçecek çocuğu küçükse kraliçe, tahtın varisi büyüyünceye kadar devletin yönetimini elinde bulundurma hakkına sahipti. Yine Eski Mısır'da kadınlar unvan kullanma hakkına da sahip idiler. Bu unvanlar “Kralın Eşi”, “Hocaların Hocası”, “Kral Eşlerinin Hocası”, “Kralın Eşi ve Kardeşi” ve “Kralın En Yüce Eşi”dir. Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550–1069) kadınlar “Tanrının Yüce Eşi” gibi yeni unvanlar da kullanmaya başladılar (Ali Sadullah, 1988: 4).

Eski Mısır tarihinde birçok kadın tahta çıkmıştır. Bunlardan Kraliçe Hint-Kavs⁴³, Kraliçe Nit-Ikrt⁴⁴, Kraliçe Nefru-ra⁴⁵, Kraliçe Tavsarte⁴⁶, Kraliçe Kleopatra⁴⁷ ve diğer kraliçeler muhtelif zamanlarda Mısır tahtını idare etmişlerdir. Bu kraliçelerden bazıları Mısır'ın idaresini tek başlarına yürütürken bazıları da ortak bir şekilde idare etmişlerdir. Biz burada Kraliçe Hatşepsut üzerinde duracağız. Kraliçe Hatşepsut erkekler gibi

⁴³ Hint-Kavs, Mısır tarihinde tahta çıkan ikinci kraliçedir. Krallığın bütün hâkimiyeti yalnızca onun elindeydi. Gizzedeki piramitin sahibi olan Mın-Kavre adlı Firavunun kızıydı. Kardeşi Sıbsiskaf'ın ölümünden sonra tahta geçmiştir. Bu kraliçenin bazı unvanları vardı. Bunlar; “yukarı ve aşağı Mısır'ın kraliçesi”, “kralın annesi”, “tanrının kızı”dır (Hamid, 2008: 20).

⁴⁴ Bu kraliçe 6. Sülaleden olup, piramite sahipti. Bu piramitin çevresi 20 metre olup, piramitin şimdiki yüksekliği 4 metredir (Hamid, 2008: 32).

⁴⁵ Bu kraliçe II. Tıhtıms ile eşi Hatşepsut'un kızıdır. Bu kral ve kraliçe kızları Nefru-ra'nın üvey kardeşi ile evlenmesini ilan etmişlerdir (Hamid, 2008: 56).

⁴⁶ Bu ismin anlamı güçlü yer'dir. Bu kraliçe 19. Sülalenin en son kraliçesi olup, Mısır'a 7 yıl hükmetmiştir (Hamid, 2008: 104). Mısır Tarihçisi Abdulaziz Salih kraliçenin 20. Sülaleye mensub olduğunu ifade etmiştir bknz: (Abdulaziz Salih, 1973: 43).

⁴⁷ Kleopatra, 12. Batlimos'un kızıdır. Betalime döneminin (M.Ö. 304-30) en meşhur kraliçesidir. Kleopatra'nın üç kardeşi vardı. İsimleri 13. Batlimos, 14 Batlimos ve Arsinyu'dir. Babası ölmeden önce 13. Batlimos'un kardeşi Kleopatra ile evlenmesi şartıyla tahta çıkmasını vasiyet etmiştir. Böylece Kleopatra Mısır'ın idaresinde kardeşine ortak olmuştur (Hamid, 2008: 121).

olmayı isterdi. 9 yıl kocası II. Tuhıtmıs ve 13 yıl da tek başına olmak üzere 22 yıl Mısır'ın idaresini elinde bulundurmuştur (Abdulaziz Salih v.d., 1997: 143). Hatşebst devrinde Mısır güvenli bir yer olmuştur. Her ne kadar kralın aileleri arasında huzursuzluk olmuşsa da Hatşebst bunları kontrol altında tutmayı başarmıştır. Babası I. Tuhıtmıs ve kocası aynı zamanda kardeşi olan II. Tuhıtmıs döneminde Mısır'da vuku bulan huzursuzlukların çözümü Hatşebst'a tecrübe olmuş, bu nedenle de kısa zamanda Mısır'ın güvenliğini sağlamıştır (Bahur Lebip, 1947: 90).

Diğer bazı kraliçeler vardı ki Mısır'ın idaresinde eşlerine gayr-ı resmi bir şekilde yardımcı olmuşlardır. Bunlardan I. Sülaleye mensup olan Nit-Hevtıp ve Miritnit Nil deltasının kraliçeleriydi (Hamid, 2008: 9). Bunların kocaları Mısır kültüründen kaynaklandığı için kraliçelere değer verirdi (Abdulaziz Salih v.d., 1997: 143).

4.2.2. Kraliçenin Görevleri

4.2.2.1. Kraliçenin Dini Görevleri

Eski Mısır'da kraliçenin sarayda özel bir konumu vardı. Eski Mısır Devleti kadına bütün haklarını veren ilk medeniyettir. Kadın toplumun hangi tabakasına mensup ise o tabakanın bütün haklarına sahipti. Eski Mısır'da kadınların en büyük görevi "Kraliçe" olmaktı. Bu görevi hem dini hem de siyasi bakımdan önemliydi. Kral aynı zamanda tanrı idi fakat kutsal kanın krallara nakli görevini kraliçe sağlardı (Ratiyye, 1998: 15)

Eski Mısır'da kraliçeler "İzis" tanrısının temsilcisi idi. Kraliçenin oğlu babasının ölümünden sonra kral olurdu. Buna göre kraliçe, kralın eşi, kralın kızı ve kralın annesi görevlerini yapardı (el-Zibari, 1989: 201). Eski Krallık (M.Ö 2686–2181) ve Orta Krallık Dönemleri'ne (M.Ö 2040–1795) ait kraliçenin dini görevlerine dair herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Fakat Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550–1069) kraliçenin dini görevlerine başladığı bilinmektedir. Özellikle XVII. Sülale Devri'nde kraliçe "Tanrı Amon'un Eşi" lakabını aldı. Bu dönemde aldığı bu unvan çok değerli idi. Bu da Amon Tanrısı din adamlarının bu dönemde çok önemli yerlere gelmesi ve devletin birçok gelirinin bu adamların elinde olmasından kaynaklanmaktadır. Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550–1069) kral, Tanrı Amon'un halefi idi bu yüzden kraliçe her ikisinin de eşi idi (Sadullah, 1988: 37). Kraliçe bu lakabı aldıktan sonra devletin idaresinde dini bakımdan önemli bir rol oynamaya başladı (Mehran, 1999: 57) Bu unvanla beraber kraliçe Tanrı Amon tapınağında kraldan sonraki yeri aldı. "Tanrı Amon'un Eşi" lakabını kullanan ilk kraliçe "Ahmes-Nefertari'dir (Sadullah, 1988: 37). Bu nedenle Kraliçe Nefertari öldükten sonra Mısırlılar onu kutsallaştırıp, adına Tibe şehrinde bir tapınak inşa ettiler. Mısırlıların nazarında Nefertari bir tanrı gibiydi. Bu yüzden Eski Mısırlılar Nefertari'nin resimlerini mezarlarında bulundurmaya gayret göstermiştir (Hamid, 2008: 45).

Kraliçenin dini görevlerinden birisi tapınaklardaki kadınların idaresini sağlamaktı. Dini merasimlerde bu kadınların görev yerlerini belirtirdi. Çoğu zaman bu merasimlere kendisi de katılarak tanrının gönlünü hoş tutmaya çalışırdı. Bazen tapınaklardaki ayinleri kral yerine kraliçe yönetirdi (Sadullah, 1988: 41). Bütün bu

yukarıda belirttiğimiz üzere kraliçenin devlet idaresinde oynadığı etkin rolü aynı zamanda dini otoritede aldığını görmekteyiz.

4.2.2.2 Kraliçenin İdari ve Siyasi Görevleri

Eski Mısır yaşamında kadının katılmadığı hiçbir şey yoktu. Kadınlarda erkekler gibi çeşitli görevler alırdı. Gerek siyasi gerekse idari konularında kadın etkindi. Eski Mısır tarihi eserlerinde kral ve kraliçenin aynı seviyede resmedilmesi bize kraliçenin kral ile aynı seviyede bulunduğunu göstermektedir (Abdulhalim, 1978: 45-46).

XI. Sülale Devri (M.Ö 2125–1885) Kraliçesi Nito-Kiris (Nit-Ikri) devletin birçok idari ve siyasi işini yürütmekteydi. Tarihçi Manito'ya göre bu devirde kadının en önemli görevi bu idi. Diğer bazı kraliçeler askeri görevlerde bulunurlardı. XVIII. sülaleye mensup Kraliçe Tişiri, kraliyet ailesinden olmadığı halde torunu Ahmis⁴⁸, onun lakabını *Âlime* yapmıştır. Bunun nedeni de onun çok akıllı olmasındandır. XVII. Sülalenin sonlarında bu kraliçe Hiksoslar'a karşı Mısır'ın bağımsızlığı için savaştı. Kraliçe Tişiri'nin kızı Kraliçe İya-Hevtîb⁴⁹ askeri işlerden anladığı için orduya askeri eğitim vermekteydi. İya-Hevtîb askeri bir bölüğü de komuta etmekteydi. Hiksoslar'a karşı yapılan savaşa bölüğüyle beraber katıldı (Abdulhalim, 1978: 145-146). Babasının ölümünden sonra kraliçe İya-Hevtîp'in kardeşi tahta geçmiştir. Bu dönemde kardeşi, Hiksoslar ile girdiği mücadeleyi kazanmış, böylece Hiksoslar Mısır'dan uzaklaştırılmıştır. Bu dönemde İya-Hevtîp Mısır'ın idaresinde kardeşine yardımcı olup birçok adayı ele geçirmiştir. Bu nedenle "Adaların ağası" lakabını almıştır (Abdulaziz Salih v.d., 1997: 143). Kraliçe Nefertari⁵⁰den birkaç nesil sonra Kraliçe Ti ve sonrasında da Kraliçe Nefertiti (Güzellerin güzeli) gelmektedir. Kraliçe Nefertiti, Akhenaton'un eşi olup, onunla birlikte tek tanrı davasını yürütmüştür. Bu davada başarılı oldular ve tek tanrı inancını Mısır'da hâkim kıldılar. Böylece Eski Mısır'da kraliçelerin idari ve siyasi görevleri de yerine getirdiklerini görmekteyiz (Abdulaziz Salih v.d., 1997: 144).

4.2.3. Vezirin Hak ve Görevleri

4.2.3.1. Vezirin Hakları

Eski Mısır'da vezir, kraldan sonra devlet idaresinde gerek hukuki gerekse idari ve askeri bakımdan en önemli görevleri yerine getiren ikinci devlet adamıdır. Bu nedenle de birçok haklara sahip idi.

Kraldan tarafından kendisine devletin tüm işlerinden sorumlu olma hakkı verilmiştir. Kral dışında kimse onun yaptığına karışmazdı. Her gün kralın huzuruna

⁴⁸ Ahmis, Kraliçe İya-Hevtîp'in oğlu olup, Kraliçe Tişiri'nin torunudur. Ahmis, 18. Sülalenin (M.Ö 1580-1320) kurucusudur. (Hamid, 2008: 44).

⁴⁹ İya Hevtîp kardeşi Sıkın-Ra ile evlenmiştir. Ahmis ve Kamus adında iki çocuğu vardı. Bu kraliçe Hiksoslara karşı girişilen savaşta büyük rol oynamıştır. Bazı tarihçilere göre bu dönemde Kraliçe İya-Hevtîp, Hiksoslara karşı bağımsız mücadelenin ruhu idi (Hamid 2008: 41).

⁵⁰ Kral Skin-ra ve eşi Ya-Hitîp'in kızı olan bu kraliçe 18. Sülalaye mensupturlar. Bu kraliçe kardeşi I. Emin-Hitîp ile Mısır'a hükmetmişlerdir. Bu Kraliçenin ölümünden sonra Mısırlılar onu kutsallaştırmışlardır. Böylece bazı Mısır halkı ona tapmıştır (Hamid, 2008: 45.)

çıkıp onunla görüşme hakkına sahipti. Günlük olarak diğer bütün devlet idarecilerinin başları ile görüşürdü (Ruiz, 2006: 101-102).

Vezir, Mısır'ın güvenliğini sağlayan teşkilatın başı olma hakkına sahipti. Danışma meclisine başkanlık etme hakkı da mevcuttu. Mısır'ın diğer bölgelerinden gelen büyük davalara bakma ve bu konuda söz söyleme hakkı vezirindi. Büyük davaların arşivleri hep onun gözetiminde idi. Kralın mührünü taşıma ve kullanma hakkı da vezire verilmiştir. Mısır'daki arazi ve madenleri tasarruf etme hakkı vezirin elindeydi (Ahmed Emin Selim, 1998: 98). Yine Mısır arazilerinin kaydını tutar ve bunları çiftçilere kiralama hakkı onundu. Mısır nüfus sayımının danışmanlığını yapma hakkı onundu. Büyük Meclis adı verilen mecliste iktisadi işleri görüşürdü (Burhaneddin-i Delu, 1989: 78).

Sarayın içinde kendisine ayrılan salonu açma ve kapatma hakkı vezirin elindeydi. Bunu da Kral Rahmire'nin mezarı üzerinde çizilmiş bir resim üzerinde, vezirin kapısı önünde onu bekleyen halkın şikâyetlerini söylemek üzere sıra şeklinde dizildikleri bildirmektedir (Ahmed Emin Selim, 1998: 98-99). Vezirin halk nezdindeki değeri birçok mezar taşlarında tasvir edilmiştir. Bunlar da vezirin haklarının büyüklüğünü öldükten sonra da devam ettiğini göstermektedir (Hornonç, 1996: 239).

Vezir, krala nasihatte bulunma hakkına da sahipti. Paris, Lower Müzesinde bulunan bir belgede; Vezir Bitah-Hevtib krala şöyle nasihatte bulunmaktadır: “Âlim olduğun için kendini büyük görme, bilenlere gösterdiğin gibi bilmeyenlere de doğru yolu göster, hiçbir zaman gururlanıp kendini başkalarından üstün görme...(Ahmed Reşad Musa, 1998: 147).

Vezirin haklarının geniş olmasından dolayı kendisine “Kralın Ağzı”, “Kralın Gözü”, Kralın Kulağı” gibi sıfatlar takılmıştır. Ayrıca memurları tayin ve işten çıkarma hakkına sahip olduğu için kendisine “Kralın Dili” de denilmiştir. “Yukarı ve Aşağı Mısır Büyük Görevlilerinin Başı”, “gökyüzünden gelen ve yeryüzünde biten her şeyin sorumlusu” gibi sıfatları da vardı (Taha Bakır, 2011: 192). Vezir istediği zaman devletin büyük memurlarını, büyük kâhinlerini, bölge valilerini ve ordu komutanlarını meclisinde toplama ve onlarla toplantılar düzenleme hakkına sahipti (İmar ve Avbuvaya, 2006: 56-57).

Eski Mısır'da vezirin geniş haklara sahip olması onun halka zulmetmesini sağlamazdı. O herkesin hakkını vermekle mükellefti. Mısır'daki bu adaletli davranma sistemi sadece vezir için geçerli olmayıp devletin bütün kademelerindeki memurlar için geçerli idi. Mısır kanunlarına göre vezirler akrabalarına yardım edip diğer kişilerin haklarını görmezden gelmek adaletle ters bir durum idi (Ahmed Emin Selim, 1998: 101). İdam cezasına çarptırılan kişiler hakkında son kararı verme hakkı da vezirindi (Shorter, 1997: 28-29).

Vezir Mısır Devletinin neye ihtiyacı olduğunu ve devletin güç ve zayıflıklarını bilirdi. Doğa olaylarının ne zaman meydana geldiğini bildiği için insanları bu zamanlarda uyarırdı (Brewer ve Teeter, 2011: 129-130). Memurlara rütbe verme hakkı da vezirin elindeydi (Durre Ramazan Abde Ali, 2004: 341). Bayram ve parti ve özel günlerin merasimlerinin tarihlerini belirleme hakkı vezirindi (Said el-Ahmed ve Raşit

Ahmed, 1988: 88). Vezirin adli konularda birçok hakkı olmasına rağmen mezarlık hırsızlarının cezalarını verme yetkisi kralın elindeydi (Arharin, 2004: 296).

Mısır'daki büyük devlet adamlarının hepsi vezirlik makamını elde etmek isterdi. Çünkü devletin idari, adli, ekonomik, siyasi v.b. birçok hakkını kullanma yetkisi vezirin elindeydi. Halk vezire kraldan sonra gelen ve halkı gözetleyen kişi olarak bakmaktaydı. Çünkü vezir halka rahmetli davranırdı. Vezirler ise kendilerini kraldan sonra gelen kişi, kralın arkadaşı, Mısır ve çevresindeki yerlerin en güçlü kişisi ve büyük devlet adamlarının kendisine muhtaç olduğu şekilde görürlerdi. (Mevsuat el-Sekafe el-Tarihiyye 2008: 35-36).

Eski Mısır'da Görev yapmış en önemli vezirler şunlardır: III. Sülale Devri'nde (M.Ö 2686–2617) Netjerkhet Djoser döneminde (M.Ö 2686–2667) Vezir İmil-Hevtıb, III. Sülale Döneminde Kral Sınıfru döneminde Vezir Kaçimni, IV. Sülale Devri'nde (M.Ö 2615–2494) Kral Khufu devrinde Vezir Hım-İyyunu ve Vezir İnıh-Hafı, IV. Sülale Devri'nde Kral Hafreh devrinde Vezir Min-Hafe (Mehab Derviş, Mısır, 1998: 5) IV. Sülale Devri'nde Vezir Khanfer, Vezir Nifir-Maat, Vezir Hımyun ve Vezir Tikav-Re (Said el-Ahmed ve Raşit Ahmed, 1988: 88), V. Sülale Dönemi'nde (M.Ö 2494–2345) Kral Ni-Usre Döneminde Vezir Bitah-Şıbsıs, Kral İsis Döneminde Vezir Bitah-Hevtıb, VI. Sülale Devri (M.Ö 2345–2181) Kral Teti döneminde (M.Ö 2345–2323) Vezir Miri-Ruka, VI. Sülale Dönemi'nde (M.Ö 2345–2181) Kral İkinci Bibi devrinde Vezir Çav, XI. Sülale Dönemi'nde (M.Ö 2125–1985) Kral Dördüncü Mıntu-Hıtıb devrinde Vezir Emin-Mıhat, XII. Sülale Dönemi'nde (M.Ö 1985–1795) Kral Birinci Emin-Mıhat devrinde Vezir İto-Fıkr, XVIII. Sülale Döneminde Kraliçe Hatşepsut devrinde Vezir Sinmut, Kral Tutankamon devrinde Vezir Ay'dır (Mehab Derviş, Mısır, 1998: 5-6).

4.2.3.2. Vezirin Görevleri

Şüphesiz bütün devlet veya imparatorlukların yönetiminde krala yardım eden bazı devlet görevlileri bulunmaktadır. Eski Mısır'da kraldan sonra devlet idaresinde en fazla hak ve görevi olan vezirlerdir.

Eski Mısır'da sarayın işlerinden kral sorumlu olmakla beraber bu görevleri kral güvendiği ve emri altındaki vezirleri yerine getirirdi (Burhaneddin-i Delu, 1989: 87). Tarihçiler, Eski Krallık Dönemi'nden önce de vezir ve vezirin görevleri olduğunu belirtmişlerdir. Nuarmar'a ait bir tablette, kralın arkasında kaplan derisinden elbise giymiş, elindeki Tchaty (Tit) kitabını okur vaziyette bir adam görülmektedir. “Tchaty” Eski Mısır'da vezir anlamına gelmektedir. Kelime olarak vezir, görevlerden sorumlu kişi anlamına gelmektedir (Abdulaziz Salih v.d., 1997: 129).

Tarihçiler vezirlik müessesesinin ne zamandan beri meydana geldiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazı tarihçilere göre vezirlik makamı III. Sülale Dönemi'nde Kral Zuser tarafından çıkarıldığını belirtmişken bazıları da IV. Sülale Dönemi'nde Sınıfru tarafından ortaya çıkarıldığını belirtmişlerdir (Doma, 1998: 58; Burhaneddin-i Delu, 1989: 87).

Eski Mısır'ın bazı dönemlerde krallar kendilerine yardımcı olmaları için iki vezir görevlendirmişlerdir. Bunlardan biri Aşağı Mısır'daki Menfis şehrinde oturup

Aşağı Mısır'ın işlerinden sorumlu idi. Diğerisi ise Yukarı Mısır'ın Teb Şehrinde oturmakta ve bu bölgenin işlerinden sorumlu olmaktadır (Nemir Seyfettin vd., 1991: 189). II. Amen-Hevtîb devrine kadar devlet idaresinde bir vezir görevlendirilmiş ve iş yoğunluğu bu nedenle çok fazla olmaktadır. İş yoğunluğunun azalmasını sağlamak ve işlerin daha çabuk yürütülmesi için bu devirden sonra iki vezir görevlendirilmeye başlandı (James, 2013: 347; Burhaneddin-i Delu, 1989: 87).

Eski Mısır'a ait tarihi kitaplarına göre vezirlik görevi kralın çocuklarına da verilirdi. Özellikle IV. Sülale Devri'nde bu durum açıkça görülmektedir (Ahmed Emin Selim, 2009: 96). Fakat daha sonraları bu görev kralın diğer akrabalarına da verilmeye başlandı (Burhaneddin-i Delu, 1989: 87).

Tarihçi Ahmed Reşat Musa'ya göre Eski Krallığın ilk yarısında sadece kralın çocukları vezir olabilmekteydi. Orta Krallık Dönemi'nde ise kralın akrabaları dışında kalan kimseler de vezirlik görevine getirilmişlerdir (Ahmed Reşad Musa, 1998: 144). Bazı askeri komutanlar vezir görevinde bulunmuşlardır. Örneğin, IV. Mintu-Hutîb devrinde vezir olan Emin-Mihat askeri komutan olup emri altında 10.000 asker bulunmaktaydı. Yine III. ve IV. Emin-Mihat'lar devrinde askeri komutan olan Sinosert-Inih daha sonra vezirlik görevinde bulundu. Yeni Krallık Dönemi'nde emekli olan komutanlar vezirlik görevinde bulunurlardı. Emekli askeri bir komutan olan Ramuza, III. Amen-Hevtîb döneminde vezir oldu ve bu görevini Akhenaton dönemine kadar sürdürdü. Hurmî-Hîb askeri bir komutan olup Ay, tahta geçtiğinde kendisinin veziri olmuştur (Abdullah Abdurezzak Abdulmecid, 2007: 136-137).

Ay ölüp Hurmî-Hîb tahta geçtiğinde ise askeri komutanı Bar-Imu'yu kendisine vezir yapmıştır (Nobilkur, 2005: 69). Kral Hurmî-Hub öldüğünde veziri onun yerine kral oldu (Christensens, 2009: 50). Vezir Mısır devletinin silah ambarlarından da sorumlu idi (Semir Serhan, 2000: 15).

Eski Mısır'da vezir'in birçok görevleri bulunmaktaydı. Vezir bu görevleri en iyi şekilde yerine getirmek zorundaydı. Eski Mısır'da vezir devletin bütün işlerinden sorumlu olan görevlidir. Ordu, hazine, tahıl ambarları, vergilerin toplanması, ziraat işleri, su işleri, adliye, arşiv belgelerinin korunması ve başkentin güvenliğinin sağlanması onun başlıca görevlerindendi (Burhaneddin-i Delu, 1989: 78).

Başkentin merkezi idaresinin başı olan kraldan sonra vezir gelmekteydi. Kral ve devlet idaresini yürüten diğer memurlar arasındaki iletişimi vezir sağlamaktaydı. Vezir yılda üç defa olmak üzere devletin bütün kayıtlarını krala gösterirdi. Saraydaki bütün görevlilerin ve kral divanının da başı sayılırdı (Abdulhamid Zait, 2002: 204-205; Ahmed Emin Selim, 2009: 96). Vezir devlet içerisinde bir sütun görevi görmekteydi yani devleti ayakta tutan o idi. Sarayda yetişen kral çocuklarını da gözetme görevi vardı (Lalvit, 2005: 206).

Vezirin adli görevi de bulunmaktaydı. Vezir aynı zamanda hâkim olup, boynunda adaletin sembolü olan bir kolye taşırdı (Kabrol, 2013: 347). Vezir hâkimlerin verdikleri kararların ne zaman uygulanacağını söyleme yetkisine sahipti (Burhaneddin-i Delu, 1989: 87).

Vezir, devlet içerisinde vergi toplayan memurların aldıkları vergilerin muhasebesini görüştürdü (Abdulhamid Zait, 2002: 205; Kabrol, 2013: 347). Ülkedeki

sulama projeleri, ziraat faaliyetleri, maden ve taş ocaklarından sorumlu idi (Ruiz, 2006: 102). Nil'in sularını ne kadar kalkacağı veya ineceğini öğrenip ona göre halkın Nil çevresindeki tarla ekiminin tespitini yapardı. Zirai faaliyetler için kullanılan arazi vergilerinin ne kadar olacağına karar verirdi. Bu iş için vezir tarafından tutulmuş tarla, bağ, bahçe gibi kayıtları ihtiva eden siciller bulunmaktaydı (Ahmed Emin Selim, 2009: 96).

Mısır ülkesine müttefik olan devletlerden Mısır'a gönderilen mektupları krala okuma ve bu mektuplara cevap verme yetkisi de vezire aitti (Nobitkor, 1974: 151). Eski Mısır'da vezirlik makamı babadan oğla geçmekteydi. Bu konuda ele geçirilen bir belgede Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550–1069) vezir Bitah-Hevtib, Kral İsis'in yanına giderek "Ey Kralım ben yaşlandım, konuşamayacak haldeyim, gözlerim az görüyor, kulaklarım az işitiyor, kalbim ve aklım çabuk unutuyor, yaşlılık benim bu işi yapmamı engellemektedir bu nedenle sizden isteğim oğlumun artık benim yerime vezir olmasıdır" demiştir (Semir Serhan, 2000: 176-177).

Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550–1069) Teb'de bulunan bir mezarda vezirin görevleri ile ilgili kayıtlar bulunmuştur. XVIII. Sülale Dönemi'nde Vezir Rekhmire'ye ait olan bir metinde kendisinden "Kraldan sonraki ikinci adam", "Tanrının Yüreği" ve "Hükümdarın Gözü, Kulağı" gibi ifadelerle söz etmektedir (Brewer ve Teeter, 2011: 88).

Vezir adalet işlerini ya Tanrı Maet adına (Kabrol, 2013: 347) ya da Kanun Tanrısı Tihuti'nin nesebi üzerine yerine getirirdi. Vezir, V. Sülale Devri'nde Tanrı Maet adına kâhinlik görevini üstlenmiştir. Vezirler adalet işlerini kralın sarayında kendilerine tahsis edilen bir oda da yerine getirirlerdi (Semir Serhan, 2000: 44). Krallar vezirlere nasıl hükmedecekleri hakkında bilgi vermekteydiler. Şöyle ki; Kral Tihutmis veziri Rekhmire'ye, "yapacağın tüm işlerde Mısır kanunlarına uy, hak ve adaletten ayrılmama, bil ki hâkimlerin adaletli bir şekilde görev yapması gerekir, mahkemede tanıdıkların varsa da onları tanıımıyormuş gibi davran, bu şekilde davranırsan başarılı olursun..." demiştir (Klerlalvit, 2010: 266-267; Bons, 2003: 225).

Vezir, vergilerden oluşturulan Yukarı Mısır'ın Beyaz Hazinesi ile Aşağı Mısır'ın Kırmızı Hazinesi'nin sorumlusu idi. Bu iki hazine II. sülale devrinde oluşturulmuştur. Daha sonra bu iki hazine birleştirilerek ikili hazine adını aldı. Hazine tek çatı altında birleştirildiğinde işleri de yoğunlaştı. Bu nedenle vezir kendisine yardımcı olacak bazı memurlara görev verdi. Memurlar hazinenin günlük raporlarını hazırlar ve vezire sunarlardı (Durre Ramazan Abde Ali, 2004: 339-340). Böylece vezir bu raporlara dayanarak devlet giderlerinin hesabını yapardı. Memurlar raporların bulunduğu odalara girmek istediklerinde vezirden izin alırdı. Günlük raporların dışında aylık ve mevsimlik raporlarda bulunmaktaydı. Memurlar günlük, aylık ve mevsimlik raporları vezire arz ederlerdi. Vezir de bu raporları vaktine göre krala arz ederdi (el-Zibari, 1989: 230). Memurların vezirlere götürdüğü raporlar zirai, su, inşaat, askeri, mali konuları ihtiva ederdi (Durre Ramazan Abde Ali, 2004: 341).

Vezir gemi yapımından ve bu işte çalışanlardan da sorumlu idi. Aynı zamanda kralın başka bölgelere yapacağı deniz turlarını düzenlerdi (Abdulhamid Zait, 2002: 206; Mevsuat Mısır es-Sekafiye, 2008: 41). Vezir, Mısır sınırlarının korunması, Mısırdaki

ağaçların kesilmesi, bu ağaçların kullanımı, ülke içindeki hırsızlık ve kavga gibi olaylardan, kralın mektuplarını diğer bölgelere göndermek gibi diğer görevlere de bakardı (Petrie, 1975: 68).

4.2.4. Din Adamlarının (Kâhin) Hak ve Görevleri

4.2.4.1. Din Adamlarının Hakları

Eski Mısır'da din, günlük hayatın vazgeçilmez bir parçasıydı. Mısır'da yağmur yağması, şimşek çakması, sellerin meydana gelmesi, volkanlar gibi doğa olayları meydana geldiğinde insanlar bunların sebebini merak etmeye başladılar. Doğa olaylarını sorgulamaları sonucunda bütün bu olayların görünmeyen biri tarafından yapıldığı kanaatine vardılar. Böylece Mısır'da inanç kavramı ortaya çıktı. İncanın ortaya çıkmasından sonra Mısır toplumunda her yönden değerli ve güçlü din adamları denilen yeni bir sınıf oluştu.

Eski Mısır'da ortaya çıkan bir toplumsal sınıf bütün hayatlarını din uğruna adamaya ve halka dini bilgi vermeye böylece Tanrı'nın rızasını kazanmaya çalıştılar (Soniron, 1975: 13). Mısır Sosyal hayatında bu toplumsal sınıfın birçok hakkı vardı. Din adamlarının sarayda kutlanan özel günlerde değerli bir yerleri vardı. Haklarının biri de bir sıkıntıları olduğunda Kralın yanına gidip dertlerini ona anlatabilmeleriydi. Bazı krallardan aldıkları hak gereği Din adamları kendi adlarına özel mezarlar yapabiliirdi. 3. Amen-Hevtîb, Tibe'deki Tanrı Amon din adamlarının arasında büyük bir nüfuza sahipti ve onlara birçok haklar vermiştir (el-Dureyt, 1992: 84).

Büyük Din adamları geçimlerini sağlayacak maaşlarını tapınağın hazinesinden sağarlardı. Aldıkları bu maaş diğer din adamlarının 2-3 kat daha fazla idi (Mevsuat el-Sekafe 2008: 52). Din adamlarının görevleri veraset yoluyla oğullarına geçerdi. Yıllar ilerledikçe Din adamlarının hakları da artmaktaydı. Böylece zenginlikleri de artardı. Servetlerinin oluşmasında kralların getirdikleri hediyeleri tapınağa koymaları sağlamıştır. Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2686–2181) oluşan servetleri Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö 1550–1069) iyice artmıştır. Bunun da neden yeni krallık döneminde savaşlarda elde edilen ganimetlerin tapınakların hazinesine bağışlanmasıdır. Bunun yanında, çeşitli zirai faaliyetler, değerli taşların ve madenlerin gelirleri din adamlarının idaresi altındaydı. Bu nedenle din adamlarının hakları arasında kendilerine has askerleri, kâtipleri, mahkemeleri ve hapishaneleri bulunmaktadır. Yani tapınakların devlet içinde özerk bir yapısı olduğu söylenilebilir (Taha Bakır, 2011: 131-132). Bu haklarının yanında din adamlarını başka hakları da var idi. Örneğin, hâkimlik ve doktorluk Tanrı Sıhmî'tin din adamlarıdır. Sanatçılar, Tanrı Bitah'ın din adamlarıdır (Erman, 1894: 259).

Eski Mısır'da din adamları sayısının fazla olması neticesinde hakları da arttı. Bunun sonucunda Eski Mısır'da otokratik yönetim anlayışı hâkim oldu. Din adamlarının hakları o kadar çoktu ki krallardan sonra büyük din adamları gelmekteydi (Mersiya Elyat, 1986: 134).

Din adamları, dini sırlarını kimseye söylememe hakkına da sahiptiler. Örneğin, kimse Habu'daki tapınak isminin neden “Tanrının kutsal ve Sonsuz yeri” olduğunu bilmemektedir. Daha sonra buranın Mısır tanrısının oturduğu ilk yer olduğu anlaşılmıştır (Erman, 1894: 136). Din adamları Mısır Medeniyetinin iskelet sistemini oluşturduktan sonra kendileriyle beraber Mısır dinini de her bakımdan yükseltmeye

başladılar. Bu dönemde Mısır birçok bölgeden meydana gelmekteydi. Her bölgenin kendine has bir Tanrısı bulunurdu. Bu Tanrılar hayvan, bitki veya gökyüzü cisimlerinden biri şeklinde tasvir edilirdi. Örneğin, Tibe şehrinde “Amon” tanrısına, Ehnasiya⁵¹ şehrinde “İbis” (Koç) tanrısına, Menfis şehrinde insan şeklindeki “Bitah” tanrısına ibadet edilirdi. Bu hayvanlara ibadet edilmesinin nedeni hayvanlarda kutsal bir sırrın saklandığının düşünülmesidir. Eski Mısır’da çok tanrılı inancın olmasının nedeni farklı şeyleri Tanrı olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda bir bölgede birden çok tanrıya ibadet edilebilirdi. Örneğin, Menfis şehrinde “Sihmıt”, “Sikker” ve “Bitah” tanrılarına ibadet edilmekteydi (el-Arap Musa, 1992: 136).

Din adamları bir ayna gibi iyi ve kötü şeylerin hepsini görebilirlerdi. Büyük din adamları tapınakların hazinelerini ellerinde bulundurdukları için kendilerinden daha küçük seviyedeki din adamlarının hazineye girmelerine izin vermezlerdi. Bu nedenle çoğu zaman bu küçük din adamları hazinenin kapısını açıp ihtiyaçlarını giderecek kadar eşya alırlardı (Soniron, 1975: 18-22).

Din adamlarının diğer bir hakkı da kadın veya erkek fark etmeksizin çocuklarını varis bırakmalarıydı. Bu nedenle eski dönemlerden beri bu görev onların elindedir. Daha küçük seviyedeki din adamları kralın emri ile büyük din adamlığına terfi edilebilirdi. Yine din adamları evlenme hakkına da sahiptiler (Brewer ve Teeter, 2009: 141-142).

Özellikle büyük din adamlarının Kutsal ve değerli elkablar alabilme hakları vardı. Örneğin, Heropolis’te en büyük din adamına “Büyük Rey Sahibi”, anlamına gelen bir unvan verilmiştir. Eski Krallık Döneminde (M.Ö. 2686–2181) Menfis’te en büyük din adamı Tanrı Bitah’ın kâhini idi. Bu din adamına “sanatçıların en büyük yöneticisi” lakabı verilmiştir. Eski Krallık Dönemi’nde (M.Ö. 2686–2181) bu din adamı bütün sanatçıların reisi oldu (Erman, 1894: 264). Bahsettiğimiz unvanlardan daha kutsal ve değerli olanlar şunlardır: “Sım” bu lakabı alan din adamlarının sayısı azdır lakabın anlamı Sırları saklayandır. Diğer unvanlar ise “Tanrıların Hizmetçisi”, “Tapınağın Kâtibi” ve “Zamanın Kâhini”dir (Tısrni, 1996: 160-162).

Eski mısır’da Tanrıların fazla olması din adamlarına verilen unvanların da çok olmasına vesile olmuştur. Din adamları halk ile Tanrı arasında bir aracı vazifesini görmekteydiler. Bu nedenle din adamları tanrı adına halktan isteklerde bulunurdu. Eğer bu istekleri yerine getirilmezse Tanrı’nın bize kızacağını, Mısır’ın savaşlarda kaybedileceğini, Nil Nehrinde taşmaların olmayacağını böylece bütün memleketi bir korku ve kıtlığın hâkim olacağını söylerlerdi (Hızır, 2003: 107). Yeni Krallık Döneminde (M.Ö. 1550-106) din adamları hayatlarını sadece tapınaklarda geçirmezlerdi. Bayram ve cenaze törenlerini de yönetme hakkına sahiptiler (Yirmutiye, 1987: 337-338).

Din adamlarının vergi vermezlerdi. Çoğu zaman devletten geçimini sağlayacak gıda alırdı (Ruiz, 2006: 175). Bazen kral bal, tütsü, et, içecek ve yiyecekleri din adamlarına hediye olarak takdim ederdi (Muhammed Hatib, 2007: 88-89).

⁵¹ Önemli bir şehir olan Ehnasiya, Benisiyuf vilayetine bağlı idi. Yusuf denizi kenarında yer alırdı. Fiyum vilayetine yakın bir konumda idi. Aşağı Mısır’ın bir bölgesidir. Eski dönemlerde bu şehre “Hit-Hinin-Nisu yani kralın oğlunun evi denilmekte idi. Asur yazılarında “Hininsi” olarak geçmektedir (Semir Edip, 2000: 208).

4.2.4.2. Din Adamlarının Görevleri

Din adamlarının hakları olduğu gibi görevleri de bulunmaktadır. Din adamlığı vazifesini görmek için çok zorlu bir eğitim sürecinden geçmek gerekliydi. Firavunlar, din adamlarını Mısır'ın seçkin ailelerinden seçmekteydi. Din adamlığı görevi nesilden nesile veraset yolu ile intikal edilirdi. Bu göreve nail olan kimselerin, dini konulara tamamen hâkim olmaları ve halka karşı hoşgörülü olmalı gerekliydi (Ruiz, 2006: 169).

Tapınaklardaki din adamlarının çeşitli görevleri vardı. Hem günlük hem de özel günlerde görev almaktaydılar. Günlük görevleri arasında ilk önce tapındaki tanrının heykelinin bulunduğu odanın mührü açılırdı. Heykel odadan alınıp, yıkanır. Yıkandıktan sonra hoş kokulu bir yağ ile temizlenirdi. Temiz elbiseler giydirilir. Kendisine yemekler sunulurdu. Yemek sunulduktan sonra kâhinler geri geri gelme koşuluyla odadan çıkarlardı. Bu geri geri çıkmalarının nedeni tanrılarını sırt çevirmek istememeleri ve bastığı yerleri temizleyerek çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Öğlen ve akşamları da görevleri bu şekilde devam ederdi (Ruiz, 2006: 170).

Din adamları kendi aralarında üç gruba ayrılmaktaydı. Birinci gruptakiler tapınakta daima görev yapan kâhinlerdir. Bu gruptakiler çeşitli seviyedeki din adamlarından oluşurdu. Görevleri arasında tapınağın temizliği, tanrı heykelinin yıkanması, tapındaki kutsal hayvanlarını bakımı, ilahi söyleme vb.dir. Bu gruptaki din adamlarının reisi aynı zamanda tapındaki tüm din adamlarının da reisi idi. En az beş en çok on kişiden oluşan ikinci gruptaki din adamları tapınağın idaresinden sorumlu idiler. Üçüncü gruptakiler ise geçici din adamlarıdır. Bu din adamları bazı zamanlarda tapınakta görev alırlardı. Bu grup içerisindekiler rütbelerine göre adlandırılırdı. Bunlar, tapınağın idaresi, tapınağın hazinesinin sarf edilmesi ve tapınağın temizliği gibi işlerden sorumlu idiler (Mevsuat el-Sekafe 2008: 52-53).

Kralın siyasi, idari ve adli görevlerinin üstünde "Büyük Kâhin" sıfatıyla tapınakların inşası, tanrılara kurban adama ve onlara ibadet etme gibi görevleri yer almaktaydı. Mısır'da birçok dine ait tapınak bulunmaktaydı. Kralın Büyük Kâhin unvanıyla bu tapınakların hepsini idare etmesi zor idi. Bu nedenle kral adına tapınaklarda dini görevleri yerine getirecek bazı din adamları sınıfı meydana geldi. Bu din adamları Mısır toplumunda değerli bir yere sahiptiler (el-Macid, 1999: 142). Kâhinin görevi tapınaklarda ve kutsal yerlerdeki, değerli ve kutsal eşyaları himaye etmektir (Erman, 1995: 481).

Mısır toplumunda tanrının hizmetkârı olabilmek için öncelikle sıkı ve zor bir eğitimden geçilmesi gerekirdi. Kral yüksek tabakalarda yer alan ailelerin çocukları arasından daha küçük yaşlardan itibaren kâhin olabilecekleri seçerdi. Kâhinlik görevi veraset yoluyla babadan oğla da geçmekteydi. Eğitimlerini tamamlayan ve ilerde kâhin olarak görev yapacak olan bu çocukların din konusunda her şeyi bilmeleri ve halka çok iyi iletişimde bulunmaları gerekirdi. Kâhinlerin en önemli amaçları Tanrı'yı razı etme ve halka yardım etmektir (Ruiz, 2006: 169). Tapınakları idare eden kâhinler, görevleri itibarıyla bazı rütbelere ve gruplara ayrılmaktaydılar (Brewer ve Teeter, 2009: 140).

- Temiz Kâhin (Weib-Wcb)

Tapınaklarda en düşük grup ve rütbedeki kâhinler bunlardır (Shorter, 1997: 70). "Weib" kelimesi beden ve ruhen temiz insan ya da tanrıya çok ibadet eden insan

anlamına gelmektedir (Erman, 1995: 260). Kâhinlik görevine bu grupla başladılar. Bu kâhinler tapınaklarda eğitim için ayrılmış sınıflarda ders alırlardı. Kâhinler bu sınıflarda idari ve dini olmak üzere iki tür eğitimden geçerlerdi. Aldıkları eğitim gereği bu gruptaki kâhinler tapınaklarda hem dini hem de idari görevleri yapabilirlerdi (Mursi, 2010: 137). Görevleri sırasında tanrı heykelinin yanına yaklaşan bu kâhinlerin bedenlen temiz olmaları gerekirdi (Hatib, 2007: 88). Bu gruptaki kâhinler dört ayda bir ay olmak üzere tapınakta görev yaparlardı. Bu kâhinler tapınakta görev yapan heykeltıraşlardan, ressamlardan ve kâtiplerden sorumlu idi. Ayrıca bazıları tapınak kapıcısı gibi görevleri de yerine getirmekteydiler (Mursi, 2010: 138).

- Vaaz Kâhinler (Hiri-Hıbt)

Mısır tarihçisi Hazel el-Macid, “Weib” kâhinleri ile “Hiri-Hıbt” kâhinlerinin aynı mertebede yer aldıklarını fakat görevlerinin farklı olduğunu ifade etmiştir. “Hiri-Hıbt”, kutsal kitabı taşıyan anlamına gelmektedir. Bu kâhinlerin görevleri Mısır inançlarına uygun bir şekilde insanlara kutsal kitabı okumak, ilahi söyleyip, vaaz vermektir (Mursi, 2010: 139). Ayrıca bir yeri kırılan veya burkulan kimseleri tedavi ederek hekim görevinde de bulunurlardı (Erman, 1995: 260). Bayramlar ve özel dini günlerde tanrı heykeline tütsü ve hoş kokular sürerlerdi (Mursi, 2010: 139).

- Hım-Nıtır

Tapınağın genel olarak dini ve idari tüm işlerinden sorumlu gruptur. Kralın adına bulundukları tapınaklarda dini bayram ve günlerde törenleri düzenleyip yönetirlerdi. Tapınakların inşası ve genişletilmesi, tapınak hazinesinin korunması, tahıl gelirlerinin korunması ve tapınakta görevli askerlere komutanlık etmek bu grupta yer alan kâhinlerin görevleri arasındaydı (Bahattin İbrahim Mahmud, 2001: 148). Bu gruptaki kâhinlerin görevleri fazla olduğundan dolayı birçok unvana da sahiptiler. Bu unvanlar; “Büyük Kâhin”, “Herkesten Daha Fazla Gören” ve “Gökyüzü Gizeminin Reisi”dir (el-Macid, 1999: 143).

- Kâhin-Sım

İlk sülaleler devrinden beri bu unvan kullanılmaktaydı. Bu unvan genellikle tapınakta babasının yerine dini merasimleri yapan kralın en büyük oğlu için kullanılırdı. Bu unvan sahibi halkla, kral arasında adeta bir köprü vazifesi görürdü. Tanrı heykelinin elbiselerini değiştirme, günlük tütsüler ve hoş kokuları tapınakta bırakma görevini yerine getirirdi (Mursi, 2010: 140).

- İt-Nıtır

Bu rütbenin kullanımı hakkında tarihçiler arasında çeşitli görüşler mevcuttur. Örneğin, Tarihçi Biseyne İbrahim Mursi, bu rütbeyi kullanan kişilerin kralı büyüten ve ona ders veren kâhinlere verildiğini ifade eder. Ayrıca bu kâhinler kralın gözünde değerli bir yere sahiptiler. Tarihçi Bahattin İbrahim Mahmud ise, İt-Nıtır ile Hım-Nıtır'ın aynı rütbe olduklarını ve aynı görevi yaptıklarını ifade eder. İt-Nıtır sadece fahri bir rütbe idi (Mursi, 2010: 141; Bahattin İbrahim Mahmud, 2001: 160).

- Kâhin el-Aunt

Özellikle Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö 2040–1795) ortaya çıkan ve belli vakitlerde tapınaklarda görevlerini yerine getiren kâhin grubudur. Din adamından

ziyade memur gibi tapınaklarda görev alırlardı (el-Macid, 1999: 144; Bahattin İbrahim Mahmud, 2001: 160).

Mısır inançlarına göre tanrılar insan şeklinde düşünüldüğü için onlar da yer, içer, uyur, elbise giyer, merasimlere katılmaktaydı. Bu nedenle tanrılar için tapınaklar inşa edilir, onlara kurbanlar kesilir ve tanrıların adına merasimler düzenlenirdi (Bahattin İbrahim Mahmud, 2001: 103). Kâhinler, tapınağın hizmetlerini ve tanrının emirlerini yerine getirirlerdi (Shorter, 1997: 170). Büyük kâhinler, tapınakların içindeki kurbanlardan sorumlu idiler. Bu kurbanlar ise et, meyve, su, bira, şarap, değerli madenler ve tanrının başına konulmak üzere çiçeklerden yapılmış taçları ihtiva etmekteydi (Ruiz, 2006: 171).

Kâhinlerin düzenli bir şekilde sabah ve akşam soğuk su ile yıkanmaları gerekirdi (Hatib, 2007: 89). Bunun için tapınağın içinde bulunan kutsal bir yapay gölü kullanırlardı. Kâhin ağzını tuzlu su ile iyice yıkardı (Yirmutiye, 1987: 381). Kâhinlerin saç ve kaşları dâhil vücutlarındaki bütün kılları kesmeleri gerekirdi. Kâhinlerin tapınakta bulundukları ve hizmet ettikleri zaman dilimi içinde kadınlara yaklaşmamaları gerekliydi (Soniron, 1975: 42-43).

Kâhinler çoğu zaman tapınakları eğitimi vermek amacıyla da kullanırlardı. Bu eğitimler sonucunda doktor, kâtip, ressam, heykeltıraş gibi meslek sahibi insanlar topluma kazandırılırdı. Bu nedenle Mısır devleti tapınaklara ve tapınak idarecilerine büyük ehemmiyet verirlerdi. İhtiyaçları devlet tarafından sağlanırdı. Tapınakla ilgili bütün işler kâhinler tarafından kayıt altına alınırdı (el-Macid, 1999: 145). Tapınaklarda ahlak, felsefe, edebiyat gibi dersler de verilirdi (Yirmutiye, 1987:404).

Tapınak içerisinde bakım onarımı işlerine bakan çeşitli görevliler bulunurdu. Bazı kâhinler okuma ve dini bayramlarda vaaz verirken bazıları da tanrı, kral ve halkı tehlikelerden korumak için sihir yaparlardı (Ruiz, 2006: 173-174). Yine müzik, dans, cenaze törenlerini düzenleme, rüyaları yorumlama, gelecekle ilgili kehanette bulunma, astronomi ile ilgilenme ve böylece zamanı hesaplama, burçlar hakkında yorum yapma, ziraat, dini günler ve bayramlar ile takvim hakkında bilgi verme de kâhinlerin görevleri arasındaydı (el-Macid, 1999; 145).

Eski Mısır'da kadınlarında tapınaklarda dini görevlerde bulundukları bilinmektedir (Bakır, 2011: 131). Kadınlar tapınaklarda dans etmek, şarkı söylemek ve müzik aleti çalmak gibi vazifeleri yerine getirmekteydiler (Erman, 1995: 262). Mısır inançlarına göre kadınların tanrı için tapınaklarda dans etmesi onur vericiydi. Bu dans sıradan bir dans türü olmayıp tapınaklarda kâhinlerden tarafından özel ders olarak verilen bir çeşit dans türüdür. Tapınaklarda müzik ve dansla uğraşan grubun kendilerine has “İhi” adı verilen bir tanrıları vardı (Ruiz, 2006: 174).

Tibe şehrine Tanrı Amon'un kâhinlerine “Tanrının Eşi” unvanı verilmişti. Bu unvanı alan kadın tapınaklardaki bütün kadınların reisi olurdu (Cifri Barindir, 1993: 45). Her tapınakta bir grup kadın bulunmakta ve bu kadınlar tapınağa hizmet etmekteydiler. Bu kadınların bazıları günde üç-dört saat tapınakta çalışıp evlerine geri dönmekteydiler. “Hin-Rit” unvanı alan bazı kadınlar da sürekli olarak tapınakta çalışırlardı. Bu unvandaki “Hin” kelimesi kapalı yer veya zindan anlamına gelmektedir. Hin-Rit

unvanına sahip kadınların reisine “Kutsal Eş” veya “Kutsal El” denilirdi (Yirmutiye, 1987: 378).

Mısır inançları kâhinlere görev yarattı. Mısır toplumu çok tanrılı bir inanca sahip olup, onlara göre bu tanrıların bazıları birbirini severken bazıları birbirlerinden nefret etmekteydi. Bu yüzden Mısırlılar ibadetlerine çok bağlı olup, tanrıların sevgisini kazanmak için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Tanrı, Mısır toplumundan hoşnut olmazsa onlara ceza verir ve kimse bu cezadan kurtulmazdı. Bu yüzden Mısırlılar tanrının sevgisini kazanmak için sürekli ibadet ederlerdi. Mısırdaki gece olduğu vakit kâhinler tapınağa gidip tanrıya tekrar güneşin doğması için dua ederlerdi (Hızır, 2003: 106).

Kâhinler kırk yedi veya daha fazla gün oruç da tutarlardı. Oruçlarını açarlarken çok az bir yemekle yetinirlerdi. Balık ve domuz etinden yapılmış yemekleri yemek haramdı (Ruiz, 2006: 148). Kâhinlerin bazı görevleri de onların giydikleri elbiselerle ilişkiliydi. Mısır tarihinde kâhinler ortaya çıktığından beri elbiselerinde pek değişiklik görülmemiştir. Kâhinler, ketenden yapılan uzun bir elbise giyerlerdi. Bu elbisenin üzerine giyilen diğer parça elbise ise kâhinin hangi görevleri yerine getirdiğini belirtirdi. Örneğin; Büyük kâhinler kaplan derisinden yapılan bir elbise giyerlerdi (el-Mursi, 2010: 148). Astronomi ve sihir ile uğraşan kâhinin elbisesi üzerinde “yıldız” figürü yer alırdı. Ölümle uğraşan kâhinin elbisesi normal idi fakat ölü merasiminde başına uzun bir peruk takardı (Soniron, 1975: 46). Kâhinlerin elbiseleri küçük ve büyük görevlerdeki kâhinlerin farkını ortaya koymaları açısından önemliydi (Erman, 1995: 265). Kâhinlerin elbiseleri temiz olup, en kaliteli ketenlerden yapılırdı. Yünden yapılan elbiseleri giymezlerdi. Elbiseler omuzlar açık şekilde dikilirdi (Ruiz, 2006: 174; Yirmutiye, 1987: 377)

4.2.5. Bölge Emirleri'nin (Vali) Hak ve Görevleri

Eski Mısırdaki dilinde bölgelere “Sepat” adı verilirdi. Kıptiler ise bu bölgelere “Tuş” adını verdiler (el-Sadi, 1991: 33). Yunanlılar ise bu bölgelere “Nome” (eyalet) idarecilerine de “Nomarchos” adını verdiler (Burner, 2003: 43). İnsanlar zirai faaliyetlere başlaması sonucu toplanmışlardır. Daha sonra ise kabileler köyleri, köyler şehirleri, şehirler de bölgeleri meydana getirmiştir (el-Sadi, 1991: 33). Mısırdaki her bölgenin kendine ait bir sembolü vardı. Bu semboller bölge emirinin sarayında asılı dururdu. Çoğu kez bu sembol bölgenin tanrısını temsil ederdi. Örneğin; Kartal sembolü Tanrı Horus'u temsil ederdi. Bu bölgede Tanrı Horus'a ibadet edildiğinin de aynı zamanda kanıtı idi. Bazı bölgeler ise birden çok Tanrıya ibadet ederlerdi. Bu gibi bölgelerde bütün tanrıların temsil eden semboller kullanılmaktaydı. Bu saraylarda birden çok sembolün kullanılması o bölge halkının bölgedeki bütün tanrılarına inandıklarını ve birlik içinde yaşadıklarını ifade ederdi. Mısır topraklarının genişlemesi veya daralmasına bağlı olarak bu bölgelerin sayılarında artma veya azalma görülmektedir (Petrie, 1975: 108-109). Mısır idaresi Kral *Mina* zamanında tek çatı altında birleştirildi. Fakat ülke topraklarının genişliği ve idaresinin daha rahat yapılabilmesi için Aşağı ve Yukarı Mısır olarak ikiye ayırdı (Burner, 2003: 43). Aşağı Mısır, Menfis ve Delta'dan Akdeniz'e kadar uzanmaktaydı. Yukarı Mısır ise İsvan'ın

güneyinden Kuzey İtfih'e kadar uzanırdı (Petrie, 1975: 108-109). Niuserre (5. Hanedan) hükümdarlığına ait Abu Sir papirüsündeki topografya listelerine dayanarak Mısır'ın 42 eyalete ayrıldığı ileri sürülmektedir. Buna göre Yukarı Mısır 22 eyaletten, Aşağı Mısır ise 20 eyaletten meydana gelmektedir (Brewer ve Teeter, 2011: 89).

4.2.5.1. Bölge Emirleri'nin (Vali) Hakları

Mısır'daki bölgelerin idaresi merkezi devletin oluşmasının temel taşlarından biridir. Bölgeleri idare eden valiler siyasi ve idari bakımdan kral ve vezirden sonra gelmekte (el-Sadi, 1991: 100). Valiler hüküm sürdükleri bölgelerde kralı temsil etmekteydi. Bu nedenle bölgedeki siyasi, askeri, ekonomi ve dini bütün işlerin sorumlusu idiler (Burhaneddin-i Delu, 1989: 80). Valilerin hakları Kral Mina zamanında arttı. Kral Mina Mısır İmparatorluğunu tek çatı altında birleştirdi. Fakat merkezden uzak olan bölgelerin idaresini sağlamak güç olduğu için bu bölgelerdeki Valiler daha fazla hak elde etmiştir. Fakat merkezi idare valilerin kendi başlarına hükmetmelerini önlemek için onların yerlerini sürekli değiştirmektedir. Bir süre sonra merkezi idare özellikle Yukarı Mısır valilerinin yerlerini değiştirmekten vazgeçti (Selim Hasan, 2000: 34).

Aşağı ve Yukarı Mısır valilerinin sahip oldukları hakları farklıydı (Erman ve Range, 1953: 83). İlk sülaleler ve Eski Krallık Dönemleri'nde Yukarı Mısır valilerinin lakabı "Hatia" idi. Hatia lakabını alan valiler veraset yoluyla memurluklarını çocuklarına bırakabilirdi. Bu bölgelerin valileri merkezi idareden öldükten sonra büyük oğullarının görevlerine devam etmelerini talep ederlerdi. Merkezi idare vali oğlunun daha önce devlet idaresinde tecrübe sahibi olması şartıyla bu görevi kendisine verirdi. Kral, vali oğluna bölgenin idaresini yönetmeye izin verdikten sonra bunu haber alan vali oğlu merasimler ve partilerle bunu kutlayıp bölgeyi yönetmeye başladılar. Babasının tüm hakları aynı şekilde kendisine geçerdi (Selim Hasan, 2000: 36).

Aşağı Mısır'ın valileri "su kananlarını açan kişi" anlamındaki İdicmır veya İzmır lakabını kullanmışlardır (Ahmed Emin Selim, 2009: 102). Bu valiler kral tarafından tayin edilir ve kralın sarayındaki memurlar arasından seçilirdi. Saraydaki memurlar gösterdikleri çabaya göre vali olarak tayin edilebilirlerdi. Aşağı Mısır'daki valiler atandıkları yerlerde devamlı kalma hakkına sahip değildiler. Kralın emri ile sürekli yer değiştirirlerdi. Yukarı Mısır valileri "sarayın sorumlusu", "önemli yerlerin sorumlusu" gibi unvanlar kullanabilirken Aşağı Mısır valilerinin bu unvanları kullanma hakları yoktu (Erman ve Range, 1953: 83-84). Eski Krallık Döneminde (M.Ö 2686-2181) özellikle III. ve IV. sülaleler devrinde Yukarı Mısır valilerinin hakları arttı. Vali öldüğünde ölüsü başkent de kralın yanındaki mezara konulurdu. Fakat bu dönemin valileri bölgelerinde kendilerine ait mezarlar yapma hakkını elde ettiler. Bölgedeki diğer memurlar dahi öldüklerinde mezarlarını bu valilerin yanlarına yapmaya başladılar. Aşağı Mısır valileri ise mezarlarını başkentteki krallarının yanlarına yaparlardı (Ahmed Emin Selim, 2009: 105).

IV. Sülale Devri'nde (M.Ö 2615–2494) Kral Snefru⁵² (M.Ö 2615–2592), Aşağı ve Yukarı Mısır valilerinin bazı unvanlarını geri aldı. Valileri bölgelerindeki en yüksek devlet memuru yaptı. Valilere “bölgelerinde kraldan sonraki birinci adam” anlamına gelen *Tpyhrnsu* lakabını verdi. Kral tarafından bu lakabın valilere verilmesi onların merkezi idarece itaat altına alındığının göstergesi idi. böylece valilerin hakları da eskiye göre daha az oldu. Valilere bölgelerinde adli ve mali konularda bazı memurlar yardım ederdi (Selim Hasan, 2000: 285).

V. Sülale Devri'nde (M.Ö 2494–2345) valiler tekrardan bazı haklarına kavuştu. Örneğin orduya komuta etme hakkını elde ettiler. V. Sülale Devri'nde Kral Sahure⁵³ devrinde İnti isimindeki Kırkodilopolis (timsah) valisi ordu komutanı oldu. Bu vali ordunun başında Filistin'e bir sefer düzenlemiş ve başarılı olmuştur. Seferden başarılı bir şekilde döndükten sonra Kral Sahure bu valiye bütün haklarını geri verdi. Bu olaya ait bilgiler İnti'nin mezarı üzerinde yazılmıştır (el-Sadi, 1991: 107).

Altıncı Sülale Devri'nin (M.Ö 2345–2181) sonlarında veraset sistemi ile yönetilen bölgelerin hakları geri iade edildi. Valilerin hakları ilk sülaleler devrindeki gibi oldu. Valiler tekrardan merkezi otoriteden kopmaya başladılar (Durre Ramazan Abde Ali, 2004: 395). Valiler kendi bölgelerinde mezarlarını yapmaya ve vali oldukları dönemde yaptıkları faaliyetleri bu mezarlar üzerine yazmaya başladılar. Böylece Mısır devleti sınırları içerisinde kendilerine has küçük devletçikler meydana getirdiler. Bu dönemde valiler kendi bölgelerinde, kralın kâhini yani “hırhıb”, idari bakımdan kral sarayının müdürü yani “hekahıt”, kralın mührünü taşıyan kişi yani “scavtibiti” bigi unvanlar almışlardır. Scavtibiti lakabını bu zaman kadar sadece vezirler kullanabilmişti (Muhammed Beyuni Mehran, 1999: 198).

VI. sülalenin son bulmasıyla Eski Krallık Dönemi de kapandı. Bu dönemde Mısır genelinde görev yapan vali ve büyük memurlardan oluşan yetmiş kişi dönemin başkenti Menfis'te toplantı yaptılar. Toplantı sonucunda herkes kendi bölgesinde kral olma yetkisine sahip oldu. Böylece bütün haklara sahip oldu. Bölgelerden gelen vergiler artık merkeze gönderilmemeye başlandı (el-Sadi, 1991: 146). Bunun sonucunda da Valiler ekonomik olarak güçlenip Merkezi idareye karşı bir tehdit olmaya başladılar. Her bölge başkent gibi gelişmeye ve önemli bir yerleşim yeri olmaya başladı. Her valinin kendisine ait bir ordusu, kendisine has devlet memurları olmaya başladı. Ayrıca krallar gibi bazı tarihi olayların yazımında bu valilerin tahta gelmeleri ve tahttan ayrılma süreleri tarih olarak kullanılmıştır (Muhammed Ali Sadullah, 2001: 131). Aşağı ve Yukarı Mısır valileri arasında herhangi bir fark kalmayıp hepsi kendi bölgelerinde kral olmaya ve bölgelerini yönetmeye başladılar (Ahmed Reşad Musa, 1998: 117).

VIII. Sülale Devri (M.Ö 2125) başladıktan sonra bu sülalenin kralları diğer bölgelerdeki güçlü valilerle birleşerek zayıf valileri ortadan kaldırmaya çalıştılar. *Kıfıt*

⁵² Dördüncü sülalenin kurucusu olan Sınıfru, 3. Sülalenin kralı Huni'nin kızı Hitıp-Hırs ile evlidir. Böylece veraseti elde edip dördüncü sülalenin kralı oldu. Tarihçi Monito, Sınıfru'nun 29 yıl tahtta kaldığını belirtmiştir. Bu dönemde belad-ı nuba'ya askeri bir sefer düzenlemiş bu seferde 7000 asker esir edilmiştir. Ayrıca 200.000 hayvan ganimet olarak elde etmiştir. (Semir Edip, 2000: 19).

⁵³ Beşinci sülale dönemi Kralı olan Sahure, Kral Wisirkuf'tan sonra tahta geçti. Tarihçi Manito Sahure'nin 13 yıl taht da kaldığını belirtmiştir. Bu dönemde küçük bir piramit inşa etmiştir. Cenaze ve dini tapınakların yapımına çok önem vermiştir. (Semir Edip, 2000: 519).

valisinin VII. sülale ile akrabalığı vardı. İdi adındaki Kıfit valisi Kral Nıfırkare'nin kızı ile evliydi. Yine selefi de Kral ikinci Pipi'nin kızı ile evlenmişti. Bu nedenle Kıfit valileri ile VIII. sülale kralları yakınlaşmaya başladılar. Kıfit Valileri diğer bütün bölgelerdeki valilerden daha fazla hakka sahip idiler (el-Sadi, 1991: 148). Bu bölgenin valileri artık vezir olmaya başladılar (Muhammed Ali Sadullah, 2001: 141).

VII. ve VIII. Sülaleler Devri'nde (M.Ö 2181–2125) valiler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra sınırlarını genişlemeye yolun girdiler. Bunun sonucunda valiler arasında savaşlar meydana geldi. Bu savaşlarda birçok insan hayatını kaybetti ve devletler harap oldu (Ahmed Reşad Musa, 1998: 120). Bundan sonra Ehnasiya bölgesi valileri IX. sülale devrini başlattılar. Bu valilerin hâkimiyetleri IX. ve X. Sülaleler Devri (M.Ö 2160–2130/M.Ö2130–2040) boyunca sürdü. Mısır tarihinde bu dönem Ehnasiya devri olarak bilinir (el-Sadi, 1991: 151).

IX. Sülale I. Hiti⁵⁴ (M.Ö 2242-2133) tarafından tesis edildi. Hiti devletinin başkentini değiştirerek Menfis yerine Ehnasiye yaptı (Ahmed Reşad Musa, 1998: 121). Bu dönemde Mısır'da birçok toplumsal ve siyasal karışıklık mevcuttu (Necip Mitri, 1913: 7). Devlet üç güç tarafından idare edilmekteydi. Birincisi Menfis olup bazı sülaleler buradan devleti yönetirdi. Yukarı Mısır valileri orta Mısır valileri üzerinde hüküm etmekte ve başkentleri Ehnasiya idi. Güney Mısır'da ise Tibe şehrinin valileri hüküm sürmekteydi (Durre Ramazan Abde Ali, 2004: 304).

Mısır tarihi bu dönemde çok karışık bir yapıda olduğundan dolayı Valilerin hakları hakkında pek fazla bilgi sahibi olamamaktayız. Bu karışıklıklar daha çok Tibe ve Ehnasiya valileri arasında yaşanmaktaydı. X. sülale döneminin sonunda Tibe şehrinin valileri Ehnasiya valileri üzerinde egemenlik kurdular. Böylece Kral I. Mintu-Hıtip⁵⁵ zamanında XI. Sülale Devri (M.Ö 2125–1985) kuruldu ve Orta Krallık Dönemi (M.Ö. 2040–1795) başlamış oldu. Bu dönemde Başkent Tibe olmuştur (Selim Hasan, 2000: 432).

Orta krallık tesis edildikten sonra Tibe'de güçlü bir idari sistem kuruldu. Bu dönemde Mintu-Hıtip Mısır'daki diğer bölgeleri tek çatı altında birleştirmeye çalıştı. Tibe'de güvendiği adamlara vezirlik, müsteşarlık gibi büyük memurlukları tevcih etti. Bu adamlardan birini aşağı Mısır'ın hâkimi ilan etti. Otuz kişiden meydana gelen bir meclis oluşurdu. Bu meclisin üyeleri krala bağlı valilerden ve kralın güvendiği memurlardan oluşurdu. Meclis kral'a Mısır'ın tek çatı altında birleşmesi için çok yardım etti. Bundan sonra bölge valilerinin hak ve hukukları azalmaya başladı (el-Sadi, 1991: 200-201).

Üçüncü Sinosert devrinde bölge valilerinin elindeki tüm hakları geri alınıp bu valileri siyasetten uzaklaştırdı. Devrinin son dönemlerinde valilerin hiçbir yetkisi

⁵⁴ Kral birinci Hiti, dokuzuncuyu sülaleyi kurduktan sonra Mısır'ı tekrar tek çatı altında birleştirme niyetine girdi. Fakat bunda başarılı olamadı. Mısır'da bu dönemde meydana gelen toplumsal karışıklıklara son vermek istedi. Hiti çok zalim bir kral idi. Mısır tarihi boyunca kendisi kadar zalim bir kral tahta çıkmadı. Ömrünün sonlarında deli oldu (Semir Edip, 2000: 427; Durre Ramazan Abde Ali, 2004: 306).

⁵⁵ Kral Birinci Mintu-Hıtip Orta Krallık devletinin kurucusu olup 51 yıl hüküm sürmüştür. Mısır'ı tekrar tek çatı altında birleştirmiştir. Tahta çıktığının 39. Yılında Sematayı lakabını aldı. Bu lakabın anlamı "her iki Mısır'ı birleştiren"dir. Mısırdaki yeni bir güvenli sistemi tesis etti (Semir Edip, 2000: 768).

kalmadı. Valiler merkeze bağlı sayılırdı (Abdulhamid Zait, 2002: 488-489). 3. Sinosert hem iç hem de dış tehditlere karşı bir ordu teşkil etti. Böylece bölge valileri devletin birer memuru gibi oldular. Devlet istediği zaman bunları istediği yere tayin edebilirdi (Necip Mikail, 1966: 359).

XIII. Sülale devrinin (M.Ö. 1795–1650) sonlarında Mısır'da karışıklıklar baş gösterince valiler tekrar ayaklanıp kendi bölgelerinde egemenliklerini ve bağımsızlıklarını sağlamaya çalıştılar. Bağımsızlığını tekrar elde eden valiler “Büyük ve güçlü bölge valisi” unvanını aldılar. Valiler yeniden uygulamaya koydukları vergilerle halkı zayıf duruma getirdiler. Ağır vergiler altında ezilen halk baş kaldırmaya ve toplumsal karışıklıklar çıkarmaya başladılar (Breasted, 1996: 138-140). XIV. Sülale Devri'nde (M.Ö 1750–1650) Mısır'ın içinde bulunduğu bu istikrarsız durumundan yararlanmak isteyen Hiksoslar kolay bir şekilde Aşağı Mısır'ı işgal ettiler. Daha sonra Orta Mısır'a doğru ilerleyip, Yukarı Mısır'ı dahi kontrol altında tutmayı başardılar. Hiksoslar ele geçirdikleri bu bölgeleri vergiye bağladılar. Bu durum XVII. Sülalenin sonlarına kadar sürdü. Bu dönemde Tibe şehrinin emiri olan 1. Ahmis Hiksosları Mısır'dan çıkarmaya muvaffak oldu. Askeri bir yönetimle Mısır'ı tekrar tek çatı altında birleştiren 1. Ahmis'in sağladığı bu durum Akhenaton'un dini hareket devrine kadar sürdü (Kays Hatım Hani Cenabi, 2014: 240).

4. Amen-Hevtıb'ın (Akhenaton) tahta geçtiği dönemde devlet merkezi çok güçlü bir durumda idi. Mısır'a bağlı bölgelerin valileri dahi merkezi idarenin emri altındaydı. 4. Amen-hevtıb'ın tek başına Mısır'ı idare ettiğinin altıncı yılından sonra dini bir hareket oluşmaya başladı. Amen-Hevtıb bu hareket ile uğraştığı için merkezi idareye önem veremedi. Başkentini Tel-Amarina'ya taşıdı. Devlet içinde çıkan karışıklıklar ve siyasi boşluk sonucu valiler tekrar ayaklanmaya haklarını geri almaya başladılar (el-Dureyt, 1992: 59). Merkezi idarenin güçlü olduğu dönemlerde valiler merkeze bağlı olmaya devam etmişlerdir. Merkezi idarenin zayıfladığı dönemde ise haklarına tekrar kavuşup güçlü olmuşlardır (Seyfettin vd., 1991: 190).

4.2.5.2. Bölge Emirleri'nin (Vali) Görevleri

Eski Mısır'da valilerin görev almaları ilk olarak insanların Nil Nehri kıyılarında zirai faaliyetlerde bulunmaları ile başladı. Arazilerin sulanması ihtiyacı işinin düzenli bir şekilde yürütülmesi için bir memurun görevlendirilmesi gerekiyordu. Toprakların genişlemesi sonucunda bütün bu işleri devlet adına düzenleyecek valilik kurumu meydana geldi (Selim Hasan, 2000: 6). Tarihçi Abdülmünin Ebubekir “merkezden uzak yerlerin zirai faaliyetlerinin düzenli bir şekilde yapılması ihtiyacı zaman içinde buralara merkezden bir vali atanmasını gerektirmiştir” demiştir (Abdülmunim Ebubekir, 1962: 74).

I. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 3100–2890) valilere su kanallarının kazılması anlamın gelen “İz-Mır” veya “İdic-Mır” unvanları verilirdi. Valilerin görevleri zirai arazilerden gelen parayı devletin hazinesine göndermekti. II. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 2890–2686) valiler ilk kez nüfus sayımını yapmışlardır. Bu nüfus sayımları iki yılda bir olmaktaydı. Mısırlılar bu nüfus sayımlarını tarihlendirmelerde de kullanmışlardır (Selim Hasan, 2000: 7).

III. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 2686–2617) valilerin görevleri daha da arttı. Özellikle Yukarı Mısır valileri “Bölgedeki Büyük Sarayın Emiri” veya “Bölgedeki Büyük Evin Emiri” anlamına gelen “Hıka-Hıt-aa” unvanını aldılar. Aşağı Mısır’ın valileri Mısır sınırlarını korudukları için “Yere Yönelen Komutan” anlamına gelen “Şışım-ta” unvanını almışlardır (el-Sadi, 1991: 103-104). III. Sülale Dönemi'nde valiler “Sarayın Büyük Hâkimi” anlamına gelen adli bir unvan dahi aldılar. Çünkü valiler kendi bölgelerinde, kralın adli temsilcileriydi. IV. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 2615–2494) bu unvan yerine “Bölgenin Hâkimi” unvanını kullandılar. Aşağı Mısır’da ise merkezi idareye bağlı bir memur valilik görevinde bulunurdu (Selim Hasan, 2000: 40).

V. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 2494–2345) valiler üç unvan kullandılar. Bu unvanların her birinin farklı bir görevi vardı. Birinci unvan olan “İdic-mır”, Mısırlılara su kanallarını açmak ve onların zirai faaliyetlerinde bulunmalarını böylece iktisadi bakımdan devletin zengin olmasını sağladıkları için verildi. İkinci unvan “Haka-hut”, kral arazilerinin sorumlusu idi. Üçüncüsü Şiş-muta, şehrin güvenliğinden ve halkın askerliğe yazılması gibi görevlerde bulundukları için verilmiştir (Lalvit, 2005: 174). Valilerin emri altında idari işlerde kendilerine yardımcı olan memurlar bulunurdu (Burhaneddin-i Delu, 1989: 80). Bu devirde valiler bazı dini görevlerde almışlardır. Vadcit⁵⁶ (kutsal yılan) şehri ile Kusiye⁵⁷ (behph-t-bıhıt) şehrinin valileri dört unvan alarak tapınakta görev yapmışlardır. Bu unvanlardan birincisi Tanrı Hıthur kâhinlerinin en büyüğü (İmra-hımu-nıtır-hıthur-nitnit) ikincisi kralın kâhini (web n swt), üçüncüsü kralın en çok tanıdığı adam (rh n swt), dördüncüsü büyük sarayın hâkimi (Hk ht c3)’dir (el-Sadi, 1991: 107).

VI. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 2345–2181) doksan dört yıl hüküm süren Kral II. Neferkare Pepy’nin (M.Ö. 2278–2184) yaşlanması ve devleti iyi yönetmemesi sonucunda merkezi idare tekrar bozuldu. Valiler idari, siyasi, adli ve ekonomik bağımsızlıklarını tekrar kazandılar (Muhammed Ali Sadullah, 2001: 145). Bu dönemde “Saro” adı verilen memurlar valililerin emrinde çalışırdı. Bu memurlar kabile reisleri arasından seçilirdi. “Zazat” adı verilen mecliste idari, sosyal ve ekonomik işleri görüşürlerdi (Burhaneddin-i Delu, 1989: 80). Orta Krallık Dönemi (M.Ö. 2040–1795) ile XI. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 2125–1985) başlamasına kadar Mısır Devleti’nin işleyişi bu şekilde devam etti (el-Dureyt, 1992: 210).

XI. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 2125–1985) Kral Mentuhotep, Mısır’daki bütün bölgeleri tek çatı altında birleştirmeye çalıştıysa da valilerin bu dönemde çok güçlü olması nedeniyle başarılı olamadı. Vali Hınun-hıtap’un mezarına çizilmiş bir resimde valilerin krallar beraber bir deniz savaşına girdikleri ve düşmanlarını geri püskürttükleri görülmektedir. Bu savaşın kazanılması sonucu kral, mükâfat olarak valiye kendi bölgesindeki yetkilerini geri iade etti (Abdullah Abdurezzak Abdulmecid, 2007: 156-157).

Orta Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 2040–1795) merkezi idare güçlenmişse de Kusiye gibi bazı şehirlerde valilerin elinde birçok görev olmuştur. Kusiye şehri valisi

⁵⁶ Günümüzdeki ismi Etfâ olup, Suhaç şehrinin 6-7 km kuzey batısında yer alır. (Mehran, 1999: 89).

⁵⁷ Nil nehrinin kenarında yer alan bir şehir olup, İsyot şehrinden 60 km uzaktadır. Yunanlılar bu şehre “Kusa” (Shausis) adını verdiler. (Mehran, 1999: 89).

aynı zamanda büyük bir kâhin olup, kendi bölgesinde alt görevlerde bulunan kâhinlerden sorumluydu. Ayrıca devletin hazinesine de bakardı. Bölge valisi bu bölgedeki tapınaklardan sorumlu olup, Tanrı Hınum ve Tanrı Hur kâhinlerinin başkanıydı. Ayrıca ordu komutanlığı görevini de yapmaktaydı (el-Sadi, 1991: 223).

III. Khakaure Senusret (M.Ö. 1874–1855), valileri devlet işlerinden uzak tutmak için valilerin görevleri azaltıldı ve unvanları ellerinden alındı. Valiler üzerinde sıkı bir kontrol sağlayan III. Sinosert, valilerin siyaseti bırakmalarını sağladı. Böylece tanrı-kral sistemi tekrar oluştu (Abdulhamid Zait, 2002: 488-490).

XII. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 1985–1795) sonu ve XIII. Sülale Dönemi'nin (M.Ö. 1795–1650) başlarında Mısır Devleti ikiye ayrıldı. XIII. Sülale Dönemi'nde Menfis şehrinde hüküm sürerken, XIV. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 1750–1650) Delta bölgesindeki Seha şehrinde hüküm sürmekteydi. Bu dönemde Mısır'ın merkezi idaresi tekrar bozuldu. Özellikle Hiksosların (Ahmed Reşad Musa, 1998: 177) bu dönemde Mısır'ı işgal etmeleri nedeniyle valiler bağımsızlıklarına kavuşup tekrar kendi bölgelerindeki görev ve yetkilerini kullanmaya başladılar. Fakat bu valiler Hiksoslar'a vergi vermektedirler. Yukarı Mısır'ın başkenti Tibe şehri Hiksosların hâkimiyetini kabul etmeyip kendilerini Mısır Firavunları olarak görmekteydiler. XVII. Sülale Dönemi'nde (M.Ö. 1580–1550) sonlarında Tibe şehrinin valisi Hiksosları Mısır'dan çıkarmak için harekete geçtiler. I. Ahmis (1584-1559), Hiksosları Mısır'dan çıkarmaya muvaffak oldu (Naim Ferah, 1972: 76-77).

Yeni Krallık döneminde (M.Ö. 1550–1069) Tibe şehrinin valileri Hiksosların işgal ettikleri yerleri tekrar tek çatı altında birleştirmeyi başardılar. Bu dönemde merkezi idare güçlü olmasına rağmen valilerin ellerinde birçok görevler bulunmaktaydı. Bu görevlerden bazıları; ekinlerin vergisini toplamak ve tapınakların maddi ihtiyaçlarını gidermektir. Valiler aynı zamanda devletin yüksek meclisinin üyeleri idi (Abdulhamid Zait, 2002: 207). Mısır'ın bu durumu Akhenaton'un dini reformlarına kadar sürdü (el-Ulema, 104)

5. SONUÇ

Eskiçağ tarihinin en önemli medeniyetlerinden biri olan Mısır tarihi boyunca gerek siyasi-idari gerekse sosyal-dini bakımdan eskiçağ tarihi içerisinde çok önemli bir yer teşkil kapsamıştır. Çalışmamızda Mısır medeniyetinin en önemli yapı taşlarını oluşturan sosyal hayat ve hukuk araştırılmaya çalışılmıştır.

Mısır medeniyetinin oluşmasında kuşkusuz en önemli faktör Nil Nehri'dir. Nil Nehri, Mısır'a hayat vermiştir demek yanlış olmaz çünkü eğer Nil olmasaydı Mısır çölden ibaret olurdu. Tarihçi Herodotos, "Mısır, Nil'in bir armağanıdır" demiştir. Mısır medeniyetinin yaratılmasında bu denli büyük bir etkisi olan Nil Nehri, Mısırlıların yaşamında belirleyici bir rol oynamıştır. Mısır'da yaşam, Nil'in akışına, taşkınlığına ve dinginliğine bağlıydı. Bu nedenle Mısırlılar Nil Nehri adına bayramlar düzenlemiş ve ona adaklar sunmuşlardır. Mısırlılar, Nil Nehri'nin sağladığı olanaklardan tarihin eski dönemlerinden itibaren yararlanmayı öğrenmiş ve günlük yaşamlarını nehre göre ayarlamışlardır. Nil Nehri'nden elde edilen gelirin fazla olması Mısırlıların ekonomik yönden refah seviyelerini arttırmış ve bu durum Mısırın sosyal hayatına önemli katkılar sağlamıştır.

Mısır medeniyetinden günümüze ulaşan yazılı ve arkeolojik kanıtlar incelendiğinde Mısırlıların sosyal hayat içerisinde aileye çok önem verdikleri görülmektedir. Eski Mısır'da yapılan evlilikler ile günümüzdeki modern evlilikler birçok yönden benzerlik taşımaktadır. Evlenecek erkek ilk önce ailesiyle beraber kızı istemeye giderdi. İlk etapta günümüzdeki nişana benzer bir tören yapıldı. Daha sonra iki ailenin üzerinde anlaşıldığı bir tarihte herkese açık bir kutlama yapılarak evlilik merasimi gerçekleşti. Evlilik süreci içerisinde kadın ve erkeğin birbirine karşı çeşitli sorumlulukları bulunmaktaydı. Mısır yasalarına göre boşanma durumunda erkek tarafından kadına bir miktar para verilir. Bu durum Eski Mısır medeniyetinin kadına verdiği değerin o dönemin diğer uluslarıyla kıyaslandığında ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Eski Mısır'ın gelenek ve görenekleri akraba evliliklerine engel değildi. Bu nedenle Mısırlılar en yakın akrabalarıyla da evlenebilirlerdi. Örneğin; erkek, abisinin kızıyla veya ablasının kızıyla evlenebilirdi. Hatta erkek kendi kız kardeşiyle de evlenebilirdi. Mısırlıların daha erken yaşlardan itibaren çocuklarını sosyal ve dini eğitim almaları için tapınaklara göndermeleri onların gelişmiş bir eğitim anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

Mısırlıların sosyal hayatları içerisinde göze çarpan en önemli özelliklerinden biri de dinlerine çok bağlı olmalarıdır. Mısırlıların geleneklerinde, yaşam tarzlarında, yiyecek, içeceklerinde, giyinmelerinde, ibadetlerinde ve eğitimlerinde kısacası yaşamın her alanında dinin etkisi görülmektedir. Bu nedenle din adamlarına çok değer verilmiş, bu durum din adamlarının Mısır toplumu üzerindeki etkilerinin çok fazla olmasını yol açmıştır. Tapınak kültürünün Mısır'da yaygın olması da dine verilen önemi göstermektedir. Mısır dinine göre ölümden sonra ruhun hayata devam edeceği inancı Mısırlıların mumyacılık tekniğini keşfetmelerini sağlamıştır.

Mısırlılar tarihin ilk dönemlerinde bazı tabiat olaylarına tanrı olarak tapmışsalar da bu durum daha sonraki zamanlarda yerini yarı insan yarı hayvan şeklindeki tasvirlerle bırakmıştır. Her şehrin bir tanrısının olması Mısır toplumunun çok tanrılı dine sahip

olmalarına sebebiyet vermiştir. Şehrin önemine göre tanrılarının da önemi artmaktaydı. Örneğin, Eski Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 2700-2613) Menfis şehrinde Tanrı “Ra” değer kazanmış iken Yeni Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 1550-1087) Teb şehrinde Tanrı “Amon” en değer verilen tanrı olmuştur. IV. Amenhotep (Akhenaton, M.Ö. 1352-1336) Mısır'da dini bir reform yaparak çok tanrılı inanışa son vermiş ve yerine tek tanrı inancını getirmiştir. Akhenaton'un tek tanrı inancını getirmesinin temel nedeni özellikle bu dönemde din adamlarının devlet işlerine çok müdahil olmalarından kaynaklanmaktadır. Akhenaton din adamlarının devlet idaresi içerisindeki etkinliklerini yok etmek için başkentini Teb şehrinde Tel-Amarna götürdü. Burada eşi Nefertiti ile beraber Aton dinini yaydılar. Akhenaton'un diğer tanrıları yok sayarak tek tanrı inancını Mısır halkına dayatması Mısırlıların tepkisine yol açmış, bu nedenle Akhenaton'un ölümünden sonra Aton dini zayıflamaya ve bir süre sonra yok olmaya başladı.

Eski Mısır medeniyetinde bürokrasinin zirvesinde kral bulunmaktaydı. Kraldan sonra sırasıyla kraliçe, vezir, din adamları ve şehir idarecileri (valiler) gelmekteydi. Bu bürokrasi sistemi Mısır idari yapılanmasının bel kemiğini oluşturmaktadır. Eski Mısır, bulunduğu doğal koşulların zorluğuna rağmen merkezi bir idarenin kurulmasını ve halkının ona kesin bir şekilde itaat etmesini sağlayan ilk devlettir. Teokratik bir yönetim tarzı ile yönetilen Mısır Devleti'nde kral aynı zamanda tanrının yeryüzündeki temsilcisi idi. Bu nedenle kral siyasi, askeri, dini ve idari birçok hak ve göreve sahipti.

Mısır toplumunda kral soyunun devam etmesini sağlayan kraliçe kraldan sonra siyasi ve idari bakımdan en yetkili kişidir. Kraliçelerin devlet içerisinde yer aldığı konumları diğer milletlerinkinden çok daha yüce idi. Kralı tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak gören Mısırlılar kraliçeyi de tanrının eşi olarak benimsemişlerdir. Mısır'daki siyasi sistem kadına da ülkeyi yönetme hakkı vermektedir.

Kralın sarayında hem bu dünya hem de öteki dünya işlerini yönetirken ona yardım eden günümüzdeki bakanlıklara benzer bir yönetim sistemi vardı. Bu sistemin başında vezirler yer alırdı. Merkeze bağlı bölge veya şehirlerde ise günümüzde vali olarak isimlendirdiğimiz yöneticiler mevcuttu.

Yaptığımız bu çalışma neticesinde Nil Nehri'nin Mısır medeniyetini nasıl meydana getirdiğini gördük. Eski Mısırlıların yaşam biçimleri, sosyal hayatları, gelenekleri, tanrıları, kralları, dinleri, siyasi ve idari yapıları hakkında bilgi sahibi olduk. Mısırlıların birçok yönden günümüz dünyası ile benzerlikleri olduğunu fark ettik. Çalışmamızla Mısır Tarihi ve Medeniyetine bir nebze de olsa ışık tutmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- ABDULHALİM, Nebila Mihemmed, 1978. Mealim, el-Tarih el-Hezari ve'l-Siyasi fi Mısır el-Firavuniyye, Münşeat-el Maarif, el-İskenderiyye, 353s.
- ABDULMECİD, Abdullah Abdurezzak, 2007. el-Evsime el-Askeriyye el-Melekiyye, fi Mısır el-Firavuniyye, Mektebet Metbuli el-Kahire, 364s.
- ABDULMUTTALİB, Faiz Enver, 2013. el-Veyi el-Siyasi inde Kudema El-Mısri, el-Heye el-Mısriyye el-Amme li'l-Kitab, Mısır, 230s.
- ABDULMÜNAM, Abdulkadir Halil, 1974. el-Askeriyye fi Devlet el-Hadise el-Firavuniyye, Yayınlanmamış Yükseklikisans Tezi, Külliyyet el-Adâb Camiet el-İskenderiyye.
- Ahmed Zeki Beg, 1899. Kamus'ül-Coğrafiyye el-Kadim, Matbaat'ül Kübra el-Emirriye, Mısır, 95s.
- AKŞİT, N. ve OKTAY E., 1972. Tarih I İlk Çağ, Remzi Kitabevi, İstanbul, 341s.
- ALİ, Durre Ramazan Abde, 2004. Hezare Mısır el-Kadime Mi Akdem el-Usur Hetta Nihayet Usur el-Ussat el-Vataniye, Takdim Zahi El Hevvas, Cüz 1, el-Meclis el-ala Lil-Asar, Mısır, 417s.
- ALLAM, Nimet İsmail, 1999. Fünun el-Şark el-Evsat ve'l-Âlem el-Kadime, Dar'ül-Maarif, Mısır, 315s.
- ARHARIN, C., 2004. Turas Mısır, Çev.: Salih Briyer, Metabı Meclis el-Ala, Mısır, 296s.
- ATTU, Harbi Abbas, 2005. el-Fikr'ıl Şarki el-Kadim, Dar'ül-Maarife el-Camiiyye, 342s.
- BAIKIE, J., 1916. Peeps At Many Lands Ancient Egypt, A. ve C. Ltd, London, 134s.
- BAKIR, Taha, 2011. Mukaddime Fi-Tarih'ül el-Hazara el-Kadime Hazare Vadi-i Nîl, C. 2, Dar'ül-Verrak, Beyrut, 768s.
- BARINDIR, C. 1993. El-Mutekadat el-Diniyye le-da el-Şuûb, Çev.: İman Abdulfettah İmam, Meclis'ül-Vatani Lis-Sekafe, El-Kuveyt, 418s.
- BIERBRIER, M. L., 2008. Historical Dictionary of Ancient Egypt, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, 429s.
- BONS, C., 2003. Mucem el-Hazare el-Mısriyye El-Kadime, Çev.: Emin Sleame, Mektebet el-Usra, el-Kahire, 225s.
- BREASTED, J. H., 1996. Tarih Mısır Min Akdem el-Isur ila Feth el-Farisi, Çev.: Hasan Kemal, Mektebet Medbuli, el-Kahire, 409s.
- BREWER, D. J. ve TEETER, E. 2011, Mısır ve Mısırlılar, Çev.: Nihal Uzun, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 247s.
- _____, 2009. Mısır ve Mısıryun, Çev.: Atıf Mutemît, Mektebet el-Şuruk el-Devriyye, el-Kahire, 229s.
- BUCKLER, M. H., 1988. A History Of World Societies, Volume I, Houghton Mifflin Company, Boston, 640s.
- BURNER, G. v.d., 2003. Mucem el-Hezare el-Mısriyye el-Kadime, Çev.: Emin Selame, Mektebet el-Usra, Mısır, 392s.
- CENABİ, Kays Hatım Hani, 2014. Tarih el-Şark el-Edna el-Kadim, Dar Sefa li'l-Neşr ve Tevzi, Umman, 367s.

- CHRISTENSENS, W., 2009. Great Empires of the Past: Empire of Ancient Egypt, Chelsa House Publishers, New York, 160s.
- CIYAR, Y. Y., RIHTER L., ve ZIKRI, A., 1996. Et-Tıb ve el-Tahnit Fi Ahit el-Feraine, Mektebet Metbuli, el- Kahire, 207s.
- CONNIFF, K., MOLDEN, D., PEDEN, D AND B. AWULACHEW, S., 2012. “Nile Water And Agriculture Past, Present And Future”, The Nile River Basin (Water, Agriculture, Governance And Livelihood), Ed. Seleshi Bekele Awulachew, Vladimir Smakhtin, David Molden and Don Peden, New York, ss.5-29.
- ÇİFTÇİ, K. M., 2010. Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- DAVID, R., 2003. Handbook To Life In Ancient Egypt, New York, 364s.
- DELU, Burhaneddin-i, 1989. Hezare Mısır ve el-Irak el-Tarih el-İktisadi ve el-İctimai ve el-Siyasi ve el-Sekafi, Dar el-Farabi, Beyrut, 466s.
- DERVİŞ, Mehab, 1998. el-İdare Fi Mısır el-Kadime, Mektebet el-İskenderiyye, Mısır.
- DOMA, F., 1998. Hezare Mısır el-Firavuniyye, Çev.: Mahir Cuyicati, Meclis el-Ala li'l-Sekafe, Mısır, 317s.
- DUIKER, W. J. and SPIELVOGEL, J. S., 1994. World History, Volume 1, West Publishing Company, New York, 761s.
- EBUBEKİR, Abdulmunim, 1961. Akhenaton, Dar el Kalem, Kahire, 127s.
- _____, 1962. Tarih el-Hezare el-Nazm el-İctimaiyye, el-Heye el-Mısriyye el-Amme li'l-Kitab, el-Kahire.
- EDİP, Semir, 2000. Mevsua el-Hezara el-Mısriyye el-Kadime, dar el-Erebi li'n-Neşr, el-Kahire, 888s.
- EDİP, Semir, 1997. Tarih ve Hezaret Mısriyye el-Kadime, Dar el-Erebi li'n-Neşr, el-Kahire, 330s.
- el-AHMED, Sami Said ve AHMED, Cemal Raşit, 1988. Tarih el-Şark'ül-Kadim, Matbaat el-Talim'ül-Ali, Bağdat, 430s.
- el-DUREYT, Seril, 1992. Akhenaton, Çev. Ahmed Züher Emin, el-Heye El Mısriyye el Amme li'i-Kitab, Mısır, 246s.
- el-ELFİ, Amal Sıffud, 1997. Methef el-Tehnit, Meclis'ül-ala li'l-Asar, Mısır, s. 48.
- el-ENSARİ, Nasır, 1968. Mecmel fi Tarih Mısır en-Nazım, el-Siyasi ve'l-İdari, Dar el-Şuruk, el-Kahire, 392s.
- el-FİNDİ, Muhammed Cemaleddin, 1993. Sulsilet el-Âlem ve el-Heyat el-Nil, el-Heye el-Mısriyye el-Amme li'l-Kitab, Mısır, s66s.
- el-HACCAC, Cihat, 2000. el-Hezaret-Mısır el-Firavuniyye, Dar el-Zehabiye, el-Kahire, 135s.
- el-FRANSİYYE, Ulama El-Hemle, 2003. Mefsuat Vasıf Mısır, C. 28, Mektebet El-Usra, Mısır, 566s.
- el-HÜSEYNİ, Abbas Ali Abbas, 2012. Müctemia el-Aliha fi el-Diyane el-Mısriyye, Dar-Ninova lil-Tibae ve el-Neşr, el-Irak, 368s.
- el-MACİD, Hez'el, 1999. el-Din el Mısri, Daruş-Şuruk, Filistin, 318s.
- el-MEHDİ, İman Muhammed Ahmed, 2009. el-Hub Fi Mısır'ül-Kadime, el, Heye el-Mısriyye el-Amme li'l-Kitab, el-Kahire.

- el-NEŞAR, Mustafa, 2004. El-Fikr'ül-Felsefi fi Mısır'ül-Kadime, Dar El Mısriyye El-Suudiye, El-Kahire, 248s.
- el-RAMADY, H. R., el-MARSAFAWY, S. M. and Lowell, N. L., 2013. "Sustainable Agriculture and Climate Changes in Egypt", E. Lichtfouse (ed.), Sustainable Agriculture Reviews, 12, DOI 10.1007/978-94-007-5961-9_2, © Springer Science+Business Media Dordrecht.
- el-SADİ, Hasan Muhammed Muhyeddin, 1991. Hükkam el-Ekalim Fi Mısır el-Firavuniyye, Dar el Maarife El-Camiiyye, el-iskenderiyye, 377s.
- el-SİYUFİ, Muhtar, 1999. el-Um el-Hazarat Mılamı Amme Li Evvel Hezare Seneha el-İnsan, Cüz. 2, Dar el-Mısriyye el-Lübnaniyye, Mısır, 188s.
- _____, 2000. el-Um el-Hazarat Mılamı Amme Li Evvel Hezare Seneha el-İnsan, Cüz. 3, Dar el-Mısriyye el-Lübnaniyye, Mısır, 274s.
- el-ULEMA, Nehbe Min, Tarih el-Hezare, el-Mısriyye el-Asır el-Firavuniyye, C. 1, Mektebet el-Nahza el-Arabiye, el-Kahire, 632s.
- el-ZİBARİ, Muhammed Salih Tayyib Sadık, 1989. el-Nizam el-Meliki Fi el-Irak el-Kadim Dirase Mukarene Mea Nizam el-Meliki el Mısri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kudimet İla Meclis Kulliyet el-Adâb Camiat Musul, Musul, 263s.
- ELIADE, M., 2000. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Taş Devrinden Eleusis Mysteria'lartna), C.1, Çev.: Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 461s.
- ELIND R. ve YANS J., 1997. Tıfıl fi Mısır el-Kadime, Çev.: Ahmed Züheyr Emin, el-Heze el-Mısriyye el-Amme Li'l-Kitab, Mısır, 176s.
- ELYAT, Mersiya, 1986. Tarih el-Mutekadat ve'l-Efkar el-Diniyye, Çev.: Abdulhadi Abbas El-Muhami, Dimaşk, 464s.
- EMERY, M., 1952. Hor-Aha I Great Tombs II, Vindir, Cilt II, 142s,
- EMHİS, Mahmut, 2011. Tarih el-Şark el-Etna El Kadim, Dar'ül-Nahza el-Erebiyye, Lübnan, 440s.
- ERGİN, H., 2007. Mısırlıların Dini İnanç ve Adetleri (Milattan Önceki Devirler), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 206s.
- ERMAN, A., 1894. Life In Ancient Egypt, Çev.: By H. M. Tirard, London, 217s.
- ERMAN, A., 1995. Diyane Mısır el-Kadime Neş'etuha ve Tattavuruha ve Nihayetuhu fi Erbaa Alaf Sene Kable'l-Milad, Çev.: Abdulmünin Ebubekir ve Muhammed Enver Şükrü, Mektebet Metbuli, Kahire, 580s.
- ERMAN, A. ve RANGE, H., 1953. Mısır ve'l-Hayat el-Mısriyye Fil-Usuren el-Kadime, Çev.: Abdulmünam Ebubekir ve Muharrer Kemal, el-Kahire.
- ERMUŞ, Ahmed Ratıb, 2007. v.d, Mefsuat-el Edyan el-Meysere, dar el-Nefais. 4. Baskı, Beyrut, 560s.
- FAHRİ, Ahmet, 1960. Mısır el-Firavuniyye Mucet Tarih Mısır Mınzu Akdem el-Usur Hetta 332 M.Ö, el-Kahire, 392s.
- FERAH, Naim, 1972. Mucet Tarih Şark el-Edna el-Kadim, el-Siyasi ve el-İctimai ve el-İktisadi ve el-Sekafi, Dar el-Fikr, Dimaşk, 102s.
- FRANKFURT, H., WILSON, J., TORKILD, J., 1980. Ma kabl'el-Felsefe, Çev.: Ahmed Fahri, Mektebet el-Nehza el-Mısriyye, el-Kahire, 317s.

- FRANSU, 1986. Mısır Tanrıları, Ter. Zeki Sus, El-Hey'l-El Mısriyye El-Amme Lil-Kitap, Kahire, 128s.
- FREEMAN, C. 2005. Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları, Çev.: Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 700s.
- GOSSE, A. B., 1915. The Civilization Of The Ancient Egyptians, Published by T. C. & E. C. Jack Ltd, London.
- GÖRGÜN, H., 2004. "Mısır", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 29, Diyanet Vakfı İslam Yayınları, Ankara, 555s.
- Grolier Internatiomal Americana Encyvplopedia, 1993. "Mısır", C.10, İstanbul, 65s.
- HAMİD, İsmail, 2008. Eşhır el-Melikat El-Firavuniyye, Dar el-Meşarık, Mısır, 151s.
- HAMMAT, Muhammed Raşid, 2014. el-Muslimun ve el-Dauhum fi-Mısır el-Firavuniyye, Takdim: Zahil Hevas, Dar'ul-Kitab el-Erebi, el-Kahire, 287s.
- HASAN, Ahmed İbrahim, 2001. Tarih el-Nazım el-Kanuniyye ve el-İctimaiyye, Nazım el-Kısm el-Ğas, Divan el-Matbuat el-Camiiyye, el-İskenderiyye, 488s.
- HASAN, Selim, 2000a. Mevsuat Mısır el-Kadime, el-Heye el-Mısriye el-Kadime el-Amme li'l-Kitab, Cüz. 1, Mısır, 447s.
- _____, 2000b. Mevsuat Mısır el-Kadime, el-Heye el-Mısriyye el-Kadime el-Amme li'l-Kitab, Cüz. 2, Mısır, 565s.
- _____, 2000c. Mevsuat Mısır el-Kadime, Cüz. 3, Mektebet'ül-Usra, Mısır, 614s.
- _____, 2000d. Mevsuat Mısır el-Kadime, Cüz. 4, Mektebet'ül-Usra, Mısır, 740s.
- _____, 2000e. Mevsuat Mısır el-Kadime, Cüz. 5, Mektebet'ül-Usra, Mısır, 682s.
- _____, 2000f. Mevsuat Mısır el-Kadime, Cüz. 17, Mektebet'ül-Usra, Mısır, 412s.
- _____, 2000g. Mevsuat Mısır el-Kadime, Cüz. 18, Mektebet'ül-Usra, Mısır, 238s.
- HATİB, Muhammed, 2007. Mısır Fi Eyyam-i Feraine, Menşurat Darul-Alaaddin, Dımaşk, 254s.
- HERODOTOS, 2001. Tarih-i Heredotos, Çev.: Abdullilah el-Mellah, Menşurat el-Mücemme es-Sekafı, Abu Dabi, 751s.
- HIZIR, Sena, 2003. Muhazarat fi Tarih el-Şark'ül-Kadim, Dar'ül-Vefa el-İskenderiye, 500s.
- HORNONÇ, E., 1996. Vadi el-Mülük Ufuk el-Ebediyye lil-Alem el-Ahir Leda Kudema el-Mısri, Çev.: Muhammed Azip Musa, Mektebet Metbuli, el-Kahire, 368s.
- ISFUR, Muhammed Ebu'l-Muhasın, 1949. Mealim Hezaret El-Şerk el-Edna el-Kadime, Dar El-Nehze el Erebiyye, Beyrut, 314s.
- _____, Muhammed Ebu'l-Muhasın, 1962. Alakat Mısır Bil-Şark el-Edna Lil'Kadime, Dar El-Nehze el Erebiyye, Beyrut, 398s.
- İBRAHİM, Abdulaziz Emin Abdulaziz, 1990. Esira Beyne Mısır ve Asur 1000 K.M., Doktora Tezi, Zekazike Üniversitesi Yüksekokulu, Eski Yakın Doğu Medeniyeti Bölümü.
- İBRAHİM, Necip Mikail, 1996. el-Hazare el-Mısriyye el-Kadime, el-İskenderiyye.
- IMAR, A. ve AVBUVAYA C., 2006. Tarih Hazaret el-Alem el-Şark ve el-Yunan el-Kadime, Çev.: Ferit M. Dağır ve Fuat C. Ebureyhan, Matbaat Uveydat li'l-Neşr, Beyrut, 724s.

- İNAN, A., 1992. Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 393s.
- İPLİKÇİOĞLU B., 1990. Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları I, Marmara Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 486, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- James, T. C., 1997. el-Hayat Eyyam el-Feraine, Çev.: Ahmed Zihir Emin, el-Hayat el-Mısriyye el-Amme Lil-Kitab, Mısır, 243s.
- JOSHUA, J. M., 2009. "Ashurbanipal", <http://www.ancient.eu/Ashurbanipal/>, Erişim Tarihi: 26.11.2014.
- KABROL, Enis, 2013. Emin-Hevtab-ı Salis El-Melik'ül-Muazzam, Çev.: Mahir Cuyicati, Meclis el-Ala Lis-Sekafe, Mısır, 836s.
- K. I., 1999. Tarih Tut-Inih-Amun Muharrer Mısır El-Azim, Mektebet Metbuli, Kahire, 328s.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli, Haz.: Fatih Araz, Ayyıldız Matbaacılık, İstanbul, 623s.
- LALVIT, K., 2010. el-Feraine fi Memleket Mısır Zemen Mülük'ül-Aliye, Çev.: Mahir Cüveycati, el-Merkez el-Kavmi li'l-Tercüme, el-Kahire, 507s.
- LEBİP, Bahur, 1947. Lemehat Min Dirasat el-Mısriyye el-Kadime, Matbaat Muktetif el-Makis, Mısır, 144s.
- LISHTENBERG, R. 1997. el-Mumyavaat el-Mısriyye Min-el-Mevt ile'l-Hulut, Çev.: Mahir Cücati, C.1, Dar'ul-fikr li'l-Dirasat, el-Kahire, 134s.
- LUOMA, E., 2009. Egyptian Brewing: The Production Of Beer Based On Archaeological Evidence, BA Thesis, University Of Wisconsin.
- MAHMUT, Bahattin İbrahim, 2001. El-Mabed fi el-Devle el-Hadise fi Mısır el-Firavuniyye Tanzimehu el-İdari ve Devrehu el-Siyasi, el-Hayat el-Mısriyye el-Amme Li'l-Kitab, Mısır, 427s.
- MASSON, L. D., 2014. "Women in Ancient Egyptian Society", <http://www.ancient.eu/article/623/>, Erişim Tarihi: 30.11.2014.
- MARK, J. J., 2011. Beer in the Ancient World, <http://www.ancient.eu/Beer/> Erişim Tarihi: 06.12.2014.
- MEDENİ, Muhammed, 2014. El-Hezare ve el-Diyane Firavuniye, dar-Kenan, Dımaşk, 167s.
- MEHRAN, Muhammed Beyumi, 1999. Es-Sevre'l İctimaiye el-Ula, fi Mısır el-Feraine, Dar el-Maarife el-Camiiyye, Mısır, 367s.
- _____, 1997. Dirasat fi Tarih Şark el-Edna el-Kadime, Cüz. 4, el-İskenderiyye.
- _____, el-Mudın el-Kubra fi Mısır ve el-Şark el-Edna el-Kadime, Cüz. 1, Dar el-Maarife el-Camiiyye, el-İskenderiyye, 241s.
- Mevsua el-Hezara el-Mısriyye el-Kadime. 2000. Dar el-Erebi li'n-neşr, el-Kahire, 824s.
- Mevsuat el-Sekafe el-Tarihiyye ve el-Eseriyye ve el-Hezariyye Tarih el-Kadim, 2008. C. 3, Dar'ul-Fikr el-Erebi, el-Kahire.
- MITRİ, Necip, 1913. Mülahhas Tarih el-Kadime, Matbaat el-Maarif, Mısır, 76s.
- MİKAİL, Necip, 1966. Mısır ve El-Şark'ül Edna el-Kadim, Dar Matbuat el-Hadise, C.1, el-İskenderiyye, 359s.

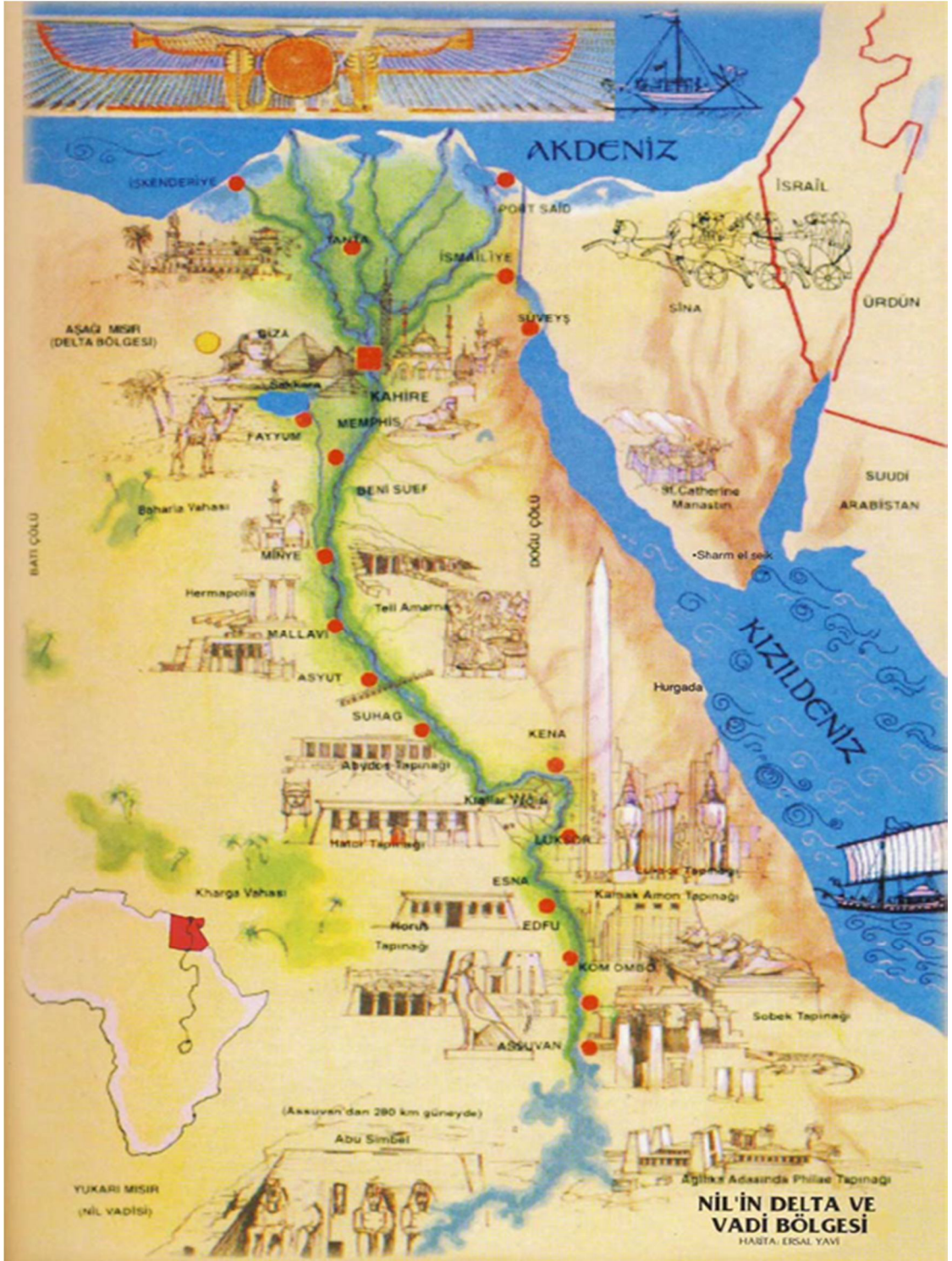
- MIKS, D. ve MIKS, C. F., 2000. Firavun Tanrılarının Günlük Hayatları, Çev.: Fatima Abdullah Mahmut, El-Heye El-Mısriyye El Amme Li'l-Kitap, Mısır.
- MUSA, Ahmed Reşad, 1998. Dirasat fi Tarih Mısır el-İktisadi, Meclis el-Ala Lis-Sekafe, Mısır, 269s.
- MUSA, Muhammed el-Arap, 1992. Esrar el-Herem el-Ekber Dirase Eseriyye Tarihiyye an Herem Khafu ve Asri, el-Kahire, 136s.
- MUSTAFA, Salih Lemiî, 1983. İmarat el-Hazarat el-Kadime Mısır Mabeyne'l-Nehreyn-Yunan-Roma, Dar'ul-Nehze el-Erebiye, Beyrut.
- NAİL, Neha Mahmut, 2003. el-Dellaet el-Remziyye vel-Kıyem el-Fenniyye li-Tican el-Alihe Fi Nüfus'ül-Mısriyyel Kadime, Master tezi, Külliyyet'ül- Terbiyye, Camiet Hilvan, Mısır, 195s.
- NAZİR, Wilyem, 1970. El-Sewre El-Nebatiyye inde Kudema el Mısriyyin, el-Heye Mısriyye, El-amme Li'l-Neşr, Mısır, 373s.
- NOBILKUR, C. D., 2005. Ramsis-i Sani Firavn el-Mucizat, Çev.: Fatima Abdullah Mahmut, el-Meclis El-Ala Lis-Sekafe, El-Kahire, 529s.
- _____, 1974. Tutankamun Heyat Firavun ve Memamtihi, Çev.: Ahmet Rıza ve Mahmut, Halil Nıhas, el-Heye el Mısriyye el-Amme Lil-Kitab, Mısır, 313s.
- NURETTİN, Abdulhelim 2008. El-Lugat El Mısriyye El Kadime, El-Hey'l-El Mısriyye El-Amme Lil-Kitap, Kahire, 201s.
- ÖZÇELİK, N., 2002. İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı, Nobel Yayınları, Ankara, 384s.
- PETRIE, W. M. F., 1975. El-Heyat el-İctimaiyye fi Mısır el-Kadime, Çev.: Hasan Muhammed Cevher ve Abdulmünam Abdulhelim, el-Heye El Amme el-Mısriyye, el-İskenderiyye, 323s.
- RATIYYE, S., 1998. Hatşebut el-Melike el-Firavuniyye, Çev.: Fatima Abdullah Mahmut, el-Heye el-Mısriyye, el-Amme, li'l-Kitab, Mısır, 210s.
- REYFIŞTAL, E., 1967. Tibe fi Ahıd Amen-Hevtıb-ı Salis, Çev.: İbrahim Rızık, Muessesat Frankliyn li'l-Tibae ve el-Neşr, Beyrut, 348s.
- RITFORD, D., 2000. Akhenaton Zalike'l-Firavnul el-Marık, Çev.: Beyyumi Kandil, Dar Vefa li'd-Dünya li'd-Dibae ve'l-Neşr, el-İskenderiyye, 337s.
- RUIZ, A., 2006. Ruh Mısır el-Kadime, Çev.: Ekrem Yusuf, el-Meclis el-Ala li'l-Sekafe, el-Kahire. 334s.
- SABRİ, İbrahim Abdulaziz, 2007. el-Alakat'ül-İnsaniyye Beyn'el-Ezvac Fi Mısır Aban el-Asır'ul Romani, Devriyet el-Vakayi' et-Tarihiyye, el-Aded: 8, Merkez el-Bıhus ve'l-Dirasat, Külliyyet el-Adâb, Camiet el-Kahire.
- SADIK, Şükrü, 1999. Tarih el-Fünun el-Cemile İnde Kudema el-Mısri, Matbeat el-Maarif, Mısır, 200s.
- SADULLAH, Muhammed Ali, 2001. fi Tarih Mısır el-Kadime, Merkez el-İskenderiyye li'l-Kitab, Mısır, 262s.
- _____, 1989. Tatavvur el-Mesel el-Ulya fi Mısır'ül-Kadime, Menşurat Şebab el-Camia, el-İskenderiyye, 287s.
- _____, 1988. el-Devri el-Siyasi li'l-Melikat fi Mısır, Müessesat el-Şebap el-Camia, el-İskenderiyye, 281s.

- _____, 1986. Zevcat el-Melekiyat ve Devrihunne el-Siyasi fi Mısır fi Asır el-Devlet el-Hedise, 310s.
- SAĞIR, H., 2011. Ezamet Asur, Çev.: Halid Es'et İsa ve Ahmed Ğassan Sabu, dar ve'l Müesseta'ül İslam, Dimaşk, 495s.
- SALİH, Abdulaziz, 1997. v.d., Mevsuat Tarih Mısır Ebre el-Isur Tarih Mısır el-Kadime, el-Heve el-Mısriyye el-Amme li'l-Kitab, Mısır, 531s.
- _____, 1973. el-Şark el-Edna el-Kadim Mısır ve el-Irak, Mektebet Enculi el-Mısriyye el-Kahire, 599s.
- _____, 1988, el-Usra El Mısriyye Fi Usur-i el-Kadime, el-Heve el-Mısriyye el-Amme li'l-Kitab, Mısır, 200s.
- SEELEY, L., 1904. History of Education, American Book Company, New York.
- SELİM, Ahmed Emin, 2009, Mısır ve el-Irak Dirase Hezariye, Dar el-Nahze el-Arebiyye, Beyrut, Lübnan, 494s.
- _____, 1998. Dirasat fi Tarihül-Şark el-Edna El-Kadime Mısır el-Irak El-İran, Dar el-Arabiye, Beyrut, 535s.
- SELİM, Suat Salih, 2010. Kerbela Üniversitesi Dergisi, C. 8, 4. Adet.
- SERHAN, Semir, 2000. "el-Edeb el-Mısri el-Kadim", Mevsual Mısır el-Kadime, C. 17, Mektebet el-Usra, el-Kahire.
- SEYFETTİN, İbrahim Nemir, v.d, 1991. Mısır fi Usur el-Kadime, Mektebet Metbuli, Kahire, 249s.
- SEYYİD, Eymen Fuad, 2007. "Nil" Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 33, Diyanet Vakfı İslam Yayınları, İstanbul.
- SHORTER, A., 1997. El-Hayat'ül-Yevmiyye fi Mısır'ül Kadim, Çev.: Necip Mikail İbrahim, el-Heve Mısriyye el-Amme, Mısır, 167s.
- SONIRON, S., 1975. Kahhan Mısır el-Kadime, Çev.: Zeyneb el-Kurdi, el-Heve el-Mısriyye el-Amme li'l-Kitab, Mısır, 207s.
- STEPSTİŞVIŞ, A., 1993. Tarih'ül- Kitab, Çev.: Muhammed M. Irnavut, el-Kuveyt, 236s.
- SUİFİ, Muhtar, 1999. Um El-Hezarat Melamih Amme li-Evvel Hezare Sene'aha el-İnsan, Cilt: 2, Takdim Zahi El-Havvas, Dar'ül- Mısriyye El-Lübnaniyye, El-Kahire, 291s.
- _____, Muhtar, 1999. Um El-Hezarat Melamih Amme li-Evvel Hezare Sene'aha el-İnsan, Cilt: 3, Takdim Zahi El-Havvas, Dar'ül- Mısriyye El-Lübnaniyye, El-Kahire, 274s.
- _____, Muhtar, 1999. Um El-Hezarat Melamih Amme li-Evvel Hezare Sene'aha el-İnsan, Cilt: 4, Takdim Zahi El-Havvas, Dar'ül- Mısriyye El-Lübnaniyye, El-Kahire, 20s.
- ŞAHİN, Alâeddin, 2008. Tarih-i El-Siyasi ve El-Hezari Li-Mısır El-Firavniye, El-Kahire, 250s.
- TANYU, H., 1973. Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 120, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

- THOMPSON, J. C., 2014. "Women In Ancient Egypt", Women In The Ancient World <http://www.womenintheancientworld.com/women's%20clothing.htm> Erişim Tarihi: 25.11.2014.
- TIŞIRNI, Y. 1996. ed-Diyane el-Mısriyye el-Kadime, Çev.: Ahmed Kadri ve Mahmud Mahir Taha, Dar el-Şuruk, el-Kahire, 290s.
- TÜMER, G., 1994. "Din", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 317s.
- Ulama el-Hemle el-Fransiye, 2003. Mefsuat Vasıf Mısır, C. 28, Mektebet el-Usra, Mısır, 566s.
- UMRAN, Mahmud Said, 1999. el-Nazım el-Siyasi Ebre el-Usur, Dar el-Nahza el-Erebiye, Beyrut, 413s.
- VERCOUTTER, J., 2005. Eski Mısır (Legypte Ancienne), Çev.: Emine Çaykara, İletişim Yayınları, İstanbul, 125s.
- WILKINSON, T., 2013. Eski Mısır (M.Ö. 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi, Çev.: Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 736s.
- WILSON, J., 1951. el-Hezare el-Mısriyye, Çev.: Ahmed Fahri, el-Kahire, 540s.
- YANISMAN, 2005. Mısır el-Kadime Tarih el-Feraine el-Zewı İlim Delale el-Hadise, Çev.: Abbas Haydari, Menşurat Dar el-Cemel, Kolombiya, 526s.
- YILDIRIM, E., 2013. "Antikçağda Evliliklerle Kurulan Müttefiklikler: I. Antiokhos/Marriges Established Alliances in Ancient period: Antiochus I", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 17/1, ss.247-268.
- YILDIRIM, Ü., 2009,. Antik Dönemde Kadın ve Süslenme, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 238s.
- YIRMUTİYE, 1987. el-Hayat el-Yevmiyye fi Ahd el-Reamise (M.Ö 13. ve 12. yüzyıllar), Çev.: Aziz Markıs Mensur, Dar'ül Mısır Çeviri ve Yayınevi, Mısır, 93s.
- YUNIS, Wensa Hesun, 2010. "Ehim el-Hesais el-Coğrafiyye li-Mısır el-Kadime", Tikrit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Arkeoloji Bölümü, C.17, sy. 9, ss. 477-497.
- ZAİT, Abdulhamid, 2002. Mısır el-Halide, Mukaddime fi Tarih Mısır el-Firavuniye Minzu Akdem el-Usur Hetta Am M.Ö. 322, C. 1, el-Heye el-Mısriyye el-Amme Li'l-Kitab, Mısır, 657s.
- _____, Abdulhamid, 2002. Mısır el-Halide, Mukaddime fi Tarih Mısır el-Firavuniye Minzu Akdem el-Usur Hetta Am M.Ö. 322, C. 2, el-Heye el-Mısriyye el-Amme Lil-Kitab, Mısır, 715s.
- ZEKİ, Mey İbrahim, 2008. el-Eyat Fi Mısru'l-Kadim Mefsua el-Tarihiyye ve'l Eserriyye ve el-Hazariyye, C.3, Dar'ul-Fikr el-Erebiyye, el-Kahire.
- ZIKRI, Antonyo, 1995. el-Nil Fil-Ehed el-Feraine ve el-Arab, Mektebet Metbuli, el-Kahire, 136s.

EKLER

EK-1

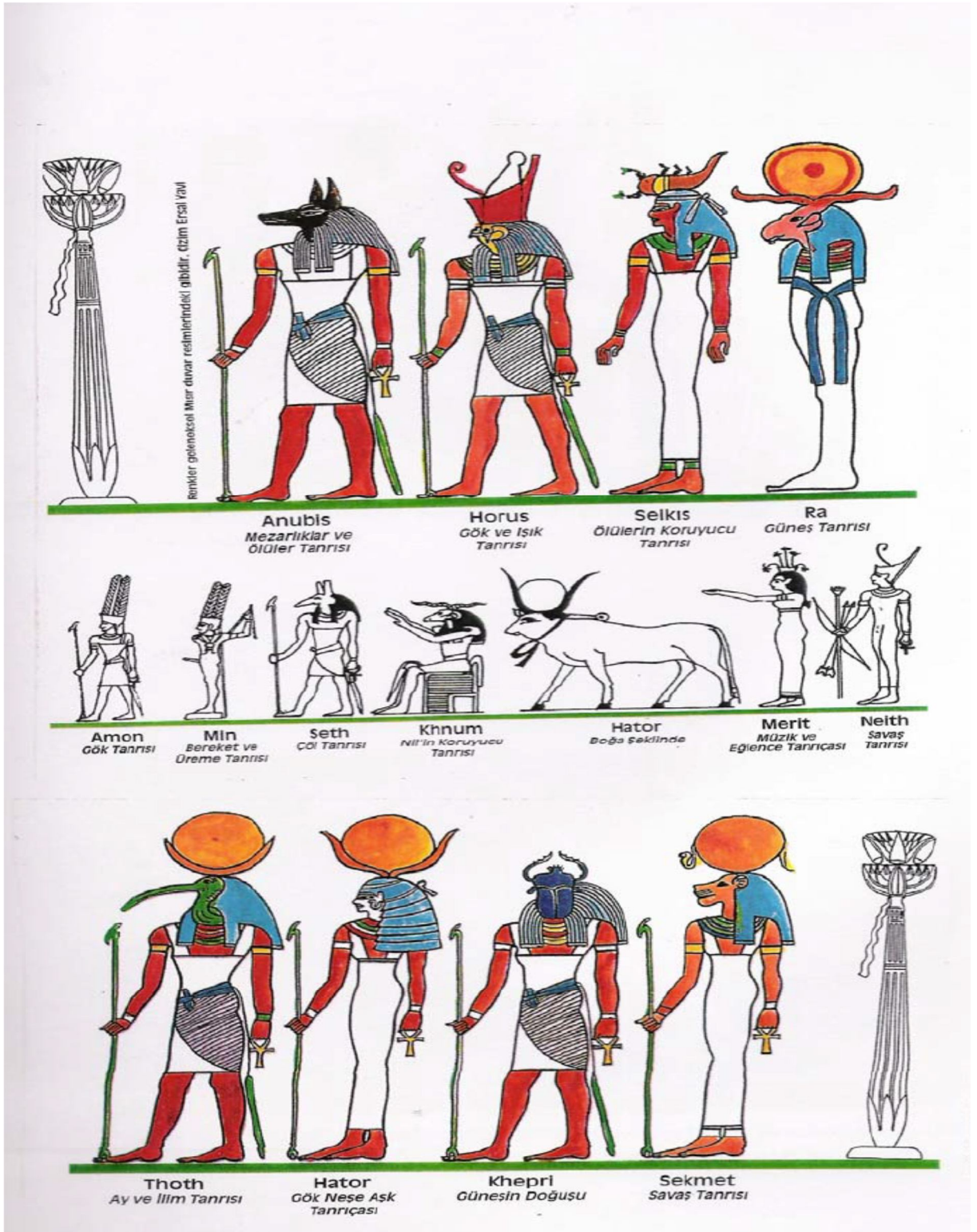
Yukarı ve Aşağı Mısır Bölgeleri

(Kaynak: Ceran, B. 2008. Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Konya.)

Yukarı ve Aşağı Mısır Krokisi

(Kaynak: BAIKIE, J., 1916. Peeps At Many Lands Ancient Egypt, A. ve C. Ltd, London.)

Mısır Tanrıları

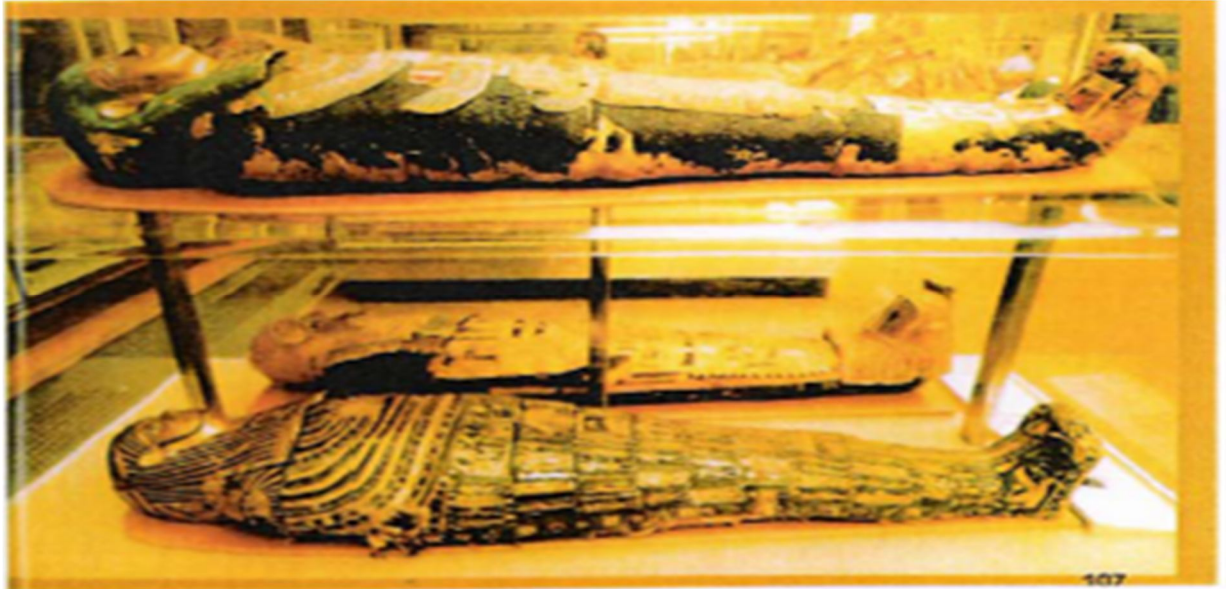
(Kaynak: ERGİN, H., 2007. Mısırlıların Dini İnanç ve Adetleri (Milattan Önceki Devirler), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

EK-4

Mumyanın kalbine dokunan Tanrı Anubis ölüyü öbür dünyada yaşaması için uyandırıyor

(Kaynak: ERGİN, H., 2007. Mısırlıların Dini İnanç ve Adetleri (Milattan Önceki Devirler), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

Mumya Sandukaları

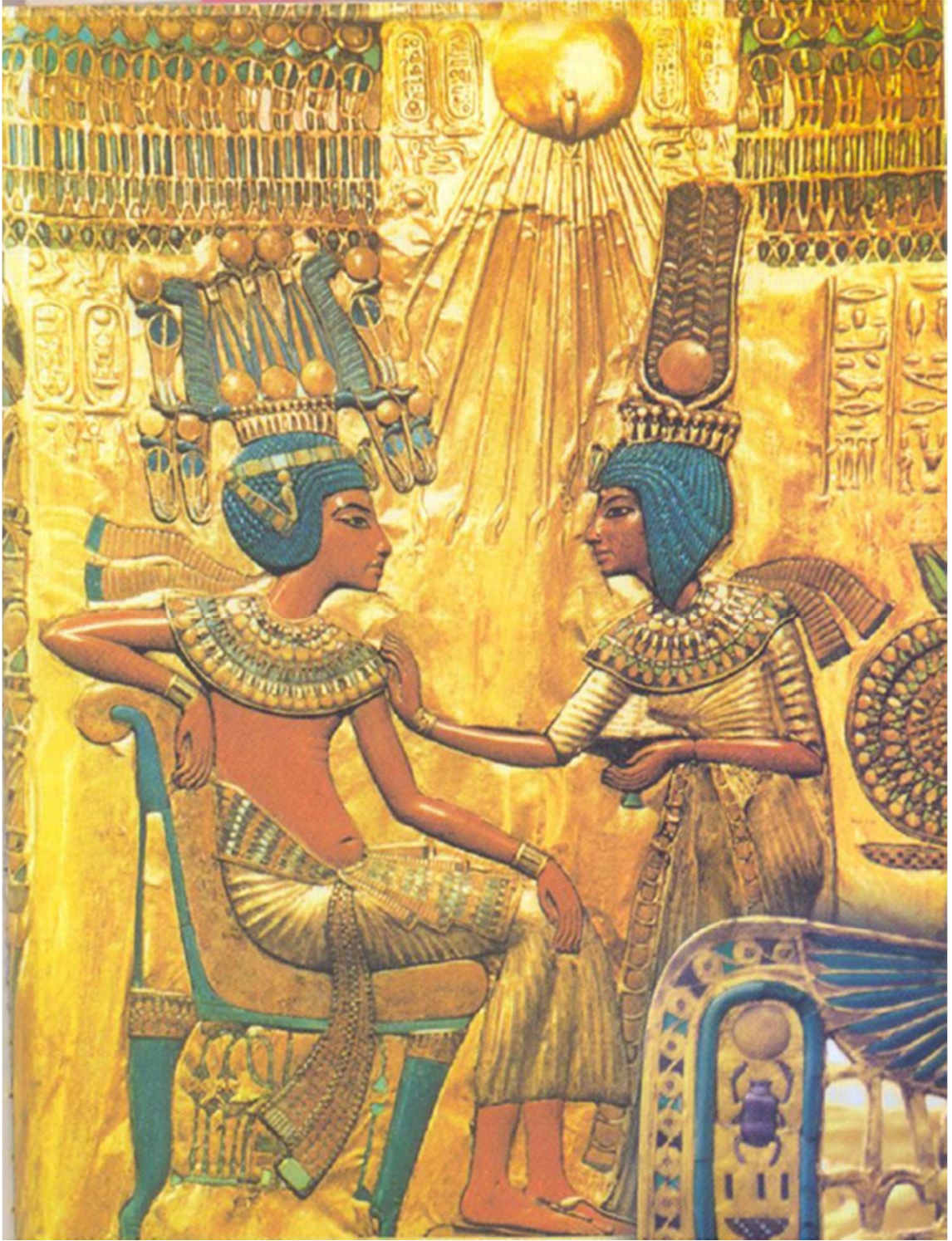
(Kaynak: ERGİN, H., 2007. Mısırlıların Dini İnanç ve Adetleri (Milattan Önceki Devirler), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

EK-5

Ölünün Tanrı Osiris'e Yolculuğu

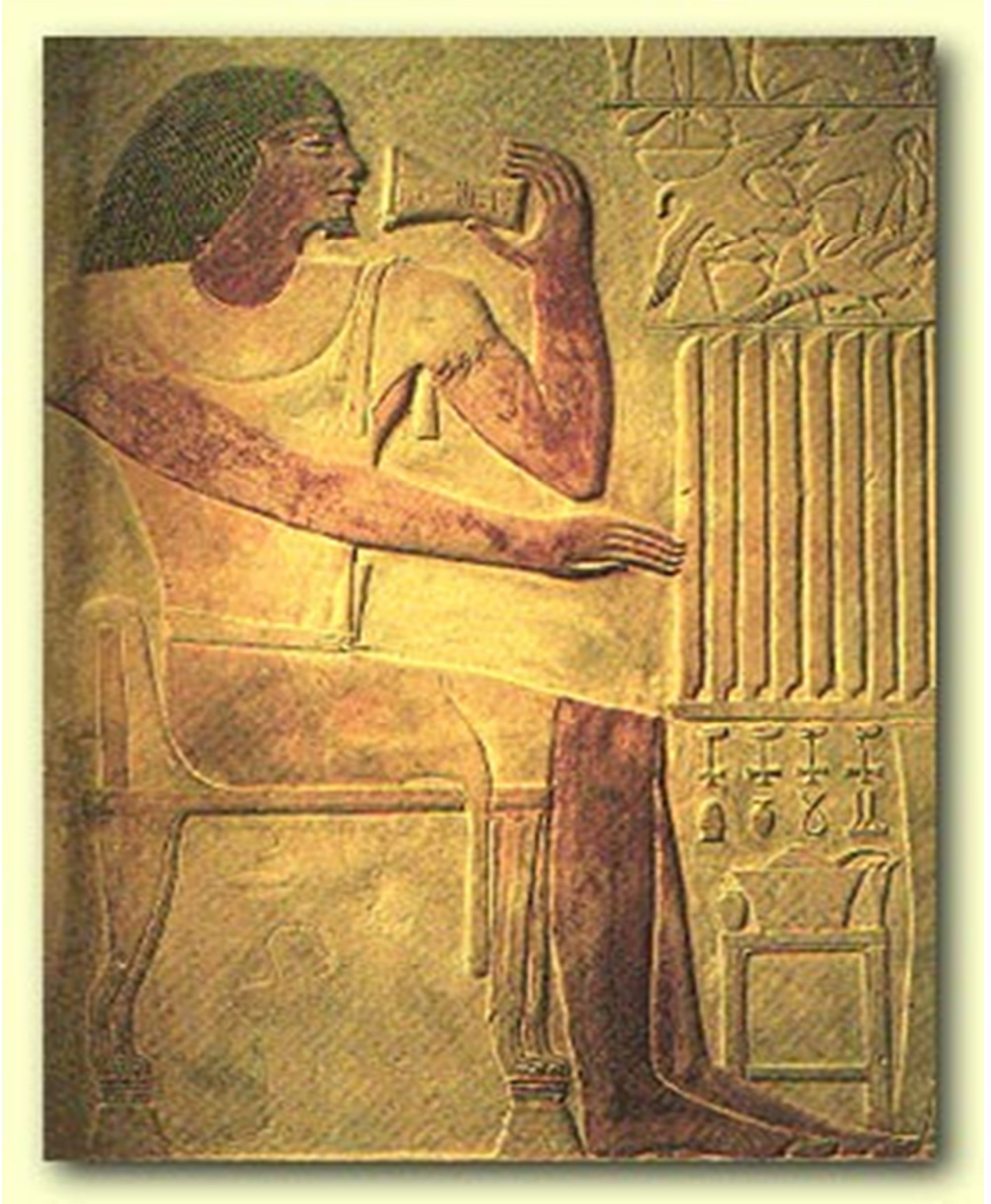
(Kaynak: ERGİN, H., 2007. Mısırlıların Dini İnanç ve Adetleri (Milattan Önceki Devirler), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

Mısır Kralı Tutankhamon ve Eşi Ankhesenamon

(Kaynak: YILDIRIM, Ü. 2009. Antik Dönemde Kadın ve Süslenme, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir)

EK-7

Mahkemede Duran Bir Vezir

(Kaynak: www.tarihpedia.com/misir_genel_egitim.html)

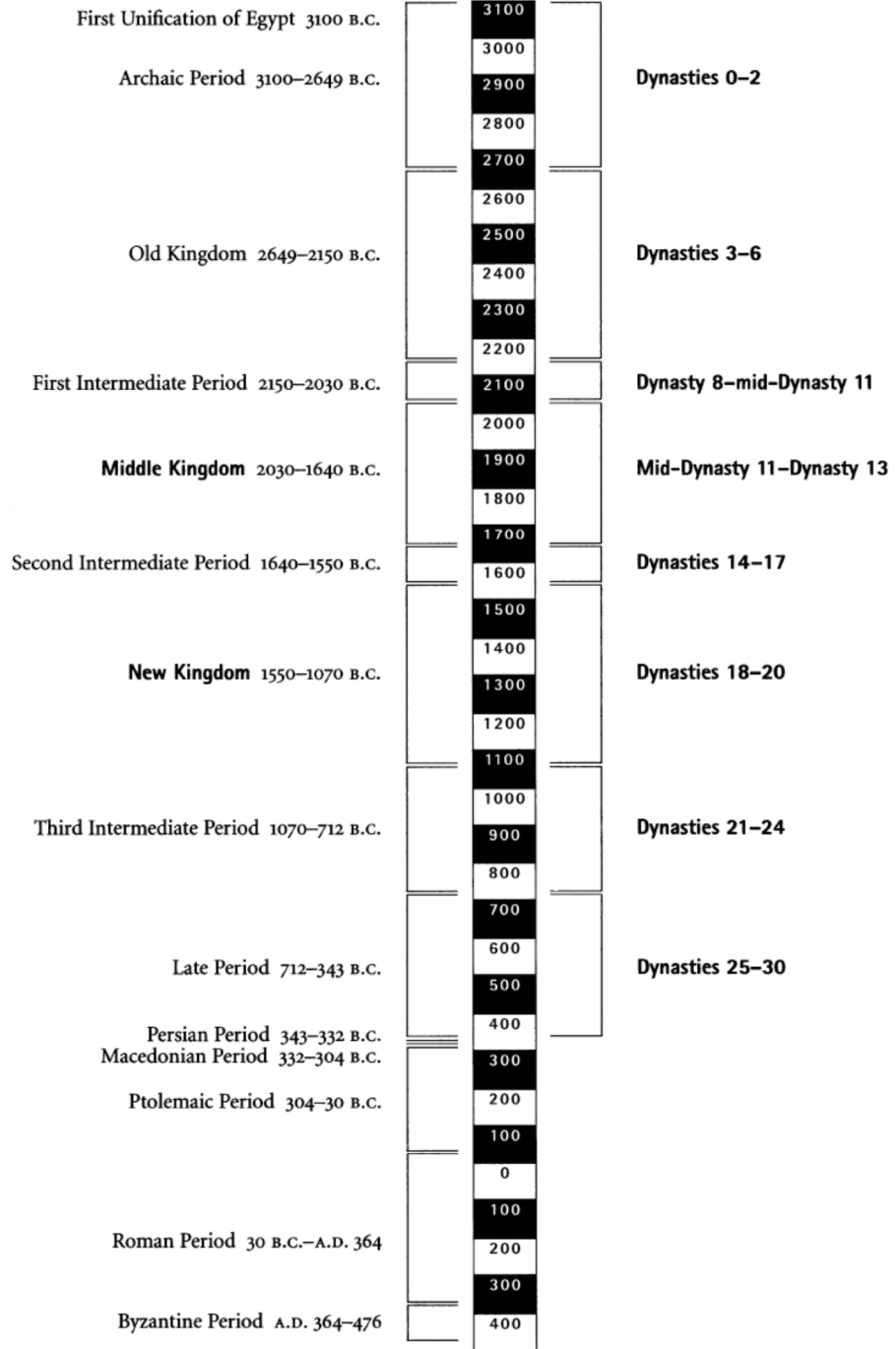
EK-8

Öğrenciler Tapınakta Ders İşlerken

(Kaynak: www.tarihpedia.com/misir_genel_egitim.html)

EK-9

Eski Çağ Mısır Krolonojisi

(Kaynak: ROEHRIG, C.H., 2002. Life Along The Nile, The MetroPolitan Museum Of Art Bulletin)

EK-10

TARİH ÖNCESİ DÖNEM C. 5000 M.Ö

SÜLALELER ÖNCESİ DÖNEM C. 5000–3100 M.Ö

ERKEN SÜLALELER DÖNEMİ C. 3100–2686 M.Ö

I. Sülale	c. 3100–2890 M.Ö
Narmer	c. 3100 M.Ö
Aha	c. 3080 M.Ö
Djer	c. 3050 M.Ö
Djet	c. 3000 M.Ö
Den	c. 2985 M.Ö
Anedjib	c. 2935 M.Ö
Semerkheth	c. 2925 M.Ö
Qaa	c. 2915 M.Ö

II. Sülale	c. 2890–2686 M.Ö
Hotepsekhkhemwy	c. 2890 M.Ö
Raneb	c. 2850 M.Ö
Nynetjer	c. 2810 M.Ö
Peribsen	c. 2760 M.Ö
Khasekhem (Khasekhemwy)	c. 2710 M.Ö

ESKİ KRALLIK C. 2686–2181 M.Ö

III. Sülale	c. 2686–2617 M.Ö
Netjerkheth Djoser	2686–2667 M.Ö
Sekhemkheth	2667–2648 M.Ö
Khaba	2648–2640 M.Ö
Sanakhte Nebka	2640–2638 M.Ö
Huni	2638–2615 M.Ö

IV. Sülale	c. 2615–2494 M.Ö
Snefru	2615–2592 M.Ö
Khufu (Cheops)	2592–2566 M.Ö
Radjedef	2566–2558 M.Ö
Khafre (Chephren)	2558–2532 M.Ö
Menkaure (Mycerinus)	2532–2503 M.Ö
Shepseskaf	2503–2498 M.Ö

V. Sülale	c. 2494–2345 M.Ö
Userkaf	2494–2487 M.Ö
Sahure	2487–2475 M.Ö
Neferirkare Kakai	2475–2455 M.Ö
Shepseskare	2455–2448 M.Ö
Raneferef Isi	2448–2445 M.Ö
Niuserre	2445–2421 M.Ö

Menkauhor	2421–2414 M.Ö
Djedkare Isesi	2414–2375 M.Ö
Unas	2375–2345 M.Ö

VI. Sülale	c. 2345–2181 M.Ö
Teti	2345–2323 M.Ö
Userkare	2323–2321 M.Ö
Meryre Pepy I	2321–2287 M.Ö
Merenre Nemtyemsaf I	2287–2278 M.Ö
Neferkare Pepy II	2278–2184 M.Ö
Merenre Nemtyemsaf II	2184–2183 M.Ö
Nitocris	2183–2181 M.Ö

I. ARA DÖNEM C. 2181–2000 M.Ö

VII/VIII. Sülaleler c. 2181–2125 M.Ö

IX/X. Sülaleler	c. 2160–2130 M.Ö, c. 2130–2040 M.Ö
Meryibre Khety	
Wahkare Khety	
Merykare	c. 2050 M.Ö

XI. Sülale	c. 2125–1985 M.Ö
Mentuhotep I	c. 2125 M.Ö
Sehertawy Intef I	2125–2112 M.Ö
Wahankh Intef II	2112–2063 M.Ö
Nakhtnebtpefer Intef III	2063–2055 M.Ö

ORTA KRALLIK DÖNEMİ C. 2040–1795 M.Ö

Nebhepetre Mentuhotep II	2055–2004 M.Ö
Sankhkare Mentuhotep III	2004–1992 M.Ö
Nebtawyre Mentuhotep IV	1992–1985 M.Ö

XII. Sülale	c. 1985–1795
Sehetepibre Amenemhat	1985–1955 M.Ö
Kheperkare Senusret I	1965–1920 M.Ö
Nubkaure Amenemhat II	1922–1878 M.Ö
Khakheperre Senusret II	1880–1874 M.Ö
Khakaure Senusret III	1874–1855 M.Ö
Nymaatre Amenemhat III	1855–1808 M.Ö
Maakherure Amenemhat IV	1808–1799 M.Ö
Sobekkare Sobeknefru	1799–1795 M.Ö

II. ARA DÖNEM C. 1795–1550 M.Ö

XIII. Sülale	c. 1795–1650 M.Ö
Khutawyre Wegaf	
Sekhemkare Amenemhat V	

Senebef
Sehetepibre
Iufni
Seankhibre Amenemhat VI
Semenkare Nebnun
Hetepibre Harnedjitef
Sewadjkare
Nedjemibre
Khaankhre Sobekhotep I
Renseneb
Awibre Hor
Sedjefakare Amenemhat VII
Sekhemre-khutawy Sobekhotep II
Userkare Khendjer
Semenkhkare Imiermesha
Sehetepkare Intef IV
Seth
Sekhemre-sewadjtawy
Sobekhotep III
Khasekhemre Neferhotep I
Sihathor
Khaneferre Sobekhotep IV
Khahetepre Sobekhotep V
Wahibre Iaib
Merneferre Ay
Merhetepre Sobekhotep VI
Seankhenre-sewadjtu
Mersekhemre Ined
Sewadjkare Hori
Merkare Sobekhotep VII
Djednefere Dudimose

XIV. Sülale

c. 1750–1650 M.Ö

Aasehre Nehesy

XV. Sülale (Hyksos)

c. 1650–1550 B

Salitis (Seker-her)
Meruserre Yaqub-her
Seuserenre Khayan
Iannas
Aauserre Apepi
Khamudy

XVI. Sülale

c. 1650–1580 M.Ö

Sekhemresemntawy Djehuty
Sekhemrewosertawy
Sobekhotep VIII
Seakhemre-seankhtawy
Neferhotep III Iykernefret

Seankhenre Mentuhotep
Sewadjenre Nebirirau I
Seuserenre Bebiankh

XVII. Sülale

c. 1580–1550 M.Ö

Sekhemre-wahkaw Rahotep
Sekhemre-shedtowy Sobekemsaf I
Nubkheperre Intef V
Sekhemre-wepmaat Intef VI
Sekhemre-herhermaat Intef VII
Sekhemre-wadjkhaw
Sobekemsaf II
Senakhtenre
Seqenenre Taa
Wadjkheperre Kamose

YENİ KRALLIK DÖNEMİ

C. 1550–1069 M.Ö

XVIII. Sülale

c. 1550–1295 M.Ö

Nebpehtyre Ahmose I	1550–1525 M.Ö
Djeserkare Amenhotep I	1525–1504 M.Ö
Aakheperkare Thutmose I	1504–1492 M.Ö
Aakheperenre Thutmose II	1492–1479 M.Ö
Maatkare Hatshepsut	1472–1458 M.Ö
Menkheperre Thutmose III	1479–1425 M.Ö
Aakheperure Amenhotep II	1425–1400 M.Ö
Menkheperure Thutmose IV	1400–1390 M.Ö
Nebmaatre Amenhotep III	1390–1352 M.Ö
Neferkheperure waenre	
Amenhotep IV (Akhenaten)	1352–1336 M.Ö
Neferneferuaten Smenkhkare	1338–1336 M.Ö
Nebkheperure Tutankhamun	1336–1327 M.Ö
Kheperkheperure Ay	1327–1323 M.Ö
Djeserkheperure Horemheb	1323–1295 M.Ö

XIX. Sülale

c. 1295–1186 M.Ö

Menpehtyre Ramesses I	1295–1294 M.Ö
Menmaatre Sety I merenptah	1294–1279 M.Ö
Usermaatre setepenre Ramesses II meryamun	1279–1212 M.Ö
Baenre meryamun Merenptah hotephermaat	1212–1202 M.Ö
Menmire setepenre Amenmesse heka waset	1202–1199 M.Ö
Userkheperure setepenre/ meryamun Sety II merenptah	1202–1196 M.Ö
Sekhaenre meryamun Ramesses Siptah, later Akhenre setepenre Siptah merenptah	1196–1190 M.Ö

Sitre meritamun Tewosret setepenmut	1190–1189 M.Ö
XX. Sülale	c. 1189–1069 M.Ö
Userkhaure setepenre meryamun	
Sethnakhte mereramun	1189–1184 M.Ö
Usermaatre meryamun Ramesses	
III heka iunu	1184–1153 M.Ö
Usermaatre setepenamun, later	
Hekamaatre setepenamun	
Ramesses IV heka maat	
meryamun	1153–1147 M.Ö
Usermaatre sekheperenre	
Ramesses V Amenherkhepeshef	
meryamun	1147–1143 M.Ö
Nebmaatre meryamun Ramesses	
VI Amenherkhepeshef nejter	
heka iunu	1143–1136 M.Ö
Usermaatre setepenre meryamun	
Ramesses VII Itamun netjer	
heka iunu	1136–1129 M.Ö
Usermaatre akhenamun Ramesses	
VIII Sethherkhepeshef	
meryamun	1129–1126 M.Ö
Neferkare setepenre Ramesses IX	
Khaemwaset meryamun	1126–1108 M.Ö
Khepermaatre setepenre Ramesses	
X Amenherkhepeshef meryamun	1108–1099 M.Ö
Menmaatre setepenptah Ramesses	
XI Khaemwaset mereramun	
netjer heka iunu	1099–1069 M.Ö

Eski Çağ Mısır Kronolojisi

(Kaynak: BIERBRİER, M. L., 2008. Historical Dictionary of Ancient Egypt, The Scarecrow Press, Inc. Lanham)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Muhsin HAJİ AZEEZ BABİLA
Doğum Yeri ve Tarihi : Zaho/1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Zaho Üniversitesi
Beşeri Bilimler Fakültesi
Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Bölümü
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller :Türkçe, Arapça
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi :muhsin.urgen1986@gmail.com
Tel. :0534 975 0067
:00 964 750 459 3996

Tarih :21.02.2015